زانكۆی سەلاحەدین - هەولێر
Salahaddin University-Erbil

بنیاتی هزری و هونەری لەشیعرەکانی "صابری"دا
لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەیی شیکارییە

نامەیەکە
پێشکەشی ئەنجوومەنی کۆلێژی زمان کراوەلە زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر
وەک بەشێک لە پێداویستیەکانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی کوردیدا

لەلایەن
شنۆ ئەحمەد غەفور
بەکالۆریۆس لە زمان وئەدەبی کوردی -2009

بەسەرپەرشتیاری
پ.د.عەبدوڵلا ئاگرین

تشرینی یەکەم 2015

بەڵێننامە

من بەڵێن دەدەم ئەم ماستەرنامەیە کە ناونیشانەکەی بریتی یە لە (بنیاتی هزری وهونەری لە شیعرەکانی "صابری "دا) هەمووی کاری ڕەسەنی تاکە کەسی خۆمە. جگە لەو جێگایانەی کە بە ئاشکرا ئاماژەم پێکردووە، هەموو نووسینەکان و ئەنجامەکان تۆژینەوەی سەربەخۆی خۆمە و پێشتر لەهیچ شوێنێک بڵاوم نەکردۆتەوە و پێشکەشی هیچ شوێنێکم نەکردووە بۆ ئەوەی بڕوانامەیەکی پێ وەربگرم. بەڵێن دەدەم لە هەر جێگایەک شتێکم وەرگرتبێت ئاماژەم بەسەرچاوەکەی کردووە.

واژوو:

ناوی قوتابی: شنۆ ئەحمەد غەفور

بەروار:

پشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرشتیار

ئەم نامەیەلەژێر سەرپەرشتیاری من ئامادەکراوە و نووسراوە و نێردراوە بۆ وەرگرتنی بڕوانامەی ماستەر لەپسپۆری ئەدەبی کوردی من پشتگیری دەکەم و ڕازیم کە بەمشێوەیەی ئێستا پێشکەشی لیژنەی تاقیکردنەوە بکرێت.

واژوو:

ناو:پ.د. عەبدوڵڵا ئاگرین

بەروار: / /2015

پشتگیری دەکەم کە هەموو پێداویستیەکان جێبەجێ کراوە و هەروەها ئاماژە بەپشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرشتیار، من ئەم نامەیە دەنێرم بۆ گفتوگۆ.

واژوو:

ناو:پ. ی. د. ئیدریس عبدالله

سەرۆکی بەشی کوردی

بەروار: / /2015

پشتگیری دەکەم کە هەموو پێداویستیەکان جێبەجێ کراوە، بۆیە ڕازیم کە ئەو نامەیە بنێردرێت بۆ گفتوگۆ.

بەرپرسی خوێندنی باڵا لەکۆلێژ

واژوو:

ناو: پ.ی. عاتف عەبدوڵڵا فەرهادی

بەروار: / /2015

بڕیاری لیژنەی تاقیکردنەوە

ئێمە وەکو لیژنەی تاقیکردنەوە، ئەو ماستەرنامەیەمان کە ناونیشانی بریتی بوو لە: (بنیاتی هــزری وهــونەری لە شــیعرەکانی "صــابری "دا) خوێنــدەوە و قوتابیەکــەمان کــە نــاوی (شنۆئەحمەد غەفور) بوو، لەناوەڕۆکەکەی تاقیکردەوە. ئێمە بڕیار دەدەین کە پێداویستیەکانی بڕوانامەی ماستەری لە پسپۆڕی ئەدەب تێدایە.

واژوو:
ناو: پ.ی.د. عوسمان دەشتی
ئەندام
بەروار: / /2015

واژوو:
ناو: پ.ی.ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ
ئەندام
بەروار: / /2015

واژوو:
ناو: پ.د.عەبدوڵلا ئاگرین
ئەندام و سەرپەرشتیار
بەروار: / /2015

واژوو:
ناو: پ.د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان
سەرۆکی لیژنە
بەروار: / /2015

واژوو:
ناو: پ.ی. شادان جەمیل عەباس
ڕاگری کۆلیژی زمان
بەروار: / /2015

سوپاس وپێزانین

سوپاس و پێزانینی زۆرم بۆ :

- پ . د. عەبدوڵلا ئاگرین ،کە ئەرکی سەرپەرشتی کردنی تویژینەوەکەی گرتە ئەستۆ .
- د. ئازاد ئەمین باخەوان، د. لەیلا جەلیل عەباس، د.ئەرخەوان محەمەد عوبێد،کە لەسەرەتاوە تا کۆتایی تۆیژینەوەکە بە هەموو شێوەیەک هاوکارم بوون.
- مامۆستایانی بەشی زمانی کوردی زانکۆی کەرکووک وزانکۆی سەلاحەدین.
- هەموو ئەم بەڕێزانە :

د. سەردار گەردی ،د.فوئاد ڕەشید ،عەبدولستار جەباری

- ئەندامانی خانەوادەکەم .

پێشکەشە بە

- باوک و دایکی ئازیزم
- خوشک وبراکانم
- تەواوی ئەو مرۆڤانەی هەوڵ بۆ نەتەوە و نیشتیمان دەدەن .

پێڕست

لاپەڕە	بابەت
Ii	بەڵێننامەی قوتابی
Iii	پشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرشتیار
Iv	بڕیاری لیژنەی تاقیکردنەوە
iv	پێشکەش
V	سوپاس و پێزانین
ix–vii	پێڕست
3–1	پێشەکی :
39–4	**بەشی یەکەم / (ژیان وسەردەمی صابری) :**
4	تەوەری یەکەم / ژیانی صابری :
5	أ– ئاستی خێزانداری:
5	ب– ئاستی خوێندەواری وڕۆشنبیری :
9	ج– پرسی ژیان وپرسی مردن :
19	تەوەری دووەم / سەردەمی صابری :دووەم/ سەردەمی صابری :
19	أ– بارودۆخی ناوچەکە :
21	ب– بارودۆخی کوردستان :
23	ج– ئاستی کۆمەڵگا و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان:
24	تەوەری سێیەم / باری دەروونی شاعیر وڕەنگدانەوەی لە شیعرەکانیدا:
25	أ––ململانی لەگەڵ نەفس :
29	ب– نامۆیی:
32	1––نامۆیی خودی :
32	2––نامۆیی جوگرافی :
33	3– نامۆیی ئاینی – سۆفیگەری :
34	ج– ڕەشبینی :
37	د– خەمۆکی :
89–40	**بەشی دووەم /(بنیاتی هزری لەشیعرەکانی صابری) دا :**
40	تەوەری یەکەم / هزری کۆمەڵایەتی :
40	أ– هزری کۆمەڵایەتی :

ب–- پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان :	44
1–-پەیوەندی چینایەتی نێو کۆمەڵگای کوردی:	46
2– پەیوەندی خزمایەتی ونەریتی میوانداری :	47
ج– پایەی ژن لە کۆمەڵگادا :	51
تەوەری دووەم / هزری نەتەوەیی :	57
أ–-هزری نەتەوەیی :	57
1– هزری سەربەخۆیی :	59
2– هزری ئازادی :	63
ب– گاریگەری شاعیرانی کورد لە هزری شاعیردا :	65
تەوەری سێیەم / هزری ئاینی :	72
أ– هزری ئاینی :	72
ب– ئاین لە ڕوانگەی شاعیردا :	73
ج– تەسەوف و کاریگەری هەلاج (حەلاج):	77
د– عیشقی حەقیقی وعیشقی مەجازی :	84
بەشی سێیەم / (بنیاتی هونەری لە شیعرەکانی صابری) دا :	159–90
تەوەری یەکەم / زمانی شیعری :	90
أ– ئاستی دەنگ :	92
1– قرتاندن :	93
2– دووبارە کردنەوە:	94
ب–-ئاستی وشە :	97
1– سڕینەوە :	98
2– دووبارەکردنەوە :	100
ج– ئاستی ڕستە :	102
1– لادانی ڕستە لە نائاسایی واتادا :	103
2– دیاردەی هاوتەریبی :	105
د– لادان بەرەو شێوازی ناوچەیی :	107
تەوەری دووەم / مۆسیقای شیعری :	111
أ– مۆسیقای دەرەوە:	111
1– کێش (الوزن) :	112
2– سەروا (القافیە) :	113
ب– مۆسیقای ناوەوە :	124

124	1– دووبارەکردنەوە :
126	2– کەرت کردن :
129	3– رەگەزدۆزی :
131	4–دوابەسەر :
133	5–دژیەک :
137	تەوەری سێیەم / وێنەی شیعری :
139	أ– وێنەی ڕوونبێژی :
140	1– وێنەی لێکچواندن :
143	2– وێنەی خوازەیی :
146	3– وێنەی خواستن :
148	4– وێنەی درکەیی :
150	ب– وێنەی ڕەمزی :
151	1– وێنەی رەمزی کەسایەتی ئاینی :
153	2– وێنەی رەمزی کەسایەتی ئەفسانەیی :
155	3– وێنەی رەمزی مێژوویی :
157	4– وێنەی ڕەمزی فۆلکلۆری :
160	ئەنجام :
R162-R177	سەرچاوەکان :
I	کورتەی باس بە زمانی ئینگلیزی :

پێشەکی

ناوونیشانی نامەکە :

(بنیاتی هزری و هونەری لە شیعرەکانی صابری) دا ناونیشانی ئەم لێکۆڵینەوە یە ، کە هەوڵـدەدات لە ڕێـگەی خسـتنە ڕووی هـزری ئـاینی وکـۆمەلآیەتی ونەتەوەیـی ولایەنە هونەرییەکان ودەقەکانی صابری شیبکاتەوە، ئەدەب ئاوێنەیەکە زۆربەی ڕووداوەکانی ژیانی تێدا دەردەکەوێت ،صـابریش لە ڕێگـای بەرجەسـتە کردنـی هـزرییەوە هەوڵـی داوە تەواوی ڕووداو وبارودۆخی ئەو سەردەمەی کوردستان بە گشتی وکەرکوک بە تایبەتی بخاتە ڕوو ، ئەو دەقانەش هەڵگری دەیان وێنەو زاراوەی تایبەتی نـاوچەیین ،بەمەش بەڵگەیەکی مێژووی بۆ ئەو سـەردەمە تۆمـار دەکرێت ، چونکە نـاوی دەیـان کەسـایەتی بـاش وخراپی ئەو کـاتە خراوەتەڕوو، لە ژێر ئەم ناونیشـانەدا سـەردەمی صـابری وکێشـە دەروونییەکـان و هەردوو بنیاتی هزری و هونەری تاوتۆی دەکرێت.

هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە :

بنیـاتی هـزری وهـونەری دوو بنیـاتی گـرنگن لە تـوێژینەوەی ئەدەبیاتـدا وبـایەخێکی زۆری پێدراوە ، هـیچ دەقێـک بێ بەش نییە لە هـزر و ڕەگەزە هونەرییەکـان، (صـابری) کە یەکێکە لە شاعیرانی کلاسـیزم وەکوو زەمینەی کـار هەڵبـژاردووە ،چونکە تـاکو ئەمـڕۆ هـیچ نـامەیەکی لەسـەر نەنووسـراوەو بە کەمـی ئـاوڕی لـێ دراوەتەوە ،جگە لەو پەرتـوەکەی لە فیسـتیڤاڵی صـابری لە کەرکـوک چـاپ کرابـوو ،ئەوەیـش چەنـدلێکۆڵینەوەیەکی لە خۆگرتبوو،بەلآم لە ئاست شیعرەکانی صابری زۆر کەمە ،جگە لە شیعری کوردی ،شـیعری فارسی وتورکیشی هەیە، شیعرەکانی لاسایکردنەوەو کاریگەر بوونی پێوە دیارە بەلآم زمـان وڕێچکەی خۆی هەیە، ئێمەش لەم نامەیەدا (صابری) وەک شاعیرێکی نـاوچەگەری وسـۆفی ونشـتیمانپەروەر دەخەینە ڕوو، سـەرەڕای کـاریگەر بـوونی بە (نـالی ومەحـوی) کۆمەڵێک شـیعری بە جێهێشـتووە ،کە لێکـۆڵینەوەیەکی زۆر هەڵـدەگرێت ، هـۆی هەڵبژاردنـی ئەم

ناونیشـانەش تـاکو صـابری بناسـێنین بە ئەدەب دۆسـتان وبیرکـردنەوەی ئـاینی ونەتەوەیـی وکۆمەڵایەتییەکانی بخەینە ڕوو.

گیروگرفتەکانی لێکۆڵینەوەکە :

گیروگرفتی هەر سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتی بوو لە نەبوونی سـەرچاوە لەسـەر صـابری و لێکـۆڵینەوە لە شـیعرەکانی ،جـگە لەو پەرتـووکەی کە لە فیسـتیڤالی (صـابری)لە کەرکـوک چـاپ کرابوو،هەروەهـا دەرنەکەوتنـی هەمـوو هـونەرە ڕەوانبێـژی وڕەگەزە زمانەوانییەکان ،وەک ئەوەی لای شاعیرانی تر دەردەکەوێت .

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە :

ڕێبازی ئەم لێکـۆڵینەوەیە: ڕێبـازی ڕەخنەی شـیکارییە ،لە هەڵسـەنگاندن وڕاڤەکردنـی دەقەکاندا، ئەرکی دەرخستنی لایەنی جوانی وناشرینی دەق وشیکردنەوەی تێکستەکانە.

پرۆگرامی نامەکە :

ئەم نـامەیە دابەشـی سـەر سێ بەش کـراوە و تیـۆری و پـراکتیکیش لە خۆدەگرێت ، بەشی یەکەم :تـایبەتە بە سـەردەم وژیـانی صـابری ودابەشـی سـەر سێ تەوەرکـراوە :یەکەم ودووەمیان ژیان وسەردەمی صابری وپرسی ژیان ومردن لە خۆ دەگرێت، هەرچی تەوەری سێیەمە بـاس لە بـاری دەروونـی شـاعیر وڕەنگدانەوەی لەدەقەکانـدا دەکات ،بەشـی دووەم : ئەم بەشە بەبنیاتی هزری لای صابری تایبەتکراوە و دابەش سەر سێ تەوەرکراوە، تەوەری یەکەم هـزری کـۆمەڵایەتی و پـایەی ژن لە کۆمەڵگـادا لە خـۆ دەگریـت ،لە تەوەری دوومـدا هـزری نەتەوەیـی خراوەتە ڕوو وتێدا تیشـک خـراوەتە سـەر کـاریگەری شـاعیرانی کـورد لە هزری نەتەوەیی شاعیردا و هەریەک لە چەمکی سـەر بە خـۆیی وبیـری ئـازادی . لە تەوەری سێیەمیش هزری ئاینی خراوەتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە وباس لە چەمکی تەسـەوف وعیشـقی حەقیقی وعیشقی مەجازی لای صابری دەکات ،بەشی سێیەم : بنیاتی هونەری لە شیعرەکانی صابری دا بابەتی سـەرەکی ئەم بەشـەیە و لە سێ تەوەر پێکهـاتووە، تەوەری یەکەم تـایبەتە

به زمانی شیعری وتێدا تیشک خراوەتە سەر ئاستی دەنگ (قرتاندن و دووبارە کردنەوە) وهەروەها تێدا لادانی ڕستە لە نا ئاسایی واتادا و لادان بەرەو شێوازی ناوچەگەریی خراوەتەبەر باس ، تەوەری دووەمیش مۆسیقای شیعری گرتۆتەخۆ، مۆسیقای دەرەوە (کێش وسەروا) ومۆسیقای ناوەوە وهونەرەکانی(دووبارە کردنەوەو کەرت کردن ودژیەک ورەگەز دۆزی و هێنانەوە) لە دەقەکانی شاعیردا ڕاڤە دەکات .لە تەوەری سێیەمیشدا جەخت کراوەتە سەر وێنەی شیعری، تێدا وێنەی ڕوونبێژی وهونەرەکانی (لێکچواندن– خوازە – خواستن - درکە) باسکراوەو هەر چی لە وێنەی ڕەمزیدایە (ڕەمزی کەسایەتی ئایینی – ڕەمزی ئەفسانەیی –ڕەمزی مێژوویی – ڕەمزی فۆلکلۆری) تیشکی خراوەتە سەر وتاوتۆی کراوە .لە کۆتاییشدا کورتەی ئەو ئەنجامانەی کە لێکۆڵینەوەکە پێی گەیشتووە لە چەند خاڵێکی سەرەکیدا خراوەتە ڕوو.

بەشی یەکەم:

ژیان و سەردەمی صابری:

تەوەری یەکەم/ژیانی صابری:

تێگەیشتن لە ئەدەبیاتی کلاسیزم بە گشتی و شیعر بە تایبەتی کارێکی هێندە ئاسان نییە، وەکو ئاشکرایە لە نێو دەقی کلاسیزمدا دەیان مەغزا و وێنەی جۆراو جۆر بەدی دەکرێت، بۆیە پەیوەندی نێوان شیعر و شاعیر پەیوەندییەکی پێکەوە گرێدراوە، بۆ تێگەیشتن لە ئەزموونی هەر شاعیرێک دەبێت بگەڕێینەوە سەر ژیان و بارودۆخی ئەو سەردەمە،چونکە زۆرجار بایۆگرافیای شاعیر دەبێتە بەڵگەیەکی شیکار بۆ دەقەکان ،شاعیرانی رێبازی کلاسیزم*سەرەڕای گشتگیری ئەو یاسایانەی کە پەیڕەویان دەکرد ،بەڵام هەریەکەو شێوازی تایبەتی خۆیان هەبووە وهەندی جاریش کارتێکردنی یەکتریان بەسەرەوە دیارە .

(صابری) یەکێکە لە شاعیرانی کلاسیزمی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم ،ئەم زاتە زمان ورێچکەی تایبەتی بەخۆی هەبووە، بۆیە شوێن پەنجەی لەنێو ئەدەبی کوردیدا دیارە. لە هەندێک سەرچاوەی مێژووییدا ناوی هاتووە. د. مارف خەزنەدار سەبارەت بە ژیانی (صابری) دەڵێت: ((ناوی شێخ نەجمەدین کوڕی شێخ عەبدولڕەحمان کوڕی شێخ مەحموودی قوتبی شۆریجەیە))(1). سەبارەت بە ساڵی لەدایکبوونی وەکو زۆربەی شاعیرانی کلاسیزم بۆچوونی جیاوازی لەبارەوە هەیە. د. مارف خەزنەدار پێی وایە :ساڵی (1882 ز) لە دایک بووە،بەڵام سەرچاوەکانی دیکە کۆکن لەسەر ساڵی (1881 ز). لە گوندی شۆریجەی ناوچەی قەرەحەسەن هاتۆتە دنیاوە صابری لە کوتایی ژیانیدا تووشی نەخۆشی لەرزۆکی

---

*رێبازی کلاسیزم :یەکەم رێبازی ئەدەبییە ،کۆمەڵێک یاساو دەستوور لەخۆ دەگرێت ،ئەو یاسایانەش لە دەقی ئەدەبیدا پراکتیک دەکرین ،ماوەی چەندین سەدە لەئەوروپا هەر ئەم رێبازە بووە ،بە ریبازی چینی سەرەوەی کۆمەڵگا ناوی دەرکردبووە چونکە زیاتر لە خزمەت ئەو چینەدا بوو ،لە ئەدەبی کوردیشدا لە بابا تاهیری هەمەدانەوە دەست پێدەکات .

(1) مارف خەزنەدار (د)،مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، 2005هەولێر، ل 389.

دەبێت،ئەگەر چی لەناو خەڵک بڵاوبوویەوە بە نەخۆشی کۆچی دوای کردووە ، بەڵام صابری پێش نەخۆشی شیعرێکی نوسیووە،وەک ئەوەی ئاگادار کرابێتەوە ، ئەمەش تاڕادەیەک لای زۆربەی شێخەکانی تەریقەت باوە ، کەخاوەن کەراماتن پێش مردنیان کۆمەڵێک ئاماژە بەدی دەکەن یان خەون دەبینن و پێش بینی داهاتوو دەکەن،وشاعیریش خۆی بۆ ئامادە کردووە ئەم دوو دێڕەی پێش مردن نووسیووە و دەڵێت :

ئەز دەردی هیجرەت ئەی پەری
گشتم چوو قەیس عامری
ئەز لەطمە دەست پەری
شدەر لوای عاشقان.....(د.ص.ل21).

لە 1944/12/9 کۆچی دوای کردووە ولە دێی شۆریجە نێژراوە.

أ – ئاستی خێزانداری:

صابری لە ساڵی (("1381ز" دا لە تەمەنی (18)ساڵیدا هاوسەرگیری دەکات و دەبێتە خاوەنی پێنج کوڕ و سێ کچ وتائێستاش چەند منداڵێکی لە ژیاندا ماوە، هەر لە گوندی شۆرجە لەلایەک بە کشتوکاڵەوە خەریک بووە و سەرپەرشتی ماڵ و منداڵی کردووە و لەلایەکی تریشەوە بووە بە پێش نوێژ و وتارخوێنی مزگەوتی گوندەکەیان بۆیە نەبووە بە مەلا ، بە میرات شێخێتی بۆ ماوەتەوە و بووە بە جێنشینی باو باپیرانی وتەکیێ قادری بە ڕێوە بردووە))[(1)].

ب– ئاستی خوێندەواری ورۆشنبیری :

خوێندن وخوێندەواری لەهەر سەردەمێکدا جێگای بایەخدانی تاکەکانی کۆمەڵگایە ، زادەی پێشکەوتنی هەر نەتەوەیەکیش بە خوێندەوارییەوە بەندە،(سەجادی) لەسەرەتای دیوانی صابری دا نووسیوویەتی: ئەگەر ئێمە سەیری نەتەوەکانی تر بکەین ،دەبینین هۆی مانەوەیان بەندەبە نووسەر وئەدیبانەوە ،هەر ئەوانن سۆزی دەروونیان کەوتۆتە کار ، بەرهەمی نەتەوەکەیان بە زمانی دایک پیشانی عالەمداوە.

---

(1)مارف خەزنەدار (د) ، مێژووی ئەدەبی کوردی ، بەرگی پێنجەم ، ل389.

میللەتـی کـورد لەمێـژەوە زیـرەک ولێهـاتووی زۆر بـووە، بەڵام خوێنـدەواری کەم بووە،ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆئەوەی ، کە نەتەوەی کورد تائەمڕۆش بەردەوام لەجەنگ و ڕوو بەڕووبـوونەوەی دووژمنـدایە ،ئەوە جگە لەوەی سـەردەمانێک خوێنـدەواری تەنهـا بـۆ پیـاو بـووە وئـافرەت عەیـب بـووە بخـوێنی ، تـاکو دامەزرانـدنی قوتابخـانەی کچـان وڕێگەپێـدانیان بۆتەواو کردنی خوێندن ، ئەمەش دەرگای واڵاکرد بۆ بەرز بوونەوەی ئاستی خوێندەواری وکەشێکی نوێی هینایەئاراوە .

خوێنـدن لەلای شـاعیران هەمیشـە وەک قەڵغانێـک لەڕووی داگیرکەران تماشـا کـراوە ،خوێندنی ئەو سەردەمەش بەگشتی لە حوجرەو مزگەوتەکاندا بووە ،کتێبەکانی ئەو کـاتەش کتێبی ئـاینـی وفـەلسـەفی و...هتد بنـەمـاڵـەی صابری سەرەڕای سـەرقاڵ بوونیان بـەکاری کشـتوکاڵەوە، بەڵام زانـا و مەلای لێهاتوویـان تێدا هەڵکەوتـووە ، لەوانە :((شـێخ مەحمـوودی بـاپیری صـابری، چەنـدین کتێبـی نووسـیوە، باشـترینی ئەوانە کتێبـی (بحـر الأنـاب) بـوو کە داوێنێکی تەواوکار (ذیل تکمیلي) بوو بۆ کتێبی (بر الألام)ی شێخ محی الدینی قولەی برازای شێخ حەسەنی گڵەزەردە))[1]هەر بە منداڵی قورئان و کتێبە سەرەتاییەکانی فارسی و عەرەبی و تـورکی خوێنـدووە، لەوانە :(سـمایل نـامە، ناگەهـان، ئەحمەدی، گوڵشـانی) لە بـواری ئاینیـدا ((فـتح القریـب، عوامـل، شـرح مـوغنی خوێنـدووە))[2]. لەسـەرەتای دیوانەکەیـدا صـابری لەباسکردنی سەرگوزشتەی خۆیدا دەڵێت:ئەگەر چی قووەتی عیلم وخوێندنم زۆر نییە ،ئەمما لە هیممەت وبەرەکەتی چاکانەوە شیعرم بۆ دێت.بەڵام سەرەڕای توانا و لێهاتوویی صـابری، ژیان دەرفەتی تەواوکردنی خوێندنی پێ نەبەخشی، باوکی لەساڵی (1318 ک) کۆچی دوایی کـردووە ((دوای مردنـی بـاوکی دەس لە خوێنـدن هەڵـدەگرێت و دەچێـت بـۆ (شـۆرجە) بـۆ چێشتخانەکەی باوکی و لەوێ سەرپەرشتی ماڵ و منداڵ دەکەوێتە ئەستۆی))[3].

صــابری جـگە لەشـیعرە کوردییەکـانی شـیعری فارسـی وتـورکی وکۆمەڵێـک لەشـیعری تێکهەڵکێشـی هەیەوهەنـدیک نـوکتەو قسـەی خـۆش هەمـووی لە دووتـۆیی دیوانەکەیدا چـاپ کراوە.

---

(1)محەمەد جەمیل ڕۆژبەیانی (پێنج خشتەکییەکی صابری و ناری)، گۆڤاری ڕەنگین، ژمارە (22)، 1992، ل40.

(2)هەمان سەرچاوە ،ل40.

(3) مـحەمەد سـەنگاوی ،(تیشـکێ لەسـەر ژیـانی شـاعیری خوانـاس صـابری) ، ڕۆژنـامەی کـۆمەڵ ، 2005،ژمارە 168،ل3.

شـــاعیر لەبەر زیرەکــی و بەردەوام خوێنــدنەوەی ســـەرچاوەکانی زانیـــاری، وەک ڕۆشنبیری سەردەمی خۆی ناوبانگی دەرکردووە. لە هەمان کاتدا پیاوێکی قسە خۆش بووە. لە نێـو شـیعرەکانی دا دەیـان ئـایەت و حەدیـس و ئاموژگـاری و ڕەخـنە گـرتن بـوونی هەیە،کەبەڵگەن لەسـەر پێشکەوتنی ئەو سـەردەمەو وردبینی شـاعیریش دەردەخـات جگە لە ناوهێنانی دەیان کەسایەتی وزانای بەناوبانگ ورووداوی مێژووی،دەڵێت:

بۆعەلی سینا*لەسۆز وئاهی سینەم عاجزە
لەم برینی بێ دەوا حەیرانە لوقمان** ئەی دریغ
(طب)ی جالینۆس*** ولوقمان وئەرستۆموشکلە
تێبگەن لەم عیللەتەیاخود لەدەرمان ئەی دریغ..(د.ص.ل122).

ئەم ئامـاژانە بۆخـۆی بەرفراوانـی مەودای زانیارییەکـانی صـابری ئاشـکرا دەکـات ،بەکارهێنـانی ئەم نـاوانەش لەپێنـاوی پێداویسـتی شیعری ومەبەسـتی جوانکـاری نییە،بەڵکو ئاسـتی زەخیـرەی ڕۆشنبیرشـاعیردەخاتەڕوو،جگە لەئامـاژەکردن بەچیرۆکەکـانی (شـیرین وخەسرەو ،لەیلا ومەجنون ،یوسف وزولەیخا...هتد)****

ڕۆشـنبیریی صـابری لە شـیعرەکانیدا دەردەکەوێ کەوا ناسـکی خەیـاڵ وتیـژی بیـرو وردی مەعنای زۆری تێدایە وزانیاری زۆری لەسەرتەسەوف هەبووە، هەروەها لە هەڵس و کەوت وگفت ولفتیشدا ڕۆشنبیرانە مامەڵەیکردووە ، وەک لای هەمووان ئاشکرایە ڕۆشـنبیری بەشـێکە لەکەلتـووری هەر میللەتێـک بـۆیە لە پێناسـەی کەلتـووری ڕۆشـنبیریی دا هـاتووە:

---

*عەلی سینا(980-1037ز)زاناوپزیشکێکی بەناوبانگەلەبخارا لەدایک بووە ،زیاتر لە 200کتێبی لەتەواوی بوارەکاندا هەیە. بروانە ویکیبیدیا –الموسوعە الحرە.

**جـالینۆس(129-200ز)پزیشـکێکی یۆنـانی بەناوبـانگە لەسـەردەمی کۆنـدا ،هەنـدێ لەزانایـان پێیـان وایە بەرهەمەکانی کەیشتۆتە 500بەرهەم. بروانە ویکیبیدیا –الموسوعە الحرە.

***لوقمان:یەکیکە لەبەندەسالیحەکان ،ناوی لەقورئاندا هاتووە لە ولآتی"النوبە"ژیاوە ،بەوەسییەت وئامۆژگارییەکانی بەناوبانگ بووە وسورەتیکی قورئانی بیرۆز بەناوێوە نراوە.بروانە ویکیبیدیا –الموسوعە الحرە.

****(شیرین وخەسرەو):ئەم چیرۆکە نیزامی گەنجوی لەساڵی"1175" نوسـیوویەتی، بـاس لەخۆشەویسـتی دەکات ،لەیلاومەجنونیش دیسانەوە باس لەخۆشەویستی(قەیسی کوری ملوح ولەیـلا) دەکـات،ئەم چیرۆکە لە جزیـرەی عەرەبـی ڕوویداوە،یوسـف لە قورئانـدا ناویـان هـاتووە ئەم چیـرۆکە لە میسـر ڕوویـداوە ،بـاس لە عەشقی زولێخا بۆ یوسفی پێغەمبەر دەکات

((بریتییە لەکۆی نموونە رۆشنبیریەکانی کۆمەڵگا، کەنەوەکان لەیەکتر وەریدەگرن ، گرنگترین رەگەزی پێشـــکەوتنی کۆمەڵگاکـــانی مرۆڤـــایەتییە وپـــاڵنەری کۆمەڵگایەبۆهەنگاونـــان بەرەو پێشکەوتن))[1] رۆشنبیری صابری تەنها لە زمانی کوردیدا نەبووە ،بەڵکو شارەزاییەکی باشی لەزمـــانیعەرەبی وقورئـــانی پیـــرۆزدا هەبووە،لەدیوانەکەیـــدا شـــیعرە عەرەبییەکـــانی چـــاپ نەکراوە،بەلام دەیان ئایەت وفەرموودە بەڵگەی ئەو رۆشنبییرییەن :

صابری "لاتقنطوا" موژدەی تەواوی دا بە تۆ
حەیفە قەلبت"مطمئن"نابێ بەقورئان ئەی درێغ..(د.ص.ل122) .

لێـرەدا ئامـاژەیە بەئـایەتی(لاتقنطوا مـن رحمـة اللـه....)"الزمرد ،53" بـۆیە صـابری سـەرەڕای کەمـی ئاسـتی خوێنـدەواری ، بەڵام رۆشـنبیرێکی زەمـانی خـۆی بـووە ،هەروەهـا کۆمەڵێـک نـوکتەی نووسـیو، کە هەمـووی زادەی بەهـرەی خـۆیەتی وپـڕن لەپەنـد وحـیکمەت شایەنی ئەوەیە بخرێتە ناو کەلەپووری نەتەوایەتییەوە ، لەوانە:

(1):ئیشی ئێشی ریشی ریشەی جەرگە ریشم رەش نییە.(پرسیاریان لیکردووە بۆریشت سپی بووە ،ریشەی جەرگم زووخاوی لێ دەتکێ)..(د.ص.ل274)

(2)بیرمان کرد .بیرتمان کرد .(بیرمان هەڵکەند بۆ ئـاو ،بیرمـان کـردی بێـی یارمەتیمـان بدەی ،ئەمەی بەمەلا جەمیل ترکەشکانی وتووە.(د.ص.ل276)

(3) مەڕمـا سـی ماسـی مـا سـی .واتە(مەڕ مـایەوە سـی دانە وماسـیش مـایەوە سـی دانە)..(د.ص.ل275)

(4)کـاچو مـادانی .ئەمە بـۆ خـۆی ئیـدیۆمێکی کـۆنە بەڵام لە دیـوانی صابریشـدا هـاتووە ، واتای(خەرمانێک شەن بکرێت کاکەی دەڕوات ودانەکەی دەمێنێتەوە)..(د.ص.ل275).

(5) سەر زل ئەکەی بە هەوری ومشکی ، سەر ئەنێیتەوە بە نـانە وشـکی . واتە(خۆڕازانەوە لەسەر برسێتی ونەبوونی شتێکی ناڕەوایە) ..(د.ص.ل275).

---

(1) ابراهیم مدکور ،معجم العلوم الاجتماعیة ،اعداد نخبه من الاساتذه الصربین والعرب ،الهیئة المصریة العامة،مصر ،ص139.

ج- پرسی ژیان وپرسی مردن :

ژیـان چەمکـێکە کەمتـرین وشـەی لەبـارەوە وتـراوە ، ئەو سـەفەرەیە کە بەبـێ ئاگاداربوون لە چارەنووس ئەنجامی دەدەیت، لاپەڕەیەکە بۆ خۆت نووسینی تێدا تۆمار دەکەیت. لەبەر ئەوەی چەمکێکی فرەڕەهەند و ئالۆزە ،بۆیە جێگەی قسەلەسەرکردن و مشتومڕ بووە ، لە نێوان تەواوی چینەکاندا. پرسیارکردن دەربارەی ژیان تا ئەو ئەندازەیە قسە و باس لە خۆ دەگرێت ، کە دواجار دەبێتە بنەمایەک بۆ سەرهەڵدانی تەواوی فەلسەفەوبنەما زانستی ومرۆڤایەتییەکان ، کە بەدرێژایی مێژووی خۆی پێی گەیشتووە.بوونی ژیان دەبێتە هۆی دروست بوونی کۆمەڵگە وکۆمەڵگاش تەواوی رەگەزکانی ژیان لەخۆ دەگرێت واتە پەیوەندییەکی بەتین پێکەوەیان دەبەستێتەوە،لە پێناسەی ژیانی کۆمەڵایەتی دا هاتووە : ((ئەو شێوازەی ژیان وڕێگایانەی گوزەران وچەشنی ڕەفتار وپەیوەندییە کۆمەڵایەتییانەیە ، کە تاکەکان لە ناو کۆمەڵگەدا پێکیان دەهێنن، جا ئەو کۆمەڵگەیە خۆجێیی بێت یاخود کۆمەڵگەی گەورە ،ژیانی کۆمەڵایەتیش چەند رەگەز وبنەمایەک لە خۆ دەگرێت لەوانە:ئابووری ،هزری ،دەروونی ،کەلتووری ،ئاینی ،سیاسی....هتد ئەمانە مۆرکێکی تایبەت وجیاوازی پێ دەبەخشن))[1] .

ئەوەی دەمانەوێ لێرەدا بیخەینە ڕوو ژیانی کۆمەڵایەتی نییە ،بەڵکو تێروانینی سۆفییەکانە بۆ ژیان چونکە چەمکێکی ئالۆزو فرە واتایە، پرسی ژیان کاریگەری زۆری لەسەر ئاین و فەلسەفە و بوون هەیە.

گەر پێناسەی ژیان بکەین ، دەبینین چەمکی ژیان لە هەموو سەردەمێ دا گۆڕانی بەسەردا هاتووە، بۆ نمونە لە پێش ئیسلام ((ژیان واتە سەرکەوتن لە جەنگەکان و بەدەستهێنانی زۆرترین دەستکەوت بووە کە مرۆڤ هەوڵی بۆ بەدەستهێنانی داوە بۆ ئەوەی بۆ هەمیشە بژیت))[2] ، لە (مجمع المعانی الجامع)دا هاتووە :((ژیان بە دوو شێوە لێک دەدرێتەوە: ژیانی دونیا و ژیانی کۆتایی، هەروەها بە مانای گەشەکردن و مانەوە دێت))[3].

---

(1)ئیحسان محەمەد ئەلحەسەن (د) ، ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی ، وەرگێڕانی : دانا مەلاحەسەن ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی سەردەم ،سلێمانی ،2007،ل287.

(2) علی یوسف مفرح ، ذکر الحیاة والموت فی شعر طرفة بن العبد ، رسالة ماجستیر ، جامعة مالیزیا ، کلیة اللغات ، 2012،ل6.pdf.

(3) www.aimaany.com.

بەڵام ئەم واتايانە بەپێی ژینگەوتێپەڕبوونی سەردەمەکان گۆڕانیان بەسەردا هات ، ئەمڕۆ ژیان سوهراب*وەتەنی: ((سێویکە ئەبێ بە توێکڵەوە قەپی لێبگرین)) ، ژیان لای سۆفییەکان مەغزاو واتایەکی جیاوازی هەیە،ئەو ژیانە نییە کە ئێمە هەوڵی بۆ ئەدەین ،ژیان ودونیا لای سۆفییەکان تەنها مەیخانەیەکە گوزەری تێدادەکەن وتێدەپەڕێ، سۆفییەکان ژیان بە ماڵی حەقیقی نازانن بۆیە لای ئەوان واتای حەقیقی ژیان لە پەیوەندی نێوان خوداو مرۆڤەوە دەستەبەر دەبێت ، صابری هەر لە دیدگا فراوان وفرە ڕەهەندەکەی ژیان خۆیەوە دەڕوانێتە تەواوی شتەکان ،نەک شیعر بکاتە ئامرازێک بۆ ئایدۆلۆژیایەکی تایبەت یان دیاریکراو،پرسی ژیان لەلای صابری بۆ خۆی پرسێکە کە تەواوی هێز و هزری داگیر کردووە، لە تەواوی شیعرەکانیدا لەبری وشەی (ژیان) وشەی (دونیا) هاتووە، بێگومان ئەم دوو وشەیەش هەر هەمان واتایان هەیە. ئەوەتا صابری دەڵێت:

زیکرو فیکری ئەهلی دونیا نان وئاشە(صابری)
یەعنی چی خۆ دوژمنیشیانەلە ئەسڵا نان وزاد
....
(صابری) دونیا لە تۆ بێزارە ئەمما مەیلی تۆ
هەر لەسەر ئەو ماوە بۆیە ناگری ڕێگەی ڕەشاد (د.ص.ل83).

لێرەدا شاعیر وەک شتێکی مایە پووچ وفانی ژیان دەخاتە ڕوو،کەچی سەرەڕای ئەزەل نەبوونی دونیا دەروونی صابری هەر تامەزرۆی خۆشییەکانی دەکات ،بۆیە لای شاعیر ئەوەی ئارەزووی دونیا وخۆشییەکانی لە دڵدا بێت هەرگیز ناتوانێت ڕێگای پەروەردگار بگرێتە بەر.شیعری صابری بانگەشەیەکە بۆئەوەی ئادەمیزاد بە چاوێکی تر

---

* سوهرابی سپهری : شاعیری هاوچەرخی ئێرانە ساڵی 1928 لە شاری کاشان لە دایک بووە ، کوڕی ئەسەدوڵڵا سپهرییە ،سوهراب خولیایەکی زۆری بۆ هونەر وئەدەب هەبووە ،نیگارکێش وخۆشنووس بووە ، لە پاش تەواو کردنی خوێندن لە زۆربەی دام ودەزگاکان کاری کردووە ، سەفەری وڵاتانی ئەوروپا وژاپۆن وهیندیستانی کردووە ، لە بەرهەمە نایابەکانی : دەنگی پێی ئاو، موسافیر ...، سوهراب جگە لە زمانی دایک ، زمانی فەرەنسی وئینگلیزی وژاپۆنیشی تا ڕادەیەک زانییوە ، لە ساڵی (1980)کۆچی دوایی دەکات .بڕوانە : سهرابی سپهری ، عاشق هەمیشە تەنیایە ، وەرگێڕانی : ئازاد بەرزنجی ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی سەردەم ، سلێمانی ،2006، ل16- 21.

بڕوانێته ژیان وبوون، ڕێزی لێ بگرین وخۆشمان بوێ و تەنها سەرقاڵی جوانییەکانی نەبین،چونکە هەر ئەو ژیانەیە داهاتوو واتە قیامەتمان لێ ڕەش دەکات ،دەڵێت :

(صابری) دونیا پەرستی و نەو جەوانی تا بە کەی
غافڵی تا کێوی عومرت ناگەهان دێنێ هەرەس (د.ص.ل103).

صابری لە زۆربەی شیعرەکانیدا شێوازی دیالۆگ بەکاردێنێت ، واتە پەیامێکە ئاراستەی بۆ نێردراوی دەکات بەڵام بۆ نێردراوەکەش هەر خۆیەتی چونکە لە زۆربەی شیعرەکاندا لە سەرەتادا ناوی خۆی هێناوە بە خۆی دەڵێت: تا بەکەی بەدوای سەفای ژیاندا ڕادەکەیت؟ تا بەکەی لە جوان پەرستی دوور ناکەویتەوە؟! وا تەمەن خەریکە بەرەوە پاییز دەچێ و کێوی تەمەن دێنێ هەرەس،زۆربەی نووسەرانی جیهان لە باسکردنی ژیاندا تووشی سەرسوڕمان هاتوون هەندێکیان ژیان وەک شانۆگەرییەکی گەورە لێک دەدەنەوە،هەرتاکێکیش تێدا ڕۆڵی ئەکتەر دەبینێ،کۆمەڵێکی تر وەک شوێنی ئازار ومەینەتی لێک دەدنەوە ، وەک ئەوەی تروسکایی تیادا نەبێت ئەمەش زۆر جار دیدگای شاعیرو سۆفییەکانە ،بەڵام کۆمەڵەی سێیەم ژیان وەک خۆشییەکی تەواو لێک دەدەنەوە وەک ئەوەی کۆتایی نایەت،گۆڕەپانی ژیان پڕە لە وێنە و ڕووداوی جۆراجۆر،زۆر جاریش ئەو ڕووداوانە کارەسات وناخۆشی ونەهامەتی لە پشتەوەیە ،بۆیە ژیان لای شاعیر تەنها وێنا کردنی دیگایەکی سۆفییانە نییە ،بەڵکو باس کردنی تەواوی ڕەهەندەکانیشی دەخاتە ڕوو ،لە وێنەیەکدا داد وبێداد دەکات لە دەستی ژیان،سەرتاپای بە ژەهراوی لە قەڵەم ئەدات،دەڵێت :

لەزەتی دونیا هەموو زەهراوییە سەر تا قەدەم
(صابری) خۆت لادە گەر بووی بە خاوەنی متاع (د.ص.ل120).

ژیان دۆستی وەک چەمکێکی گرنگ لە ئاینە کۆنەکاندا تماشا کراوە،تەنانەت مەرجیش بووە بۆ مردن (کۆنفۆشیۆس)* دەڵێت :((ئەگەر لە ژیاندا دەستەوەستانی لە خزمەت کردنی

---

* کۆنفۆشیۆس :(551- 479 پ.ز) ، یەکەم فەیلەسووفی چینە ، کە ئاینێکی دامەزراند هەموو داب ونەریت ویاساو ڕەوشتی گەلی چینی لە خۆ گرت ، بە هۆی بۆچوونە قووڵەکانییەوە بە پێغەمبەری چین ناو دەبرێت . ئەم فەیلەسوفە زیاتر بایەخی بە فەلسەفەی ئەخلاق وزانستی کۆمەڵناسی داوە ، لە بەرهەمەکانی (عقیدة الوسط ، سجل المراسم) ، بڕوانە : ویکیبیدیا .

خەڵک ، کەواتە چۆن لە کاتی مردندا دەتوانیت خزمەتی رۆحەکان بکەیت ؟ئەگەر تۆ ژیان ناناسیت ئەدی چۆن بۆت هەڵدەکەوێت شتێک لە بارەی مردنەوە بزانیت))[1] کەواتە ژیان

دۆستی مەرجی گرنگی ناسینی مردنە ،ئەفلاتۆن بە تێڕوانینێکی بێ هیوایانە سەبارەت بە

ژیان دەڵێت :(ژیان هیوایە ،ئەوەشی هیوای لەدەست دا ،ژیانی لە دەست چوو)، صابری

مرۆڤێکی بە قەناعەت وهیوای هەبووە بە داهاتوو ئەمە لە کۆمەڵێک ڕووەوە،بەڵام رووە

ناشرینی وفانییەکەی دنیای فەرامۆش نەکردووە ،ئامۆژگاری مرۆڤەکان دەکات کە بێ خەبەر

نەبن ،چونکە لە قیامەت تووشی دەردی بێ دەوا دەبن ،دەڵێت :

خالقت کێیە أطاعە ی پێ بکە ئەی خەبەر
حەیفە لەو عاصی ئەبی کەوتویە دوی نەفس وهەوا
خەوفی مەولا بێنە دڵ ئەی غافڵی بێ عەقڵ وهۆش
تانەبی رۆژی قیامەت تووشی دەردی بێ دەوا (د.ص.ل53).

کەواتە ئەگەر ژیانی دونیا لای عاریفەکان هەندێک بایەخی هەبێت وتیایدا هەوڵ دەن

وماندوو بن ئەوە بێگومان لەبەرئەوەیە کە کێڵگەی ئاخیرەتە.

پرسی مردن:

حیکمەتی پان و بەرینی ژیان، مردنێکی چاوەڕوان نەکراوە تەواوی بوونەوەرەکانی ژیان سیس دەبن و پیر دەبن و بەرەو مەرگ دەچن، بەڵام بێ ئاگان لە نهێنی مردن ئەوەی دەزانێ مردن چییە تەنها مرۆڤە. زۆرجار دەوترێ مردن هاوتای ژیانە، ئەمەش لەبەر حەتمییەتی مردنە، هەروەکو سوهرابی سپهری دەڵێت: ((ژیان پەڕوباڵی هێندەی مەرگە)) ، کەواتە مردن ئەو چارەنووسەیە کە هەرگیز ڕزگاربوون لێی نییە.((چەمکی مردن یەکێکە لە نهێنییە هەرە گەورە و بەرچاوەکان، بە شێوەیەکە هیچ مرۆڤێکی فامیدە ناتوانێت خۆی لێ قوتاربکات، یان بەشێوەیەک لە شێوەکان بیری لێنەکاتەوە، بیرکردنەوەی مرۆڤ لە مردن، مرۆڤی بە سێ ئاراستەی جیاوازدا بردووە : تاقمێک پێیانوایە مادامەکی مردن هەیە، ژیان زۆر هیچە ، بۆیە هەر زوو دەستبەرداری خۆشییەکانی ژیان دەبن. پێرێکی دیش هەن دەڵێن:

(1) سلێمان مزهر ، چیرۆکی ئاینەکان ، وەرگێرانی : لوقمان حاجی قادر ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ،2008،ل201.

ڕۆژێکمان لە پێشە هەر دەبێت بمرین، سا کەوایە با ڕابوێرین. تێزی سێیەمیش لە نێوان ئەو دووانەی پێشوودایە))[1].

بەڵام بۆچوونی ئێمە لە گەڵ ئەوەدایە کە مردن حەقە ومرۆڤ نابێت فەرامۆشی بکات، بەڵکو دەبێت لە ژیاندا کردەوەی چاکە بکات ، چونکە لە پاش مردن زیندووبوونەوە هەیە .

((ئەو خاڵەی کە هەموو کەس لەسەری کۆکە ئەوەیە کە مردن دوا وێستگەی ژیانە، بەڵام هەرکۆمەڵێکیش لە کۆتایی ژیانێکی بەریندا هەر مردنە، بۆیە ژیان دەرفەتێکە بۆ ئەوەی مرۆڤ خۆی تێدا ئامادە بکات بۆ مردن. بەپێی بیروبۆچوون و شێوازی بیرکردنەوەی خۆیان هەڵسووکەوتیان لەگەڵ ئەم دیاردەیە و دەوروبەرەکەی کردووە))[2]. ئەگەر لەڕووی ئاینەوە تەماشای چەمکی مردن بکەین ، ئەوا دەبینین کە چەندین پێناسەی جیاوازی بۆ کراوە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی ئایدیاکان، هەر ئاینێکیش ڕێوڕەسمی تایبەتی خۆی هەیە بۆ مردن و ناشتن و ... هتد. لە ئاینی ئیسلامداهاتووە : ((مردن بە حەق ناودەبرێ وبە قەدەرێک دادەنرێ ، کەهەموو کەس دووچاری دەبێتەوە وبە ڕێگایەکی دوورو درێژ دەشوبهێنرێ ، ئەوەش بە پێێ کردەوەی مرۆڤەکانە))[3].
کەواتە مردن حەقە لەسەر هەموو مرۆڤێک وژیان بۆ کەس نامێنێت ،لەمێژووی مرۆڤایەتیدا هاتووە کەهەوڵی زۆر دراوە لەلایەن شارستانیەتە کۆنەکان بۆ ئەوەی مرۆڤ هەمیشە بژیت بەڵام بێ سوود بوو چونکە ئەوە ئەمری پەروەردگاری لەسەرە ،بۆ نموونە (ئەنباد قلیس)*یەکێک بوو لەو کەسانەی هەوڵی ئەدا هەتا هەتایەنەمر بێت ،ئەم دیاردەیەش نەمری

---

(1) سەمەد ئەحمەد ،لەناو بازنەی دەقدا ،چاپی یەکەم ، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری ،سلێمانی،2003،ل116.

(2) ئەرخەوان محەمەد عوبێد ، ڕەمزو نووسینی سەر گۆڕەکان ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی خانی ،دهۆک ،2008،ل7.

(3)بورهان محەمەد ئەمین ، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان ،چاپی یەکەم ، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی رۆشنبیری ،سلێمانی ،2004،ل5.

* ئەنبادقلیس : یەکێکە لە حەوت زاناکەی یۆنان وزۆر دەوڵەمەند بووە ، خەونی ئەوە بووە ببێتە خواوەند ،تاکو ناوی هەمیشە بە نەمری بمێنێتەوە ، بۆیە رۆژێک خۆی دەخاتە نێو کونی گرکانێکەوە تاکو خەڵک بڵێن رۆیشتووە بۆ ئاسمان وبیپەرستن ،بەڵام بە هۆی (نەعلەکانی) کە جێمابوو لە تەنیشتی گرکانە ئاشکرابوو ، چونکە ئەو تاکە کەس بوو لەو سەردەمەدا نەعلی برۆنزی لەپێدەکرد.

رۆح لای (ئەهلـی حەق – کاکەییەکـان) ، کە بە (دۆنـاودۆن)* نـاوی دەبەن بـاو بـووە، تـا ئێستاش هەرماوە.لە ئاینی ئیسـلامدا هـاتووە :کە لەو ڕۆژەوەی مـرۆڤ دێـتە دونیـاوە، ڕۆژی مـردن و تەواوی سـاتەکانی ژیـانی لە "لـوح المحفـوظ" دا نووسـراوە ، بـۆیە مـردن دەرگـای گفتوگـۆیەکی فراوانـی کـردۆتەوە، ئەم باسـانەش لە هەمـوو کـون و قـوژبنی ژیانـدا ڕەنگـی داوەتەوە ،چونکە ئەم چەمکە ترس وبەزەیی لەیەک کاتدا لە خۆ دەگرێ.

ئەفلاتۆن پێ وایە نابێت لەمردن بترسین چونکە ئێمە نایناسـین ، بەڵام ئەم بۆچـوونە زۆر تەواو نییە چـونکە ترسـی مـردن لە نەناسـینەکەیدایە ، مـردن لەیەک کاتـدا مـرۆڤ دیـل ورزگار دەکات ،دیل بەو واتایەیی هزروفیکری ئینسـان داگیـر دەکـات ، رزگـارکەریش بەوەی مـرۆڤ لە ئـازارو ناخۆشـییەکان نەجـات ئەدات ،لە ڕۆمـانی (گەڕانەوە بـۆ مەرگ) دا هـاتووە: ((ئەگەر ژیان کۆتاییەکەی مەرگ بێت، هەموو ژیـان مەرگە))[1]. خەیـامی شـاعیریش پێـی وایە کە هەمـووان لە ژیـان و خۆشـییەکانی تێـدەگەن، بەڵام لە ئاسـتی مـردن دا تەنـانەت کتێـبە ئاسمانییەکانیش تێناگەن :

مردن چییە کەس تێنەگەیی تا وێستا
تەورات و زەبوور، تا دەگاتە ئاوێستا
زۆر کەس لە ژیـان دواوە زانـایـانە
بۆ باسی مەرگ گێل و نەزان ڕاوێستا[2].

بەڵام ئێمە لەگەڵ بۆچوونەکەی خەیامـدا نیین ،چـونکە قورئـانی بیرۆز باسـی هەمـوو شـتێکی کردووە.مـردن ومـامەڵە کـردن لەگەڵ مـردوودا بەپێـی داب ونەریـت وئـاینی کومەڵگاکـان

* دۆناودۆن :پڕۆسەیەکی رۆحییە بۆ باشتر کردنی خود ،واتای گەڕانەوەی رۆحە بۆ ژیان لە جەستەی بوونەوەرێکدا ، ئەمەش هزرێکی زانسـتی وفەلسـەفی وئـاینییە ، پەیوەسـتە بە رۆح وجەسـتەو خـود ، ئەگەر رۆحەکە هـی مرۆڤێکـی چاکەکـار بێـت ئەوە لە گەڵ جەسـتەی ئـاژەڵێکی باشـدا تـێکەڵ دەبێـت ،بەڵام ئەگەر رۆحەکە هی خراپەکار بێت ئەوە تێکەڵی جەستەی ئاژەڵی پیس دەبێت .بڕوانە : الموسوعه الحره .

(1)شـێروان ئیبـراهیم حەیـدەری ،دەرچـوون لە مەینەتییەکـان وگەڕانەوە بـۆ دنیـای عیرفـان، گۆڤـاری ڕامـان ،ژمارە (168) ،هەولێر،2011،ل154.

(2)هەژار ،چوارینەکانی خەیام ،چاپی دووەم ، چاپخانەی سروشی تهران ،1991،ل4.

دەگۆڕێت ،هەروەک (وێڵ دۆرنت) دەڵێت :((مردن سەرچاوەی هەموو ئایینەکانە))[1] ، واتە چەمکی مردن نهێنییەکە زۆر نهێنی تری حەشارداوە ، شاعیرە سۆفییەکان بە جوانترین شێوە باسی مردن دەکەن و بێ ترس بەرەو پیری دەچن. وەک ئەوەی مردن مژدەی رزگاربوونی پێی بێ ،دەڵێت:

وا لە دووری تۆ پەرێشانم سەعاتی سەد کەڕەت
ڕوو ئەکەم بۆ ئاسمان چیبکەم خودا مەرگێ نییە (د.ص.ل187).

شاعیرە ئاین دۆستەکان مردن بە بەشێک لە ژیان دەزانن ،چونکەهیچ کەسێک پێش ئەوکاتەی ،کە لەلایەن خوداوە بۆی دانراوە ژیان بە جێناهێڵێت ، چونکە قەدەرێکە ومرۆڤ هەر دەبێت ڕۆژێک ڕووبەڕووی بێتەوە، بۆیە لەوەتەی مرۆڤایەتی بوونی هەیە، مەرگ هزر و ناخی مرۆڤی بە خۆیەوە مژۆل کردووە. سۆفی وزاهیدەکان مردن بە کارەسات وناخۆشی لێک نادەنەوە ،چونکە کۆتایی هەموو شتێک نییە ،بەڵکو سەرەتایی ژیانێکی خۆش و ڕاحەتێکی ئەزەلییە، چونکە دەگەنە ژووانی پەروەردگار ،تەواو پێچەوانەی (نەهێڵستەکان)*کەوای بۆ دەچن مردن کۆتایی هەموو شتێکی ناخۆشە وئیدی دووبارە بوونەوەی ژیان نیە.

هەروەها (مەولانای ڕۆمی)یش سەبارەت بە مەرگ دەڵێت:

مرگ هر یک ای پسر همرنگ اوست
پیش دشمن دشمن و بر دوست دوست
پیش ترک ایینە را خوش رەنگی است
پیش زنگی ایینە هم زنگی است

---

(1)ویل دورانت ،مێژووی شارستانییەت ، وەرگێڕانی :عەبدوڵلا رەسولی ، بەرگی دووەم ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی چوار چرا ،سلێمانی ،2011،ل69.

* نەهێلیزم :زاراوەیەکی لاتینییە ، بەواتای نەبوون یان پووچگەرایی دێت ، ئەم چەمکە لە چەندین بواری سیاسی و فەلسەفی وئەدەبیدا دەرکەوتووە ، نەهێلیزم بەو واتایەی کە بریتییە لە ڕوانین وڕامانێک ،کە لە ئەنجامی بێ ئومێدیی وجۆرێک لەشک وگومان لای مرۆڤ دروست دەبێت . بڕوانە : هیمداد حوسێن (د)،ڕێبازە ئەدەبییەکان ، چاپی دووەم ،چاپخانەی ڕۆژهەلات ، هەولێر ،2010،ل276.

روی زشـت تسـت نـه رخسـار مـرگ
جـان تـو همچـون درخت و مرگ برگ[1].

واتە :مەرگی هەر کەسێک هاوڕەنگی خۆیەتی، لەلای دوژمن دوژمنە و لای دۆستیش دۆستە، لای جوانیش، ئاوێنە کەسێکی جوان پیشان دەدات و لای کەسێکی ڕەشپێستیش، کەسێکی ڕەشپێست پێشان دەدات. ئەوە ڕووی ناشرینی تۆیە نە ڕوخساری مەرگ، گیانی تۆ وەک قەدی درەختە و مەرگیش گەڵاکانی .هەمیشە ((کێشەی سەرەکی لە نیگەرانی و ترسی مردن لەوەدایە، کە لەیەک کاتدا هێزێکی تێکشکێنی و داهێنانێکی جاویدانییە))[2]. صابری لە شیعری (نەهاتی بۆ تەداوی زامانم) دا دەڵێت: ژیان سەرتاپای ستەم و ئازارە و پانتاییەکە ڕاحەتی و ئاسودەیی تێدا بەدی ناکرێت، بۆیە داوای مردن دەکات تاکو هەندێ بە ئاسوودەیی و ئارامی بنوێت:

بە چاوی تۆ گەیشتوومـە بەحاڵی جـانیبی مەرگم
لەلام ڕاحەت ترە سەد جا ئەڵێم ئەم ژینەمە ناوێ (د.ص.ل197).

بێگومـان تەواوی ئەو ئەو هەڵوێسـتانەی کە سـەبارەت بە مـردن وتـراوە هیچـی ڕاسـتییەکی ڕەهـای دانەپۆشیوە. هەر ئەوەندە دەزانرێت کە دابڕانێکی ئەبەدییە لە ژیـان. لە قورئانی پیرۆزدا زۆر باسی مردن کراوە، بەڵام دیسانەوە هەر کەسێک بە پێی بیر وئایدیای خـۆی لێکـدانەوەی بـۆ دەکـات . هەر لە قورئانیشـدا هـاتووە ، کە کەس ناتوانێـت لە مـردن هەڵبێت: ﴿یدرککم الموت و لو کنتم فی بروج مشیده﴾(النسـاء 78)، خەمی گەورەی صـابری ئەوەیە، تەمەنـی گەنجی خۆی بە فیرۆ داوە و بۆ خواپەرستی تەرخانی نەکردووە ،ئەمەش ترسی قیامەت وحیسابی لادروست کرددوە، کەواتە مردن لای شاعیر خەسارەت نییە،بەڵکو ئەوتەمەنی کە بەبێ خواپەرستی سەرفی کردوە ئەوە بۆ خۆی گەورترین مردنە، دەڵێت :

---

(1)مولانا جلال الدین محمد بلخی ، مثنوی معنوی ،چاپ سوم ، انتشارات سایه نما ،1386،ص389.
(2)ئازاد عبد الواحدکریم (د)،ڕەنگاڵەکانی دەق ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی شـەهید ئازاد هەورامی ،کەرکوک ،ل2011،ل78.

چــوو بـه زایه گەنجی عــومـرم لەم مــەراقە چاکە بمرم
ڕۆژ ئەڵێی سەرخۆشی خەمرم شەو لە خەودا وەک جەماد (د.ص.ل80).

مـردن هەرگیـز نابەزێنرێت ،بۆیە گرنگە کە مرۆڤ لە ژیانـدا خـۆی بـۆ ئامـادە بکات چونکە ئەم هێزە غەیبییەکەس ناتوانێت لێی بباتەوە،ئەمەش بێ هێزی مرۆڤ پیشـان دەدات ، هەر وەک مەحوی دەڵێت :(بە رۆچوونی ئاوێ دەکەی زیندەگی ، بەدەرچـوونی بـایەک دەبێ مردنت) ، کەواتە ئەوەی لە پـاش مـردن بەجـێ دەمێنێت تەنهـا یـادەوەرییە ،چـی باشـە بێت یاخود خراپە ،لە دەمەتەقێیەکدا لەگەڵ شیعری صابریدا ، دەپرسن ((مامۆسـتا ئەگـەر مـردی ؟ ئەویش دەڵێت:

ئـەگـەر چی من فەقیری شار و تو سوڵتانی بێ دەورانـی
بەهـەر حالێ کە من مردم ! لە ناکاو ئەتوش ها مـردی
ئـــەگەر یارانی رابردوو بەخێر بێنەوە یـــاد ئـەمـرۆ
بەخێر یادت ئەکەن خەڵکی سبەو دوویەکە کە ڕابوردی
چیـــە دونیــا زستانە ئەجەل بوو رەخت و بارانـــە
لە هەوری قیبلەوە (صابر)بە توندی هاتوو هاوردی))[1].

پیری،کەقۆناغێکە لە قۆناغەکانی تەمەنی مرۆڤ ، بەشێکە لە تاڵییەکانی ژیـان و نزیک بوونەوەیە لە مەرگ ،زۆربەی شاعیران لەم قوناغەدا تووشی جۆرە نائومێدی وبێ هیواییەک دەبـن ، بـێ هیـوایی وتـرس لە داهـاتوو ونائومێـدیش لەو تەمەنەی کە تێپەڕی ، چـونکە ئەم زاراوەیە (پیری) زیـاتر لای شـاعیر سـۆفییەکان بـاس دەکرێ ،شـاعیرانی کلاسـیزم بە گشـتی باسییان لێکردوە ، هەر کە مرۆڤیش دەگاتە قۆناغی پیری زیاتر هەسـت بە تەنهـایی دەکات ، وهەمیشـە حەزی بە گفـت وگـۆ دەبێت ، وەک ئەوەی قسـەکردن لە بـارەی هەرچییەوە بێت ببێتە بەشێک لەکەم کردنەوەی ئازار وترس وخەمەکانی ، "نالی "لەم بارەیەوە دەڵێت :

(1)ڕەهبەر سەیدئیبراهیم ،دەمەتەقێیەک لەگەڵ شیعری صـابری ،گۆڤـاری خـاک ،ژمـارە(84)،سـاڵی حەوتەم ، 2004،ل31.

ئەی تازە جەوان !پیرم وئوفتادەو وکەوتووم
تاماوە حەیاتم
دەستێ بدەرە دەستی شکستەم ، کەبەسەرچووم
قوربانی وەفاتم (د.نالی .ل264).

صابریشکە دێتە سەر باسی پیری زۆر بە کەساسی لێی ئەدوێ ، چونکە شاعیر لە تەمەنی پیریـدا جـگە لە نەهامەتییەکـانی ژیـان ، نەخۆشـی بەرۆکـی بەر نەداوە ،زۆرجـاریش لە کوردەواریدا دەوتریت: (خۆزگە مردن هەبوایە بەس پیری نەبوایە) چونکە مرۆڤ ،کەپیر بـوو ئیتـر خەم وپەژارە و ترسـی زیـاتر لە مردنە،شـاعیر لە چەنـد دەقێکـدا باسـی پیـری کردووە،دەقێکیشی هەیە بە ناوی (پیری ئاخر شـەڕ) ،پاشـان لەگەڵ پیریدا دێـتە گفتوگۆ ، دەڵێت:

شەوی گەنجی نەما ،هەڵسە لە خەو،سەیریکە ئاوێنە
ئەڵێ:ئەی پیری نازیرەک ،هەتا کەی خویی جاهیلی
....
شەوێ پیری وتی: (صابر) جـوانی بێ وەفا ڕۆیی
وتم: تۆش ئاخری عومرم ئەبێ ڕۆژێ بەجێم بێڵی (د.ص.ل201).

کەواتەلە هەموو سەردەمێکدا عاشقانی مەرگ بەدی دەکرێن،ئەوانیش زاهید وعابید و پیاوچاکانن،چونکە ئاسودەیی و یەکسانی لە مردندا بەدی دەکریت.بۆیە پرسی ژیان و مەردن دوو چەمکـن وئـاوێتەی یەکتـرن وخـاوەنی هەمـان کەرەسـتەو هەمـان ڕەهەنـدن ،مـرۆڤ بە هەمان ئەو کەرەستانەی کە پێی دەژی، هەر بەوانەش دەمرێت.

تەوەری دووەم/ سەردەمی صابری:

أ- باروودۆخی ناوچەکە:

صابری کە چاوی بە دنیا هەڵهێناوە، بیری لە دەورووبەری خۆی کردۆتەوە، بەتایبەت لەو سەردەمەی کە ئەوی تێدا ژیاوە، کوردستان لە ژێر دوو دەسەڵاتی زلهێزی تورک و فارسدا بوونە. ئەو سەردەمە کوردستان لە هەموو ڕویەکەوە ناهەمواری پێوە دیاربووە،بەتایبەت کە شاعیران و ڕۆشنبیران چاودێرییەکی توندیان لەسەر بووە. صابری وەکو یەکێک لە شاعیرانی کەرکوک ئەو ڕۆژە ڕەشانەی بەسەر ناوچەکەیا هاتووە لە شیعرەکانی دا ڕەنگی داوەتەوە ، بەڵام مخابن لەبەر نەداری و ناهەمواری ژیان و بارو دۆخی ئەو سەردەمەزۆریان فەوتاون ، لە باسکردنی ژیاننامەی خۆیدا دەڵێت:((لە ساڵی 1917 کە ناسراوە بە (سەفەر بەر لەک) ،هەر لەو کاتەوە کە نەخۆشی و برسێتی و گرانی و نەداری بەهۆی جەنگی جیهانی یەکەمەوە دنیای داگیر کردبوو، ناچار بووم گوندی شۆریجە جێ بهێڵم و ڕوو لە گوندی دێلێژە بکەم))[1]. شاعیر لە یەکێک لە شیعرەکانیدا وینەی ئەو مەرگەساتەمان بۆ دەخاتە روو،کە ئینگلیزەکان بەرپایان کرد پاش داگیر کردنی وڵات ئەمەش لە ساڵی "1918"دابوو کە ((نەقیب یولارد وەک حاکمی کەرکوک ودەورووبەری دانرا،هەروەها "ئەحمەدئەفەندی"ش کە کورد بوو وپێشتریش قازی بوو لەسەردەمی عوسمانیدا ئەرکی پێ سپێردرا بەڵام زۆری نەبرد ئینگلیز کشاییەوەو دووبارە گەرایەوە و"نۆئیل"وەک حاکمی سیاسی دانرا))[2].ئەمەش بێگومان لە پاش دەوڵەتی عوسمانی بوو،عوسمانییەکانیش وەک مێژوو باسی دەکات زۆرترین بەشی کوردستان لە ژێر رکێفی ئەوان دابووە ، هەوڵیان بۆ لەناوبردنی شۆرش وخەباتی کورد کردووە، کەواتە دوو داگیرکەری زلهێز بەدوای یەکدا ئەم ناوچانەیان داگیر کردووە، ناوچەی کەرکوکیش بە

(1) عبدالجبار شێخ عبدالرحمن البرزنجی، سیره مشایخ الشورجه، چاپخانەی ئاسیا، چاپی یەکەم،کەرکوک ،2014، ل65.

(2) کامل صاله یی، موجزعن تاریخ کرکوک ،مطبعه رۆژهەلات ،اربیل ،2010 ،ص50- 51.

حوکمی خاک ونەوت تائەمرۆش گۆڕەپانی ململانییەکانە،کەواتە ئەگەر کورد دۆستی هەبێت ئەوە بێگومان "تەنها چیاکانە"ئەم ڕووداوانەکاریگەری ڕاستەوخۆی هەبوولە تێکچوونی وڵات و بڵاوبوونەوەی نەخۆشی و برسێتی وکۆچکردن ودەیان ڕووداوی تری بەدوای خۆیدا هێنا لەویداصابری دەڵێت:

بە تەقدیری خودا ساڵی سەفەر بەرلک کە مەشهورە
بە جــارێ عالەمێ شێوا وەکو هەنگێک بدا پــورە
جیهـاد دەسپێکرا ئینگلیز و ڕۆمــی بەشەڕ هــاتن
بە گولــەی تۆپ و تەیارە تەلەف بوو شارو مـەعموورە
گرانی کەوتە نێو مەخلوق وئینگلیزهات وڕومی چو
نمونەی حەشرەنەفسی نەفسی یەئینسان کە مەخمورە(د.ص.ل231).

لەبــواری ئەدەبیــدا بەتــایبەت لە نــاوچەی کەرکــوک ((نووســەران تووشــی تەنــگ وچەڵەمەی زۆر بوونەوە ،بەتایبەت پاش ئەوەی داود پاشا والی ئەو سەردەمەی عوسمانی ڕێگەی خۆش کرد بۆ ڕۆیشتنی نووسەران بەرەو شاری بەغدا چونکە ئەو سەردەمە بەغدا ناوەنــدی ڕۆشــنبیری بــوو ،ســەرەرای قورســی ژیــان ونەداری نووســەرە کوردەکــان لەوسەردەمە بەلام نەکەوتنە ژێر رکێفی دەوڵەتی عوسمانییەوە چونکە کورد بوونیان لا پیرۆزتر بوو))[1] صابریش وەک هەر تاکێکی دڵسۆزی نەتەوەکەی دژی ئەو کۆمەڵ و جەمعییەتانە بووە کەلەدژی میللەتی کورد پێک دەهێنرا ،چونکە هەر ڕێککەوتنێک دوژمنان ئەنجامیان دابێت،میللەتی کورد تێدا بۆتە قوربانی ،لێرەدا دەڵێت:

لە سولەیمانی و کەرکوک وڵاتی کفری
نووری چاوانی ئەگەر تابیعی زوڵم وکوفری
وەرنە وەک "جەعفەری تەیار"بەباڵیش بفری
بەخودا بێهونەر وزوشت ولە خانەی سفری
تافەلەک سالاری ئەم کۆمەڵ وجەمعییەتە بێ.(د.ص.ل219).

(1) محمد على القره داغى ،هويه كركوك الثقافيه ،الطبعة الثانية، مطبعة ئاراس ،اربيل ،2007،ص114.

ب- بارووددۆخی کوردستان:

لە نێوان سالانی (1908-1914)((تەواوی جەمعییەتە سیاسیە کوردییەکان کەوتنە چالاکییەوە(شێخ سەلام یەکەم کەس بوو پەیوەندی پێوە کردن،ودەستیان کرد بە بلاوبوونەی وتاری سیاسی ودەیانناردە بارزان ،لەوێشەوە هەولدرا شێخەکانی عیراق وسەرۆک عشیرەتەکان رازی بکەن بۆ یارمەتی دانیان ،شێخ سەلامیش پەیوەندی هەبووە بە شێخ "عبدالقادرالنهری"،بەلام سولتاتی ئیتحادی ئەو سەردەمە لەموسل بەهەموو شێوەیەک رەتی کردەوە کورد مافی خۆی پێی بدرێ))[1].

هەر نزیک لەو سالانەدا لە "1908" لەشاری موسل پلان دانرا بۆ لەناوبردنی شێخ سەعیدی حەفید ،کە لەسەرچاوەکاندا بە(فیتنەی موسل) ناوی هاتووە وشێخ سەعید لەشاری موسل شەهید کرا ،پێشتریش کۆمەلێک رووداو سەری هەلدا کاریگەری راستەخۆی لەسەر کودستان هەبوو لەوانە: ((لە1847بەدرخان بەگی فەرمانڕەوای ئیمارەتە کوردییەکە نیمچە سەربەخۆکەی خۆی بەدەست عوسمانییەکانەوە دا هەروەها 1880دەست پێکردنی شۆڕشە سەرنەکەوتووەکەی شێخ (عوبەیدوللای نەهری) ،لەجەنگی جیهانی یەکەمیشدا کورد یارمەتی عوسمانییەکانی دا وبڕوای بە بەلێنەکانیان کرد))[2].

((لە سالی (1919) پاش ئەوەی بڕیاری لەسێدارەدان بۆشێخ مەحموود دەرچوو، پاشان فەرمانەکە گۆڕا بۆ دە سال زیندانی، لەو سەردەمانەدا بارودۆخی کوردستان دیسانەوە ڕوویان لە گرژی ونائارامی کردەوەوە و دەنگی ناڕەزایی ودیاردەی ڕووبە ڕووبوونەوە و بەرەنگاری کردنی ئینگلیز زۆر لە شوێنەکانی کوردستانی گرتەوە، پرسی گەڕانەوەی شێخی حەفید بۆ ولات بوو بە خواستێکی جەماوەریی ،بۆیە ئینگلیزەکان درکیان بە مەترسی کرد وپاش سێ سال زیندانی شیخ مەحموود گەڕایەوە سلێمانی))[3]. ئەوە جگە لە ڕووداو شۆرشەکانی کوردستانی رۆژهەلات ، لە هەموویان بەناوبانگتر شۆرشەکانی "سمکۆ ئاغای شکاک " ، (کاتێک درکی بە بێ هێزی حکوومەتی ئێران کرد ، هەولی دا لە رێگەی هۆزەکەی خۆیەوە لەچەندین جاردا زەپەری بە هێز بەرێتە سەر ئێرانییەکان ، پاش ئەم هەولانەشی بیری لە بوونی دەولەتی کوردی کردەوە، لە سالی 1919 هەولی دا ئێنگلیزەکان

---

(1) خليل على مراد،عبدالفتاح على البوتاني(د)،صفحات من تاريخ الكرد وكوردستان فى الوثائق العثمانيه ،مطبعه الحاج هاشم ،اربيل،2015،ص46.

(2)مایکل گەنتەر،فەرهەنگی مێژووی کورد ،وەرگێرانی :مامکاک ،چاپخانەی ئاراس ،هەولێر ،2007،ل11.

(3)عومەر عەلی شەریف ،نۆ باس لە مێژووی کورد ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی رۆژهەلات ، هەولێر،2010،ل23.

له عێراقەوە یارمەتی بدەن ، بەڵام سەرئەنجام هیچیان بۆ نەکرد)[1] ، جگە لە وانەش رێککەوتنەکانی لۆزان (1923) ، کە کوردانی تورکیایی تووشی شۆک وبێ هیوابوونێکی گەورە کرد ، چونکە "ئەتاتورک " لە هەموو بەڵێنەکانی پاشگەز بووەو دیسانەوە دەستی کرد بە لە ناوبردنی کوردانی باکوور ، ورێککەوتنامەی سیڤەر لە (1920) ،تەواوی ئەم رووداوانە بەگشتی کاریگەریان کردە سەر خەڵکی کوردستان، و بووە هۆی کۆچکردن وبرسێتی وفەوتان ومردن و...هتد لە کارەساتەکان . شاعیرانیش کەلەهەموو باروقۆناغە جیاجیاکانی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان غەم وئازاری گەلی کوردیان باس کردووە ،تووشی دەربەدەری وکۆچکردن بوون تەنانەت هەندێکیان نەگەڕانەوە نیشتیمان لەوانە(نالی ،مەولانا خالیدی نەقشەبەندی..) چامەکەی (نالی بۆ سالم)* باشترین بەڵگەی زەبروزەنگی ئەو سەردەمەیە، زاڵبوونی ئەم دیاردەیەش لە ئەدەبدا لە ئەنجامی ئەوەوە هاتووە ،کەبەدرێژایی مێژوو کورد تووشی چەوسانەوەی نەتەوەیی بووەوبەکارهێنانی توندوتیژی وەکو ئایدیاییەک خۆی سەپاندووە بۆ لەناوبردنی کورد، صابریش وەک نالی وئەحمەدی خانی وحاجی قادری کۆیی ،بارودۆخەکانی کورستانی خستۆتە ڕوو ، بەڵام بەزمانێکی سادەتر گوزارشتی لێکردووە وەک بەرهەمێکی هزری ، دژی داگیرکاری وچەوسانەوە خستوویەتیە ڕوو ، باش خاپوور کردنی گوندی شۆریجە ڕوو لە دێلێژە دەکات تاکو داڵدە بدرێت ، (دێلێژە)ش بەوە ناسراوە ،کە مەڵبەندی شێخەکانی تەریقەتی قادری بووە وچەندین شێخی بە ناوبانگی تێدا هەڵکەوتووە دەڵێت:[0]

منیشی وا زەبوون وعاجز ورووت کردەوە "گێتی"
ئەپاردی مالمی هەپ بزبتون شو بێ وەفا گێتی
کە رووت وسوکی کردم ،مەقسەدی وابوو کە بمهاوێ
بەشاخ ودەربەنی دێلێژە دا بمدا وەیا "خاوێ"**..(د.ص.ل230).

---

(1)عزیز الحاج (د) ،القضیه الکردیه في العشرینات ، الطبعة الثانیة ، مطبعه الأنتصار ،بغداد، 1985،ص22-23.

*چامەکەی نالی:(مەلا خدری کوڕی مەلا ئەحمەدی شاوەیس)ە ،پاش ئەوەی لەئەنجامی تێکچوونی حوکمڕانیی بابانەکان ، کوردستان بە جێ ئەهێڵێ ، دەچێتە حەج ،پاش گەڕانەوەی لە حەج دەچێتە شام لەوێوە کەف وکوڵی عەشقی نیشتمان لە دڵیدا هەڵدەکوڵێ بۆیە لەوێوە لە (43)بەیتی شیعریدا کە بە(قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرور...)دەست پێدەکات بۆ سالمی شاعیری دەنێرێ وهەواڵی کوردستانی لێ دەپرسێ،ئەویش بەهەمان شێوە وڵامی دەداتەوە،بڕوانە :دیوانی نالی ،مەلا عبدالکریمی مدرس ،چاپی سێیەم ،کۆڕی زانیاری ،بەغدا ،1976،ل175.

** خاوێ : گوندێکە لە ناوچەی قەرەداغ ،زیاتر شوێنی گەشت وگوزارە ، بە هەنار بەناوبانگە.

ج- ئاستی کۆمەڵگا وپەیوەندییەکۆمەڵایەتییەکان:

مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە ،بەتەنها ناتوانێت بژیت بۆیە هەوڵی تێکەڵبوون ئەدات تاکو کۆمەڵگاییەک بنیات بنێن ((ئەو مرۆڤانەی پێکەوە دەژین هەڵسوکەوتیان وەک یەک لێدەکەن ،چالاکیەکانیان چالاکی چەند مرۆڤێکن ،کە پێکەوە پەیوەندیان هەیە))[1].

هەرکۆمەڵگایەکیش دابەشی چەند چینێک دەبێت وهەر چینێکیش یاساودەستوری تایبەتیان بەخۆیان هەیە ،کۆمەڵگاش لەو سەردەمەدا خاوەنی ئابوورییەکی خراپ بووە،تاڕادەیەکی زۆر خەڵکی بە هۆی هەژراییەوە بەردەوام ئەم شوێن وئەو شوێنیان کردووە،زیاتریش سەرقاڵی کاری کشتوکاڵ بوونە ،ئەوەشی کاری نەکردووە ، وەک کوڕی بەگزادە ودەوڵەمەندەکان خەریکی خوێندەواری بوونە لە حوجرە ، صابری شاعیریش لەو نێوانەدا بووە، کاری کردووە وخوێندوویەتی .

پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەو زەمانەدا زۆر بەهێز بوون، جیاوازیی نێوان چینەکان زۆر کەم بووە،خەڵکی تاڕادەیەک شێوازی ژیان وبار وگوزەرانیان هاوشێوەی یەک بووە ، تەنیا ئاغاو میرەکان نەبێ ، کەهەموو کات جیاواز بوونە لە خەڵکی ئاسایی ، بۆیە هیچ دەقێکی صابری بەدی ناکرێت باسی جیاوازی چینایەتی بکات ((تەکیە و دیوەخانی صابری هەمیشە ئاوەدان بووە، پەیوەندی کۆمەڵایەتی بەهێز بووە لەگەڵ پیاو ماقووڵانی ئەو سەردەمە، بەردەوام میواندارییانی کردووە لەوانە: شێخ مەحموود، مەلا ئەحمەدی فورقانی ڕۆژبەیانی، سەید ئەحمەدی خانەقا... هتد))[2]، وەک دەیگێڕنەوە : لەگوندی شۆریجە کەس لەبەرامبەر ئەوی تر ساحیب ماڵ و موڵک نەبووە ،صابری وەکو پیاوێکی موسڵمان لە خەمی دین و ژیانی خەڵکدا بووە،بۆیە دەست نیشانی نەخۆشییەکانی کردووە و چارەسەری بۆ داناون، پێی وابووە ئەو هەموو نەخۆشییە کۆمەڵایەتیانە ،لە دەرئەنجامی دوور کەوتنەوە بووە لە پەیڕەو کردنی ئاینی ئیسلام،شاعیر وەک مەلا وپیاوێکی ئاینی بەردەوام بووە لە

---

(1) پیتەر کلۆس:ئەنترپۆلۆژی کلتووری ،وەرگ◌َێڕانی :خلیل محمد شلماشی،چاپی یەکەم ،چاپخانەی بەدرخان ،سلێمانی ،2002،ل48.

(2)مارف خەزنەدار (د) ،مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەرگی پێنجەم ، ل389.

ئامۆژگاریکردن ، ئەوە جگە لە قسەخۆشەکانی ، کە تەکییەو دیوەخانی گەرم وبە جۆشتر کردووە .

لەشوێنێکی تردا باسی سەفەرەکەی دێلێژە دەکات ،کە سەرەرای میوانداری وپێشوازیکردن وخزمەت کردنیان ئیلهامی شیعریان بە جۆشتر کردووە،ئەمەش نیازپاکی ورەوشت چاکی وبەهیزی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو دەمە پیشان دەدات، دەڵێت :

لەپاش فاتیحە خوانی وزیارەت کردن وتەعزیم
وتم یاشێخ (رەزا)ساهیمەتێ شیعرم بکەی تەعلیم
(بحمدالله) ئیتر لەو ساوە کارم شیعر دانانە
کەسێ میوانی سوڵتانە چ باکی ئاوە یا نانە ...(د.ص.ل230).

تەوەری سێیەم/باری دەروونی شاعیر و ڕەنگدانەوەی لە شیعرەکانیدا:

بەرهەمی ئەدەبی لە گوزارشت کردندا هەڵگری کۆمەڵێک ڕەهەند و پەیامی جیاوازە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سەردەمەی کە نووسەر بەرهەمەکەی تێدا خستۆتە ڕوو،چونکە وەک دەزانین (ژینگە و سەردەم) دوو پێوەری گرنگن بۆ هەڵسەنگاندنی هەر دەقێکی ئەدەبی، (هەر دەقێکیش گوزارشت لە ئەزموونێکی هەستی یان ڕووداوێک ،یان پێویستییەکی دەروونییە،زۆر جاریش ڕەنگدانەوەی هەندێک شێوەی کەسایەتی ئەدیب وکۆمەڵگاکەیەتی ...بنەمای جوانی وئەخلاقی لە خۆ دەگرێت)[1].

لایەنی دەروونی و دەق "تێکست " لە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆدان لەگەڵ یەکتر،بۆیە ئەوەی کە ئەدەب دێنێتە بەرهەم بە شێوەیەکی سەرەکی لایەنی دەروونی نووسەرە رۆڵی تێدا دەبینێ ، نووسەریش وەکو هەر بوونەوەرێکی تر بە کۆمەڵێک ئەزموونی خۆش و ناخۆشدا تێدەپەڕێ و کۆمەڵێک بۆشایی لە ژیانیدا ڕوو دەدات، ئەو بۆشاییانەش لە نووسینەکاندا بە ڕاستەوخۆ وناڕاستەوخۆ دەردەکەون ، بۆیە زۆرجار بە شاعیران وتراوە

(1)یاسین الایوبی (د)،فصول في النقد الشعر العربی الحدیث ،منشورات اتحاد کتاب العرب ،دمشق 1989،ص21.

شێت (مجنون) گوایە (وشەی (مجنون) لە وشەی (جن)ەوە هاتووە و شاعیر وشە لە جنەوە وەردەگرێ)[1]. بێگومان ئەم جۆرە بۆچوونە لەو ڕەهەندە جیاوازانەوە سەرهەڵدەدات ، کە لەشیعرەکانیدا بوونیان هەیە،هەروەها ژیانی نووسەر و بەسەرهاتە ڕاستەقینەکان دەبنە خاڵی تێڕامان ورەنگدانەوەی دەبێت لە نێو دەقەکان (یۆنگ)* لە تیۆرەکەیدا دەڵێت:((هەر شتێک ئەمرۆ لەلایەن کەسێکەوە دەوترێت دەشێ لە ئایندەدا هەر خۆی بە پێچەوانەوە ڕووبەڕووی ببێتەوە))[2].صابری وەکو شاعیرێک دەوروبەر بە تەواوی کاری تێکردووە ،هەر ئەزموونێکیش جۆرە وێنەیەکی شیعری هێناوەتە بەرهەم ، لە نێو ئەو وێنانەشدا ئەم چەمکە دەرونییانەی خوارەوە بەدی دەکرێت :

أ- ململانێ لەگەڵ نەفس:

لەگەڵ سەرەتایی دروست بوونی مرۆڤایەتی تائەمرۆ بەردەوام نەفس وهزر لە ململانێدان،وشەی نەفس پێش ئەوەی وەک چەمکێکی دەروونی سەیر بکرێت لە ڕووی ئاینییەوە لێکدانەوەی زۆری بۆ دەکرێت ، "الجوینی"پێی وایە :(نەفس واتە رۆح،بەڵام موعتەزیلەکان نەفس بەجەستە لێک ئەدەنەوە)[3] ،هەندێ لە زانایانی ئیسلامیش بەم شێوەیە پێناسەی رۆح دەکەن : ((توخم وماکێکی نادیارو نەبینراو ودانراوە ،کەسەرچاوەی بۆ خودا دەگەڕێتەوە))[4] کۆمەڵێک زانای ئاینی لەوانە"ابن عباس وسعید بن جبیر"بەڵگە لەقورئان دێننەوە کە (نەفس ورۆح) یەکن (اللە یتوفی الانفس حین موتها والتی لم تمت فی

(1) عزالدين اسماعيل (د) ، التفسير النفسى للأدب، الطبعة الأولى ،دار غريب للطباعة ،ص19.

*یۆنگ(1865لەدایکبووە):کارڵ گۆستاف یۆنگ لەگەڵ فرۆید "زانای دەروناسی نەمساوی"وئەدلەر سێکوچکەی سایکۆلۆژیا پێک دێنن،لە سویسرا پزیشکی دەروونی خوێندووە،وپاشان دەبێتە لایەنگری فرۆید ،پاشان بەهۆی جیاوازی تیۆر وبۆچوونەکانیان ناکۆکی دەکەوێتە نێوانیان ،داهێنەری چەمکی (نائاگای کۆ _ اللاشعور الجمعى) یە ،لەکتێبە بەناوبانگەکانی :الاسس الوثنيه للمسيحيه ،علم النفس التحليلى ..هتد بروانە :الموسوعه الحره ،مصطفى سويف ،الاسس النفسى للابداع الفنى ،الطبعه الثانية ،دار المعارف، مصر،ص201.

(2) احسان سابیر سەعید، ڕوانینێکی سایکۆلۆژیانە لە دیاردەی جیاوازی و پێچەوانەیی لە شیعری کوردیدا،گۆڤاری ڕامان، ژمارە 31، ئابی 2011،ل62.

(3)على زيعور ،مذاهب علم النفس ،دار الاندلس ،بيروت ،ص31.

(4)مەولود ابراهيم حەسەن(د)،گەڕان بەدوای نەمریدا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس ،هەولێر2002،ل94.

منامها)(الزمر-24)، کەچی لە ئایەتێکی تردا هاتووە : (یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة)(الفجر-28)، کەواتە نەفس ورۆح دوو چەمکی جیاوازن لەیەک.

لەڕووی دەروون شیکارییەوە چەمکی نەفس بەردەوام لە ژێر پرسیاردا بووە،چونکە دەروونناسی بۆخۆی تێگەیشتنە لە مەغزاکانی ژیان وخاڵە شاراوەکانی ، لەهەمان کاتدا گرنگی دانە بەخودناسی ،هەر مرۆڤێک بیەوێ لە ئاین وودەوروبەر وناخی بگات دەبێت "خۆی بناسێت"ئەم خودناسینە زۆر لەمێژەوەیە سوکرات* جەختی لەسەر کردۆتەوە،چونکە گەلەک جار بەتایبەت لەکاتی نووسینی دەقدا ،نووسەر لە پانتایی نەستدا دەنووسێت ،دەقی وا دەخاتە ڕوو ، کە لەشاکاری ئەدەبی دەچێت، بێگومان شاعیرونووسەر توانای باشتریشی هەیە ،بەڵام شەری نەفس بۆتە هۆی خەفە کردنی تواناکەی ،بێگومان شیعریش بەدەر نییە لە گۆڕانکاری سەردەم وژینگەو هەڵچوونە کاتێکان وەک سینوهە** دەڵێت :مرۆڤ هەرچەندە کەبڵێت خۆم باش دەناسم ،هێشتا هەر بەتەواوەتی خۆی ناناسێ وجاربەجار هەندێ شت دەکات ،کە لە دوای ڕوودانی کارەکەش ناتوانێت بڵێت کە بۆچی دەستی لەو کارە وەرداوە . تێڕوانینی صابری بۆ نەفس هێرش بەرە ،پێی وایە نەفس دەبێتە هۆی یاخیبوون ودوور کەوتنەوە لەخوا وگرتنە بەری ڕێگای شەیتان ،دەڵێت :

صابری نەفسی خەبیس ودز دەستەکی شەیتانی پیس
ڕێوییە گەر تۆ بە شێری صوم بۆی دێیە جیهاد
شێری پیری بەردە سەر نەفسی ڕێوی صابری
گەر تۆ (صیاد)ی بزانە هەم شکار وهەم جیهاد ...(د.ص.ل82).

صابری لەشەڕی نەفسدا شیعری لە پێناو شیعردا نەنووسیوە ،بەڵکو ویستوویەتی ئەو پەیامە بگەێنێ کە: (بووکی دنیا شوو بە مێردی جاهیل وئەحمەق دەکا) ، واتە شاعیرلە

*سوکرات : (470- 400 پ.ز،فەیلەسوفێکی یۆنانی بەناوبانگە،دامەزرێنەری فەلسەفەی ڕۆژئاوایە ،مامۆستای ئەفلاتۆن بووە ،لە بواری زانستی ئەخلاقدا چالاکی زۆری نوادووە...هتد ،بڕوانە :الموسوعه الحره.

**سینوهە: پزیشکی تایبەتی فیرعەونەکان بووە ،لەبواری پزیشکیدا زۆر لێهاتوو بووە،لە شاری میسر نیشتەجێ بووە سەردەمی دەگەڕێتەوە بۆ پێش حەزرەتی موسا ولەشاری فییەنا کۆچی دوایی کردووە.

ڕێگەی کوشتنی نەفسەوە دەگاتە پلەی خواناسین، بۆیەدەڵێت: ئەگەر هیز و ئیرادەی مرۆڤ وەک شێر دەرکەوت ،ئەوە بێگومان نەفس ڕێوییەکی ترسنۆکە زوو هەڵدێ ،لە شوێنیکی تریشدا نەفس وەک دووکەڵێکی رەش ناو دەبات :

دودی* نەفسی سوفڵە غەم ودەرد وبەڵایە
دوربێ لە لەشی نازکی تۆ عەینی بلوری..(د.ص.ل206).

نەفس زۆر جار بەسەر عەقڵ دا زاڵ دەبێت ،ئەمەش پەیوەندی بەلایەنی سایکۆلۆژی وپەروەردەیی ئەو کەسەوە هەیە ،بیگومان وەک شاعیر باسی دەکات هیزی شێری دەوێت بۆ روو بەرووبوونەوەی ،دەنا کۆنترۆڵ کردنی حەزو ئارەزو مەحاڵە.

دەروون شیکاری وەک زانستێک :((میتۆدێکە هەوڵی پەردە لادان دەدا لەسەر واقیعێکی نەستیانەی کەسێک لەکەسەکان))[1] ئەکەر بەوردی سەیری دیوانی صابری بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە چەمکی نەفس لای شاعیر زیاتر پەیوەستە بە تەمەنی گەنجێتیەوە، واتە پێی وایە بە هۆی ئارەزووەکانی نەفسەوە گەنجێتی بە خۆڕا چوو،ئەم سەر زنشت کردنەی نەفس ، بێگومان کومەڵێک پرسیار دروست دەکات ،ئاخۆ صابری گەنجێکی بەد ڕەفتار بووە ،یاخود تەنها مەبەستێتی ترسناکی ئەم قۆناغەمان بۆ بخاتە ڕوو :

غافڵ وغەرقی گوناهم عاسی ونامە سیاهم
روو رەشی دیوانی شاهم عاجزی (یوم التناد)
گورگی نەفسم خستە ناو "اغنام"ی عومری خۆمەوە
ڕەنجەڕۆ خۆم وابەجارێ عومری گەنجیم دا بەباد...(د.ص.ل81).

ئەم شەڕە لای صابری جیهادی ئەکبەرە ،بۆیە ئامۆژگاری نەوەکان دەکات بە تەقوا روو بە ڕووی ببنەوەململانێ لەکەڵ نەفس یان خود لای شاعیران لە ئەنجامی کۆمەڵێک

---

*دود: واتە دووکەڵی رەش ،بڕوانە :فەرهەنگی خاڵ ،بەرگی دووەم ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی کامەران ،سلێمانی ،1974.

(1) ئەریک فرۆم ،هونەری گوێگرتن ،وەرگێڕانی :بەهزاد حەوێزی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی رۆشنبیری ،هەولێر ،2011،ل16

خەونی خەفە کراوەوە دیتە دەرخستن ،خەونیش وەک فرۆید*باسیدەکات (دەربڕی هەندێک ناوەڕۆکە،کەسەرچاوەکەیپێشکەوتنی ژیان نییە، بەڵکو زیاتر لە کۆنەوە لە باپیرانەوە لە پێشینانەوە بۆمان ماوەتەوە)[1]، واتە ئەو ململانییە دەروونییەی نەفس هەر لە منداڵییەوە لەگەڵمانە ،هەندێ جار کۆنترۆڵ دەکرێت وجاربەجاریش زیاتر پەرە دەسێنێ ، ئەمەش زیاتر لە نەستدا خۆی حەشار دەدات ، صابری دەستبەرداری گەنجێتی دەبێت و بەرەو پیری دەڕوات ، کەچی هەر شەری نەفس دەکات،ناوهێنانی تەمەنی "پەنجا وهەفتا" ساڵی لای صابری گرنگی خۆی هەیە وای بۆ دەچێ ئیدی رۆیشتن بە دوای حەزو ئارەزووەکاندا تاپۆیە،ئەم بۆچونەش لای گەورە نووسەری ئێرانی "سادقی هیدایەت" ئاماژەی بۆ کراوە بەڵام لە دیوێکی نائومێدانەوەیە ،کە دەڵێت :((ژیان لەو دیو پەنجا ساڵییەوە خەڵەفانیکی گەورەیە))[2]، صابریش دەڵێت:

لە رستی خێوەتی تۆ عالەمی شل بوو"تامل"کە
لە ڕەش ماری قیامەت تابەکەی مەغروری رەش ماڵی
حەیاکە"صابری"نەفست بناسە خوا شوناسێکە
لە پەنجا تێپەڕی عومرت لەخۆت وخوا نەبووی حاڵی (د.ص.ل202).

کەواتە شەری نەفس لای شاعیر وەک ئەحمەد شێخ نەجمەدینی کوڕی دەیگێڕێتەوە:بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی خۆی بووە ،بە مەبەستی پاککردنەوەی دەروونیان وڕاستکردنەوەی ڕەوشتیان .

---

*فرۆید: (1856)لە چیکۆسلۆفاکیا هاتۆتە دنیاوە ودایک وباوکی جوو بوونە ،یەکێکە لەناودارترین زانایانی بواری سایکۆلۆژی ،لە 1881بڕوانامەی بەکالۆریۆس لە پزیشکی وەردەگرێ ،لە 1895کتێبێ بەناوی (لێکۆڵینەوە لە هیستریا)بڵاو دەکاتەوە،فرۆید کەسایەتی مرۆڤی دابەش سێ تەوەر کردووە(من ،منی باڵا ،ئەو)وخاوەن تیۆرە لەشیکردنەوەی خەونەکان ،دواهەمین کاری تەواو نەکراوەی بریتییە لە(الموجز فی التحلیل النفسی) ،بڕوانە: سیجموند فرۆید،الموجز فی التحلیل النفسی،ترجمە:سامی محمود وعبدالسلام القفاشی ،مکتبە الاسرە ،القاهرە_ 2000،ص9_19.

(1) سیجموند فرۆید،الموجز فی التحلیل النفسی ،ترجمە:سامی محمود وعبد السلام القفاشی ،ص55.

(2) زمناکۆ برهان قانع،سادقی هیدایەت لەناو تۆڕی عەنکەبووتدا،چاپخانەی بینایی ،سلێمانی ،2007،ل3.

ب- نامۆیی :

نامۆیی: یەکێکە لەو کێشە کۆمەڵایەتی و دەروونیانەی کە لەمێژەوە بوونی هەیە، بێگومان کۆمەڵێک هۆکاری ئاینی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری لە پشتەوەیە، ئەم زاراوەیە لە بنەڕەتدا : (لاتینییە لە زمانی عەرەبی بە واتای "اغتراب"دێت لە زمانی لاتینیش بەمانای داماڵین یان لابردن دێت .

ئەریک فرۆم *پێی وایە نامۆیی :جۆرێکە لە تاقیکردنەوە،کە تێدا مرۆڤ وەک کەسێکی نامۆ لەگەڵ خۆی ودەورووبەرەکەیدا دەردەکەوێت)[1] ئەمەش نامۆ

بوونی مرۆڤە لەخودی خۆی ،ئەمەش لەخۆیەوە دروست نابێت بەڵکو ((لە ئەنجامی کارلێکردنی کۆمەڵێک هۆکاری کۆمەڵایەتیەوە دروست دەبێت، لەوانە: هەژاری و لێقەومان و کارەساتی دڵتەزێن و نەبوونی هێز و پاڵپشت، چارەسەر نەکردنی گرفتەکانی ژیان بەشێوەیەک تاک هەست بکا پشت گوێ خراوەو هیچ بەها و نرخێکی لە ژیاندا نییە))[2]، لای فرۆیدیش ((نامۆبوونی مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو کۆت و بەندەی کە لە پێوەر و یاسا کۆمەڵایەتییەکاندا دەردەکەوێت و لەسەر چالاکیە غەریزەیی و بایەلۆژیەکانی مرۆڤ لە ڕێگەی دامەزراوە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و مادییەکانی کۆمەڵەوە دەسەپێنرێ، ئەم نامۆبوونە لە سەرەتای منداڵیەوە دەست پێدەکات))[3].

نامۆیی جگە لە ڕووە سایکۆلۆژیەکەی دەشێت زۆر ڕاڤەی دیکەشی وەک دوورکەتنەوە لە وڵات جۆرێکە لە نامۆیی بەڵام لەبەر زۆری پێناسە و بۆچوونەکان ئەم چەمکە لەگەڵ چەمکی تردا ماناکانی تێکەڵ دەبن لەوانە: ((دابڕان لە کۆمەڵ، گۆشەگیری و ڕەشبینی، دابڕان لە خودا، دابڕان لەو بارودۆخەی کۆمەڵی تێدا دەژی، بێ توانایی، بێ

---

*ئەریک فرۆم):1900_1980) زاناوفەیلەسوفێکی ئەڵمانییە لە شاری فرانکفۆرت لەدایک بووە پاشان چۆتە نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ خوێندنی زانستەکانی کۆمەڵایەتی وفەلسەفی ودەروونی ،لە بەرهەمەکانی (الهروب من الحرية ،التحليل النفسى والدين ،اللغه المنسية ،رسالة سيجموند فرۆيد ،ازمه التحليل النفسى ،تشريح نزوع الانسان الى التدمير.بروانە :الموسوعه الحره .

(1)حسن محمد حسن (د)،الاغتراب عند أريک فرۆم ،الطبعه الاولى ،المؤسسات الجامعيه للنشر ،بيروت ،1995،ص37.

(2)کەریم شەریف قەرەچەتانی (د) ،نەخۆشی وگرفتە دەرونی و کۆمەڵایەتیەکان،چاپی دووەم،چاپخانەی پەیوەند،سلێمانی ل18.

(3) محمد صالح عبدالرحمن، نامۆیی لە شیعرەکانی (ڕۆستەم باجەلان)، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر، 2000، ل9.

ئاگـايی، هەسـتكردن بەوەی سـەر بە هـيچ لايەنێـک نـيە))[1].هەروەهـا (مـاركس)*يش وەک دياردەيەكی كۆمەڵايەتی لێكی دەداتەوە ، بەتايبەت لە كێبڕكێ وململانی نێوان چينەكان.

لە فەرهەنگـی دەروونناسـيدا بەم شـێوەيە بـاس لە نـامۆيی كـراوە: ((ئەم زاراوەيە بە مانـای نـامۆبوونە لە خـود وسـنوری تـاک ديـاری ئەكـات بـۆ هـۆگری لەگەڵ كەسـانی تـردا، وشـەی نـامۆيی لە يەک مانـا زيـاتری هەيە لە بـواری فەلسـەفە بەتـايبەتی لای مـاركس))[2]. كەواتە ئەم پێناسەيە نامۆبوونی مرۆڤ لەخودی خۆی دەگەيێنێ ، واتە شاعير هەست دەكات نـامۆيە بە بيـر و كـردەوەی خـۆی ئەمەش ديسـانەوە پەيوەسـتە بە لايەنـی نەسـتەوە ،چـونكە شاعيران زۆر جار دەسـت بۆ دەقی وادەبەن،پاشـان پاشـگەز دەبنەوە ليێ ئەمەش بێگومـان كارتێكردنی بارودۆخ وسەردەمە.ئەم حاڵەتە دەروونييە وەک هەر كردارێكی تر وايە، نـامۆيی جۆری زۆرە لەوانە ((نامۆيی سنوری جوگرافی، نامۆيی سياسی، نـامۆيی سروشـتی، نـامۆيی ڕۆشـنبيری، نـامۆيی خـودی، نـامۆيی ئـاينی ... هتـد))[3] ،بـۆيە هەر دەقێـک كە دەنووسـرێت لايەنێک لە فراوانی ژيـان وڕەهەنـدەكانی دەگـرێتەوە ،زۆر جـار تـاكە هۆكارێـک كـار لەشـاعير دەكـات كە نـامۆ بێـت چ لە ڕووی تيـۆرييەوە يـاخودلەڕووی پـراكتيكييەوە بێـت ، لەنێـو ئەم هەمـوو جـۆرە نـامۆييەدا دەبێـت شـيعرەكانی صـــابری ڕەنـگ و بـۆنی كـام جۆريـــانی هەڵگرتبێ؟بڵێ هەژاری وبێزاری دەورووبەری وايلێكردبێ ،يـان هەسـت كـردن بە كەميـتی ،يـا ويستويەتی ژيان وەک مەنفايەک بۆ سۆفی وپياوانی ئاينی پيشان بدات چونكە ((شيعر تەنيا

---

(1) شيرين سەعيد، نـامۆيی لای شـێركۆ بێكەس، نـامەی ماسـتەر، كۆلێژی زمـان، زانكۆی سلێمانی، 2011، ل8.

*ماركس :(كارل هينريش مـاركس 1818_1883) فەيلەسـوف وخـاوەنی تيۆری ماركسـيزم وسۆشياليسـتی جيهانييە ،لە ئەڵمانيا لە دايک بووە ،سەرەتا خانەوادەكەی جوو دەبن ،بەلام دواتر لە 1824دەبنە مەسيحی بڕۆتستانتی ،ماركس كاريگەری هيگڵی لەسەر بووە ،لە زانكۆی بۆن وبرلين لەگەڵ ئانگلس دا خوێندوويەتی ،له1848 مانەفێستی حيزبی شيوعييان بڵاوكردەوە،لە بەرهەمەكان (بؤس الفلسفه وراس المـال)،بڕوانە:عبد الوهـاب الكيـالی و كامـل زهيـری ،الموسـوعه السياسـيه ،الطـبعه الاولـی ،المؤسسـه العربيـة للنشـر ،بيـروت ،1974،ص475.

(2)عبدالستار تاهر شەريف(د)، قاموسی دەروونناسی، چاپی يەكەم ،مطبعه علاء الوزيريه، ، 1985، ل22.

(3)هـاوژين صـلێوە(د)، ڕەهەنـدی دەروونـی لە شـيعرەكانی لەتيـف هەڵـمەت دا،چـاپی يەكەم،چاپخـانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، 2013، ل49.

گوزارشت کردن نییە لە خودی تاکە کەسی بەرهەم هێن ،بەڵکو هەوڵدانیشە بۆ دوور کەوتنەوە لە خودی ئەو تاکە کەسە))[1]،یان بۆچوونەکەی "محەمەد فەریق حەسەنە" کە دەڵێت: ((سەختترین نامۆیی ئەو جۆرەیانە کاتێک تاکی داهێنەر لە وڵاتی خۆیدا تووشی دەبێ))[2]، بۆیە لەرێگەی دەقەکانەوە نامۆیی وجۆرەکانی دەخەینە ڕوو، شاعیر لە زۆربەی دەقەکاندا جۆرە نامۆییەکی لەشێوەی پرسیاردا بەرامبەر بەخۆی هەیە ،کەتاکەی سەرقاڵی خۆشییەکانی دنیا دەبێت ،لەکاتێکدا وا تەمەن تەواو بوو وعیبادەتیشی لەدەست چوو:

بێ بەڵابی حەز لەیاری وکۆمەڵی ئەغیار ئەکەی
بۆ گروهی خۆشەویستت جارێکی ناکەی هەوەس
"صابری"تەعمیری نەقشی خانو مانو تابەکەی
کێوی عومر ودین ئەوا هەردووک هێنایان هەرەس .(د.ص.ل102) .

شاعیر وەک سۆفییەک تێڕوانینی جیاوازی بۆ دنیا هەبووە ، لەو ئێمەیە دادەبڕێت کە کۆمەڵگایە وبەدوای ئێمەیەکی نوێدا دەگەڕێت ،لەوێوە کۆمەڵێک دروست دەبێت ،کە لەگەڵ بیرو ڕای ئەودا بگونجێ ، تەواو وەک بۆچوونەکەی (د.دڵشاد عەلی):((جیابوونەوەی من لە ئێمە درووست بوونی ئێمەیەکی نوێ یە))[3] ، ئەمەش لە ئەنجامی نەهامەتییەکانی ژیانەوە سەرهەڵدەدات ،بۆیە ژیان لای صابری "دار الفانی"یە وشوێنی ماندوو بوونی ڕۆحە ومرۆڤ تێدا نامۆیەکە وهیچی تر، دەڵێت :

لەزەتی دونیا هەموو زەهراویە سەر تا قەدەم
"صابری"خۆت لادە گەر بو بە خاوانی "متاع"(د.ص.ل12) .

لە ئەنجامی قورسی و ئاڵۆزیەکانی ژیان و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و زانست و زانیاری، هەروەها سەرقاڵ بوونی مرۆڤ بە شتە مادییەکان و دوورکەتنەوەی لە بەها مەعنەوییەکان،ئەمە وایکردووە مرۆڤ تووشی جۆرێک لە جۆرەکانی نامۆیی بێت، بۆیە

---

(1)عەتا قەرەداغی ،گەران بەدوای شیعرو شیعریەتدا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی شڤان ،سلێمانی ،2009،ل338.

(2)محمد فەریق حەسەن،هێمن و بۆنی غەریبی، چاپی یەکەم،چاپخانەی ئاراس، هەولێر ،2008، ل43.

(3)دڵشاد عەلی (.د) ،گۆران ، داهێنان ونوێخوازی ،گۆڤاری زانکۆی سلێمانی ،ژمارە 20،بەشی "B،2007،ل34.

ناکرێت سنورێک بۆ جۆرەکانی نامۆیی دابنرێت، ئێمە لێرەدا ئەو جۆرانە دەخەینە ڕوو کە کەم وزۆر لە شیعرەکانی صابری دا بوونیان هەیە، ئەوانیش:

1- نامۆیی خودی : ئەم جۆرە نامۆبوونە ڕێژەیەکی زۆر لەشاعیران وکەسانی ئاسایی تووشی دەبن "هیدجر"لەپێناسەی ئەم جۆرەنامۆبوونەدا دەڵێت:(ئەم جۆرە نامۆییە کۆنترۆڵی بیرکردنەوەی مرۆڤ دەکات ،جۆرێک لە خۆ گێل کردن لە راستییەکانی بوون دەخولقێنێ)[1]، کەواتە مەبەست لێی لەدەستدانی خودە. نامۆیی خود کۆمەڵێک هۆکاری لە پشتەوەیە، کێشەی دەروونی و نالەباری ژیان وهەژاری وتەنیایی ودوور کەوتنەوە لەیار ...هتد،صابری لەیەک کاتدا دووری لەیار ونالەباری ژیان لەوێنەیەکدا دەخاتە ڕوو:

یارەکەم مەیلی رەفیقی ناکەس وئەغیار ئەکا
ئەی دریغا ئارەزوو ناکا ببێتە یاری کەس
دائما کونجی دەروونم پڕ لەخاری بێ گوڵە
قەت بەدەستی خۆمەوە نەمدی گوڵی بێ خارو خەس..(د.ص.ل 101)

2- نامۆیی جوگرافی:ئەم جۆرە زیاتر لای ئەو شاعیرانەوە نووسراوە کە بەتەواوەتی نیشتمانیان بە جێهێشتوە وەک "نالی" واتە گواستنەوە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی دیکە یان لە شارێکەوە بۆ شارێک و شوێنێکی دیکە بۆ گەڕان بەدوای ژیانێکی نوێدا، یان هەندێ جار نووسەر لەخاک ونیشتمانی خۆیەتی وهەست بەتەنهایی دەکات وەک ئەوەی بەند کراو بێت لە نێو نیشتمانەکەیدا. صابری وەک پێشتر باسمان لێکرد لە چینی هەژاران بووەوسەرقاڵی کشت وکاڵ بووە بۆیە سەفەری هیچ شوێن وڵاتێکی نەکردووە بۆیە ئەم جۆرە لای صابری بەدی ناکرێت بەتەواوەتی بەڵام لە چەند دەقێکدا نیشتمانەکەی وەک زیندان دەشوبهێنێ، دەڵێت :

بولبول وگوڵ وشەمع وپەروانەهەموویان پێکەوەن
من وەکو یوسف بەتەنها حەپسی زیندان ئەی دریغ

---

(1)زکریا ابراهیم ،دراسات فی الفلسفة المعاصرة ، الجزو الاول ،الطبعه الاولی ،مکتبه مصر ،1968،ص436-441.

دڵ به دوتا هات چاودێری كه یا بینێرەوه
بانەفەوتێ میحنەتی كێشاوه بۆمان ئەی درێغ ..(د.ص.ل121).

3- نامۆیی ئاینی- سۆفیگەرێتی :ئەم جۆره وەک له ناوەکەیەوه دیاره تایبەته بەپیاوانی ئاینی و سۆفیەکان، چونكه ئەوان له پانتایی وفراوانی ژیاندا ،هەست به تەنهایی دەكەن،هەست دەكەن ، كه دونیا خەراباتێکه و شوێنی ئەبەدی و حەوانەوەی مرۆڤ نیه،تەواو وەک مەحوی دەڵێت :(شوكر هوشیاره مەحوی تیدەگا دنیا خەراباته...) ، کەواته ژیان لای سۆفییەكان تەنها جێگای مەست بوونه ((سۆفی كه ڕێگەی پاككردنەوەی دەروون دەگرێته بەر، مەبەستی ئەوەیه لەو واقیعه بترازێ كه لێی نامۆ بووه و دەیەوێ بگاته جیهانێكی نمونەیی و پەیوەندی لەگەڵ خودایا ببەستێت))[1] سۆفییەکان بۆ ئەم مەبەسته خەڵوەت دەكەنه جێگای حەوانەوەو عیبادتوزیكر وپەیوەندی كردن به خوداوه ، ئیتر لەوێوه جیهانێكی تایبەتی دەست پێدەكات، وەک دەروێشەكانی تەریقەتی قادری دەیگێڕنەوه :شیخ "كەریمی كەسنەزان "ماوەی چل ساڵ له خەڵوەتگه بووه،ئەم جۆره نامۆیه لەسەر پەیوەندی نێوان عاشق ومەعشوق دروست دەبێت ، واته گەوره سۆفییەکان تەنها له پێناو مەعشوقی گەورەدا وادەكەن .

صابریش كه خۆی سەر بەتەریقەتی قادرییه ،هەوڵی داوه له میانی خواپەرستی وزیكرەوه ڕێگەی پاک كردنەوەی دەروون بدۆزێتەوه،لەم بارەیەوه (د. لەتیف سەعید بەرزنجی) بۆی گێڕاینەوه :له خوارووی دێ شۆریجه صابری كۆمەڵه بەردێكی كەڵەكه كردبوو ،هەموو ئیوارەیەک تا دەمەو مەغریب لەسەری دادەنیشت،ئەم حاڵەتی تەنیاییەش له خۆیدا تێفكرینه له مەعشوق:

(صابری) عومرت به زایع دا ئیتر وریابه
عومری ڕابردوو قەزاكه بێره سەر ڕێگەی ڕەشاد
صابری دنیا لەتۆ بێزاره ئەمما مەیلی تۆ
هەر لەسەر ئەوه ماوه بۆیه ناگری ڕێگەی رەشاد(د.ص.ل83).

---

(1) ابراهیم احمد شوان (د) ،نامۆیی له شیعرەکانی مەحویدا، گۆڤاری زانكۆی سەلاحەدین، ژماره 30، ل8.

لێرەدا صابری گفتوگۆ لەگەڵ خود دەکات ،کە بگەڕێتەوە و ڕێگەی خۆاپەرستی بگرێتەبەر ودەستبەرداری ئارەزووەکان بێت ،چونکە دنیاش لە شاعیر بێ مەیل وبێزار بووە،بۆیە دەتوانین بڵێین نامۆیی لای صابری زیاتر حاڵێتکی ڕووحی و سۆفیگەرانەیە،گرنگترین دیاردەکانی نامۆیی سۆفیش ئەمانەن:

((أ: نامۆیی زمانی سۆفیانە(رمز)، کە لە ناو ڕەهایی دا نوقم و فانی بووە ناتوانێ ئەوەی بۆی دەردەکەوێ دەری ببڕێت و وەسفی بکات.
ب:نامۆبوونی سۆفیانە،ناسینی سۆفیانەی ڕاستەقینە لە ڕێگە چەشتن و فووی خواییەوە دەبێ، سۆفیەکان پێیان وایە ناسینی خوا و بوونەوەرانی دیکە شتێکە دەخرێتە دەروونەوە.
ج: نامۆیی زەمانی سۆفی سۆفیەکان لایان وایە زەمان کاتێکی سەردەمییە))[1].

زاراوەی ژیان،کەهەمیشە ڕەمزێکە بۆ ئاسوودەیی و خۆشبەختی مرۆڤەکان و گونجاندنیان بەڵام زۆربەی شاعیران تەبا نین لەکەڵ ژیاندا ،هەمیشە بۆ کونجێک دەگەڕێن یەکیان خاتەوە،صابری دەڵێت :

گەر دەپرسی سەبەب وحیکمەتی ئەم بێ خەوییە
سەفەرو سوننەتی ئەو ماە رووە شەو ڕەوییە
حەز ئەکەی تێ بگەی لەزەتی شەو بێداری
لەهەموو لەزەتی دونیا کە جیایی ئەوی یە
لە شەڕ وفیتنەی نەفست مەبە ئەمین وەکو مار
لەملی هەرکەسێ ئاڵا سەری خووارو نەوی یە ..(د.ص.ل189).

کەواتە نامۆیی ئاینی سۆفیگەری لای شاعیر وەک حاڵەتێکی رووحی وایە ،کە تیایدا شاعیر بیزاری خۆی لە دنیای فانی رادەگەیەنێت .

ج- ڕەشبینی:

ڕەشبینی : یەکێکی ترە لەو کێشە دەروونیانەی کە لە قۆناغێکی ژیاندا تووشی مرۆڤ دەبێت، وا دەکات مرۆڤ تەواوی شتە جوانەکانی دنیا بە ڕەشبینی ببینێت و هەست بە ناخۆشی بکات، ئەمەش لای شاعیران زیاتر بەدی دەکرێت چونکە ئەوان زیاتر درک بە

(1) ابراهیم احمد شوان(د)، مەحوینامە، چاپی دووەم ، چاپخانەی منارە، هەلێر، 2010 ، ل131.

ناخۆشی وئازارەکان دەکەن ،لە فەرهەنگی دەروونناسیدا هاتووە: ((ڕەشبینی هەڵوێستێکە بەرامبەر ژیان، فەلسەی ژیان وا دەرئەبڕێ لەلایەن ئەو کەسەی وا ڕەشبینە کەوا باشتر وایە تاک نەبوایە و نەبوونی باشترە لە هەبوونی، هەروەها وا سەیری ژیان ئەکەن کە مرۆڤ بۆ ناڕەحەتی و ئازار چەشتن هاتۆتە دنیاوە، ئەم بۆچوونە بە فەلسەفەی (شوپنهاوەر)* دادەنرێت))[1].کەواتە ئەم هەستی ڕەشبینیە کۆمەڵێک پاڵنەری لەپشتە، زۆرجار مرۆڤ بەرەو

تەنیایی و گۆشەگیری دەبات، "هانی سلێمان "یش دەڵێت:((ڕەشبینی بریتیە لە کێشەی هزری، ئەویش بەوەی لایەنی خراپی هەموو شتێک وەردەگرێت، جگە لەو باسی هیچی تر ناکات، ئەمەش یەکێکە لەو حاڵەتانەی بەرەو ڕووی دەروونی مرۆڤ دەبێتەوە))[2]واتە ئەم هەستە پەیوەندی بەلایەنی بیرکردنەوەی تاکەوە هەیە کۆمەڵێک پاڵنەری ئابووری و ئاینی وسۆزداری لەپشتەوەیە ((شاعیریش مرۆڤێکی هەست ناسکە و ئەو ڕەشبینیانەی ژیانی لە ناو شیعرەکانیدا ڕەنگدەداتەوە))[3]،ئەم حاڵەتە دەروونییە زۆرجار مرۆڤ بەرەو تەنیایی و

گۆشەگیری دەبات و هەوڵی جیا بوونەوەی دەدات لەکۆمەڵگا، تەنانەت دەگاتە حاڵەتی خۆکوشتن ،ئەمەش زیاتر لە ئەنجامی بێهیوابوون لە ژیان ونەداری وناهەمواریيەوە بەرپا دەبێت ،ئەم گرفتە دەروونییەش تایبەت نییە بەچینێک بەڵکو تەواوی چینەکانی کۆمەڵ ئەگەری تووشبوونیان بەم حاڵەتە هەیە ، هەر لەم بارەیەوە صابری دەڵێت:

(صابری) ڕۆژ و شەوێ خۆشی لە عومری خۆی نەدی
بەزمی ڕۆژی ناڵە ناڵە ئەشکی چاوی شەو چەرەس
(صابری)دونیا پەرستی ونەوجوانی تا بەکەی
غافڵی تا کێوی عومرت ناگەهان دێنێ هەرەس.(د.ص.ل103).

لێرەدا شاعیر سەبارەت بەناهەمواری وناتەبایی بوونی لەگەڵ ژیان ئەدوێ ،کە شەو و رۆژی وەک یەک بەئازارەوە بەسەر بردووە ،بێ ئەوەی تروسکاییەکی تێدا بەدی کردبێت ،

---

*شوبنهاوەر : (1788- 1860) فەیلەسوفێکی ئەڵمانییە ،ناسراوە بە ڕەشبینی ،لە زانکۆی بەرلین وانەی وتۆتەوە،لە بۆچوونەکانیدا دژی ئافرەتان بووە بەتایبەت دایکی ،خاوەنی کۆمەڵێک بەرهەمە ،لەوانە:(الادارە فی الطبیعە ،اسس الزام الاخلاقی ،الحواشی والبواقی).بڕوانە: الموسوعە الحرە.

(1)عبدالستار تاهر شەریف(د)، قامووسی دەروونناسی، ل155.

(2) هانی سلێمان(د)، دەروونزانی گشتی،وەرگێڕانی ئامانج محمد، چاپی سێیەم، چاپخانە کارۆ، 2011،ل150.

(3)هاوژین صلێوە(د) ،ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا،ل111.

خەم وئازار جێگیر بووە بەسەر کات و ژیانی صابریدا ، بۆیە (پێکەوە هاتنی ژیان ومردن لەیەک کاتدا ،پارادۆکسی هەستی ناوەوە و دەرەوەی شاعیر دەردەخات ، ئەم پارادۆکسە تەنها بەزارەکی نییە بەڵکو پارادۆکسێکە لە بوون وژیانی تاک دا سەر هەڵدەدات)[1]ڕەشبینی شاعیر گەیشتۆتە ڕادەیەک پەشیمان بێت لە ژیانی ڕابردووی ،واتە ڕەشبینیەکەی تەنها پەیوەست نییە بەئایندەوە، بەڵکو لە تەمەنی پێشوش پەشیمانە ، دەگاتە ڕادەیەک کە مردنی بە لاوە خۆشترو باشتر بێت، مردنیش وەک دەزانین واتە کۆتایی هاتن بە هەموو شتەکان،دەڵێت :

دەردەدارو بێ دەوا خۆم تابعی نەفس وهەوا خۆم
موستەحەقم بێ کەوا خۆم کردە جەوتی بەد نەژاد
چـوو بەزایە گەنجی عومـرم لەم مەراقە چاکە بـمرم
ڕۆژ ئەڵێی سەرخۆشی خەمرم شەو لە خەودا وەک جەماد(د.ص.ل80).

مەرج نییە ڕەشبینی (صابری) پەیوەندی بە نەدارییەوە هەبێت، بەڵکو زۆر جارکۆمەڵێک ئازاری ڕووحی لە پشتەوەیە، بۆیە لێرەدا ڕاستەوخۆ ڕەشبینییەکەی ناخاتە ڕوو بەڵکو لە میانی کۆمەڵێک وێنەی ژەهراوییەوە ئەو حاڵەتە دەخاتە ڕوو،صابری یارەکەی وەک لوقمانی حەکیم دەشوبهێنێ کە چارەسەری ئازاری لایە ،بەڵام یار چارەی نەکردوو وتەمەنی کۆتایی هات،پاشان داوای لێدەکات دوای مردنی ئەشکی خوێنی بۆ نەڕێژێت،چونکە ئەو گریانە تەنها دڕک ودالّی پێ سەوز دەبێ ،دەڵێت:

ئەی تۆ لوقمانی حەکیم و من نەخۆش وبێ هەوەس
بۆ خودا چارەت نەکردم وا عیلاجم چوو لەدەس
ڕۆژی شینم دێیە سەر قەبرم ئەڕێژی ئەشکی سوور
فائیدەی چی کێلی قەبرم تەڕ بکەی یا خار وخەس .(د.ص.ل102).

(1) عبده بدوی(د) ،قضايا حول الشعر ،الجزء الاول ،مطبعةذات السلاسل ،الكويت ،1986،ص25.

د-خەمۆکی:

خەم و ناخۆشـییەکان لە هەمـوو سـەردەمێکدا بوونیـان هەیە، شـاعیریش مرۆڤێکـی هەستیارە ،بۆیە لە هەموو کەس زیاتر ڕووبەڕووی ناخۆشی و تەنگ و چەڵەمە دەبێتەوە، لە ئەنجامی ئەو حاڵەتە دەروونیە کۆمەڵێک کاردانەوە پەیدا دەبێت. لـە پێناسەی خەمۆکیدا هاتووە:((خەمۆکی(depression) جۆرە کێشەیەکی دەروونیە کە کاریگەری توندی لەسەر چۆنێتی بیرکردنەوە و چۆنێتی هەڵس و کەوت کردن دەبێت، ئەمەش دەبێتە هـۆی ئەوەی حەز بە گۆشەگیری بکات))[1]. ئەم هەسـتە دەروونییە تایبەت نییـە بـە چینێک یاخود بە قۆناغێک لە قۆناغەکان بەڵکو هەمـوو کەس دەگرێتەوە ، بەپێی ژیـان وگوزەران وئیرادەی مرۆڤەکان .

کاتێک (صابری) ئەبینێ وڵاتەکەی لەلایەن داگیرکەرانەوە بەڕێوە دەبرێت، کێشـەی نەخوێندەواری و هەژاری سەری هەڵداوەو ڕۆژ بەرۆژ ژیان بەرەو ئاڵۆزتر دەچێت ، هەست بەئازار وخەمێکی گەورە دەکات . ئەو بارە دەروونییەی شاعیر تێدا دەقەکانی نووسیوە ، بە ڕووداوە تاڵەکانی ناوچەکە وشارەکەیدا تێپەڕیوە ، چونکە وەک لە زۆربەی سەرچاوەکاندا هاتووە صابری کابرایەکی خەمخۆری نەتەوەکەی بووە.

د.هاوژین صلێوە (خەمـۆکی) دەگەڕێنێتەوە بـۆ کۆمەڵێک هۆکـار ، لەوانە :((هەسـت کردن بە خەمی زۆر و بیرکردنەوەی رەشبینی وبیرکردنەوە لە مردن، لە دەستدانی چێژ وەرگرتن لە شتە خۆشەکانی دونیا وزیاتر قووڵبوونەوە لەشتە ناخۆشەکان ،بەخۆداشکانەوە و گۆشـەگیری و هەسـت کـردن بە نـامۆیی، هەروەهـا کەم خەوی یـان زۆر خەوی، هەسـت کـردن بە تـاوان و لـۆمەکردنی دەروون))[2].بۆیــە خــەم وئــازار لــە دیوانــی شاعیــردا پانتاییەکی زۆری گرتووەچونکە صابری مرۆڤێکی هەست ناسک بووە ولەهەموو کەس زیاتر هەستی بە بار قورسی کردووە،خەمۆکی زیاتر وەک نەخۆشییەکی دەروونی باس دەکرێت ، بەڵام خەم دەشـێت بەرۆکـی هەمـوو کەس بگرێـت ،کە زیـادی کـرد دەبێـت بە خەمـوکی ،

---

(1)www. webteb.com.

(2) هاوژین صلێوە(د)، ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا، ل171.

شیعرەکانی صابریش زۆر جار تەعبیر لە خەمێکی قووڵ دەکات ،بەڵام ئەو خەمە نەخۆشی نییە تاکو لە کۆمەڵگا دایببڕێت ،لەم چەند دێڕەی خوارەوەدا دووری ونزیکی لەیار،بوون ونەبوون هەمووی بەلایەوە ئازار بەخشن ،تا دەگاتە ئەوەی بڵێ ژیان بەتەواوەتی خۆشی تێدا نەماوە:

بەخودا هەر غەم وئازارە چ دوور وچ نزیک
هەردوو هەر قاتلی دوڕاجە چ شاهێن وچ باز

وەکو دونیا غەم وئازارە چ بوون وچ نەبوون
مار هەر ماری زەهردارە چ کۆتا وچ دراز...(د.ص.ل91).

شوبنهاوەر پێی وایە :(پەیوەندییەکی پتەو هەیە لە نێوان هونەر وژیاندا ،شیعریش بۆ خۆی راستگۆترین وێنە دەکێشێ بۆ مرۆڤەکان خەم وئازارەکانیش لوتکەی داهێنانی شیعری دەخولقێنن)[1] خەم لای سۆفیەکان روخسارێکی تریش دەنوێنی ،خەمی عابد وسۆفییەکان لە کەمتەرخەمی خواپەرستییەوە سەرهەڵدەدات ،صابری سەرزنشتی رەفتارەکانی خۆی کردووە ،تاکو لەوێوە بگاتە قۆناغی پاکبوونەوەی دەروون(کاثرسس)*ئەم چەمکەش (ئەرستۆ)** زۆر لە مێژەوە باسی لێکردووە و بە مەبەستی حەقیقی شیعر نووسین ناوی بردووە ، بۆیەزۆر جار وشەی "لەیلا" کە وشەی زاهید وسۆفییەکانە ،دەبێتەرەمزی مەعشوق لەوێشەوە عاشق خەم و ئازارە پەنگ خواردووەکانی بۆ مەعشوق دەردەبرێت .
لێرەدا صابری لەڕێگەی هاوار وقورپێوان وگەڕان بەسەحرادا ئەو خەمانە دەگێڕێتەوە، کە لەرۆژی ئەزەلەوە بۆی نووسراوە،لەسەرەتایی دێردا باسی یار هاتووە کە خەمەکانی هێندە قووڵە ، مەگەر لە نێو بیابانەکاندا جێگەی بێتەوە،ئەمەش زیاتر خەمی عیشقێکی حەقیقییە، کە بە(الحب الالهی)[2]لێک دەدرێتەوە،دەڵێت :

---

(1)مصطفی سویف (د)،الاسس النفسیه للابداع الفنی،الطبعة الثانیة ،دار المعارف ،مصر 1959،ص35.
*کاثرسس: مەبەست لە پاکبوونەوەیە ،پاکبوونەوەی دەروون لەدوو سۆزی ترس وبەزەیی ،بەهۆی پیشاندانی کاری تراژیدییەوە ،بەزەیی بەرامبەر کەسانێک کە تووشی بەڵا دەبن وشایەن نین ،ترسیش ئەو سۆزەیە بەرامبەر کەسێکی وەک خۆمان درکی پێدەکەین ،ئەم چەمکە لای ئەرستۆ پەرەی سەند.بڕوانە :مصطفی سویف(.د)،الاسس النفسیه للابداع الفنی ،ص34.
** ئەرستۆ:ئەرستۆ تالیس (384-322 پ.ز) لە شاری مەکدۆنیا لە دایک بووە ،فەیلەسوفێکی یونانییە ،قوتابی ئەفلاتۆن بووە،ومامۆستای ئەسکەندەری گەورە بووە ،لەزۆربەی بوارەکاندا بەرهەمی هەبووە(فیزیا ، میتافیزیکا ،لۆژیک ،سیاسە ،رەوانبێژی ..هتد)،بە یەکێک لەدامەزرێنەرانی فەلسەفەی رۆژئاوایی دادەنرێت ، ماوەی بیست ساڵ لە ئەکادیمیا ماوەتەوە.بڕوانە:الموسوعە الحره.
(2)مارف خەزنەدار (د)،مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەرگی سێیەم ،چاپخانەی ئاراس 2005، ل167.

له بەر دەرد و غەمی یارم نەخۆش و خانە بێزارم
وەکــو مەجنون دلــم بۆ چۆڵ و سەحــرا هەڵخرا
خودا ڕۆژی ئەزەل گریان و قوڕپێوانی پێ بەخشیم
بە ئەمری حـــەق وجــودم هەڵنەکێشم چی بکــەم
قەڵەم رۆژی ئەزەل بۆ ئێمە هەر دەردو غەمی نوسی
هەموو رۆژ گەر نەناڵێنم لە ناو خاک وقوڕا چی بکەم .(د.ص.ل145).

کەواتە لایەنـــی دەروونـــی ڕۆڵێکـــی بەرچـــاوی هەیە ، لە دەرخســـتنی تەواوی ئەو نهێنیانەی لە دڵی نووسەراندایە، بۆیە ڕەهەندە دەروونییەکان پەیوەندییەکی بەردەوامیان لە گەڵ ئەدەبیاتدا هەیە، بە تایبەت لە گەڵ شیعردا ، چونکە ئەم ڕەگەزە زیاتر هەست وسۆز و جۆش و خرۆشان و ناڵە و فوغان زاڵە بەسەریدا .

بەشی دووەم

بنیاتی هزری لەشیعرەکانی صابری دا

تەوەری یەکەم :هزری کۆمەڵایەتی:

أ- هزری کۆمەڵایەتی :ڕووداوەکانی نێو کۆمەڵگا بەشێکن لە وێنەی دەقە شیعرییەکان، چونکە ئەدەب پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە کۆمەڵگاوە هەیە،هەروەها بە گشتی هزری هەر شاعیرێکیش هەڵگری خوو ڕەوشتی کۆمەڵگاکەیەتی، ئەدەب کە بەشێکە لە(سەرخانی)*هەرکۆمەڵگایەک (چەکێک بووە لە نێو چینەکانی کۆمەڵدا دژی دەسەڵات وداگیرکاری وزوڵم وزۆر بەکارهاتووە)[1].

لە پێناسەی کۆمەڵناسیدا هاتووە :((یەکێکە لە لقەکانی زانستە کۆمەڵایەتیەکان کە گروپ و کۆمەڵگا مرۆییەکان دەخاتە بەر توێژینەوە و وردبوونەوەی سیستماتیک و هەروەها کۆمەڵناسی کاریگەری پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان بەسەر ڕەفتاری مرۆڤەکاندا دەخاتە بەر لێکۆڵینەوە،ئەم لقەی زانستە کۆمەڵایەتیەکان لە ژیانی کۆمەڵایەتی، گۆڕانە کۆمەڵایەتیەکان هۆ و دەرئەنجامی کۆمەڵایەتی، هەڵس و کەوتی مرۆڤەکان دەکۆڵێتەوە))[2]. کەواتە کۆمەڵناسی لە ژیانی کۆمەڵایەتی و دەرئەنجام و هۆکارەکانی ژیانی تاک وپەیوەندییە کۆمەڵایەتێکان دەکۆڵێتەوە،هەر لە بارەی کۆمەڵناسی و هزری کۆمەڵایەتیەوە هاتووە:

((هزری کۆمەڵایەتی سروشتی باوی ئەو تەرزەی بیرکردنەوەیە کە کۆمەڵگا یا خود گرووپ بونیادی دەنێت، یاخود ئەو بەشەی هزرە، کە پەیوەندی بە ڕاییکردنی کاروباری دامەزراوەکان و ڕێکخستنی چالاکیە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەیە، هزری کۆمەڵایەتی بایەخ بەو هزرە کۆمەڵایەتیە گەوهەرییانە دەدات کە کۆمەڵگا یان گرووپ بڕوایان پێ دەهێنن))[3]. کەواتە هزری کۆمەڵایەتی پەیوەستە بە چۆنێتی بیرکردنەوەی تاکەکانی نێو کۆمەڵگاوخستنە

---

*سەرخان :ئەم چەمکە لە لایەن مارکسەوە بەکارهێنراوە ،کۆمەڵێک بوار لەخۆ دەگرێت ،لەوانە:ئەدەب ،کەلتوور، ماف ،سیاسەت، مێژوو ...هتد،جگە لەمە چەمکی ژێرخانیشمان هەیە :کەمەبەست لێی ئابووری وڵاتە.

(1) انور عبد الحميد موسى ،علم الاجتماع الادبى ،الطبعة الاولى ،مطبعة دار النهضة العربية ،لبنان،2011،ص71.

(2)فەخرەدین ئامێدیان،فەرهەنگی شیکاری زاراوەکانی کومەڵناسی،چاپی یەکەم،چاپخانەی شەمیمی سنە، سنە،2013،ل444.

(3) ئیحسان محمد ئەلحەسەن (.د)، ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی، ل597.

گــڕی ئەو هــزرە لە پێنــاو بە جێگەیانــدنی کارەکــان ، بــێ گومــان ئەم هــزرەش ((زادەی پێشکەوتنی ژیانی کۆمەڵێکی دیاری کراون))[1]چونکە ئەگەر هزری نوێ بڵاو نەکرێتەوە ،ئەوە کۆمەڵگا وەک خـۆی دەمێنێتەوەوپێشـناکەوێ و گەشـەناکات، دواجـار بـاری ئـابوری وڵاتـیش بەرەو کزی دەڕوات .

(گۆڵدمەن)* پێی وایە :((پەیوەندی هەیە لە نێوان بەرهەمی ئەدەبی و فاکتی کۆمەڵایەتیدا، بەڵام ئەم پەیوەندیە ئێجگـار ئـاڵۆز و فرە لایەن و هەرگیـز بە شـێوەی سـادە و ڕاسـتەوخۆ نیە))[2]. کەواتە پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵناسی فرەلایەنە ئەم فرەلایەنەش پەیوەندی بە جیهانبینی تاکەوە هەیە.

سۆســیۆلۆژیایی ئەدەب پەیوەنــدی نێــوان ئەدەب وبــارووددۆخە کــۆمەڵایەتییەکەی ڕوون بکاتەوە، ئەمەش لە ڕێگەی دوو ڕواڵەتەوە وەک (هانس نۆربێرت فۆگین) ئاماژەی پێدەکات : ((دوو ڕواڵەتی سەرەکی هەیە، لایەنێکیان کار لەگەڵ ئەو هەل و مەرجە کۆمەڵایەتیە دەکا کە بەرهەمە ئەدەبیەکە دێنێتە کایەوە و لایەنەکە دیکە بە هـۆی کـارە ئەدەبیەکەوە ڕێگـای هـاتنە پێشەوەی هەل و مەرجە کۆمەڵایەتیەکە خۆش دەکات کە مەبەسـت لێی کـاریگەری ئەدەبە لە خـوێنەر و کـۆمەڵ))[3]،هەربەرهـەمێکی ئەدەبـی پشـکێکی زۆری بـۆ کۆمەڵـگا دەگەڕێتەوە،هەر لەبەر ئەمەشـە (تیـۆری ڕەنگدانەوە)**سـەری هەڵدا،ویسـتی واقیعـی کۆمەڵـگا وئەدەبیـات بە یەکەوە ببەسـتێتەوە،چونکە((ئامانج وپێـوەری زانیـاری ،کـارامەیی کـۆمەڵایەتی ومێـژووییەک ڕەگەزی ئادەمیزاد بەدەستیهێناوە)) [4].

---

(1)ئەریـک فـرۆم، چەمکـی مـرۆڤ لای مـارکس،وەرگێڕانی ئـارام جەمـال سـابیر،چاپی یەکەم، چاپخـانەی چوارچرا، سلێمانی،2005، ل53.

*گۆڵـدمەن :(1913_ 1970) بیرمەنـد ورەخنەگرێکـی فەرەنسـییە ،لە سـاڵی 1934دەچێـتە پـاریس بـۆ بەدەستهێنانی بروانامەی دکتۆرا بە یارمەتی زانا جان بیاجێ لە بواری ئـابوری سیاسی ،دواتر لە زانکۆی جونێـف دامەزرا ،دپـاش ئـازاد بـوونی فەرەنسـا گەرایەوە نیشـتمان ،لەتەواوی بوارەکانـدا خـۆی بە قوتـابی "مارکس وجۆرج لۆکاش "داناوە لە زۆربەی بوارەکاندا بەرهەمی هەیە لەوانە:(ابحـاث جدلیة ،العلوم الانسـانیة والفلسـفیە،البنیات الـذهنیە والابـداع الثقافی ،مـن اجل سۆسـیۆلۆجیا الروایە...)هتد .بـڕوانە :انور عبد الحمید الموسی (.د)،علم الاجتماع الادبی ،ص103.

(2) کۆمەڵێـک نووسـەر، کۆمەڵناسـی ئەدەبیـات، وەرگێڕانـی هـادی محمـد،چاپی یەکەم،چاپخـانەی بینـایی سلێمانی،2009،ل467.

(3)پیتەر هالبێرک ودانەرانی تر ،تیۆری ئەدەب وشێوازناسی ،وەرگێڕانی :ئەنوەر قادر محەمەد ،مەڵبەندی کوردۆلۆجی ،سلێمانی 2010 ،ل172.

**تیۆری ڕەنگدانەوە:یەکێکە لە تێۆرەکانی ئەدەب لە سەدەی نۆزدەهەم سەری هەڵداوە ،جەخت دەکاتە سەر بەستنەوەی ئەدەب بە کۆمەڵگاوە ،لە رابەرانی "هیبۆڵت تین " کەپێی وایە سێ هۆکاری سـەرەکی هەن کار لە ئەدەبیـات دەکەن ئەویش بـریتین لە :(ڕەگەز ،ژینگە ،سـەردەم).بـڕوانە :شـکری الماضـی (.د)،تیـۆری ئەدەب ،وەرگێڕانی :سـەردار گەردی (.د)،ل 243.

(4)شـکری الماضـی (د)،تیـۆری ئەدەب ،وەرگێڕانـی :سـەردار گەردی (د)، چـاپی یەکەم ،چاپخـانەی مـاردین ،هەولێر ،2010،ل 243.

بەدرێژایـی مێـژوو بابەتەکـانی نێـو کۆمەڵگـا بەگشـتی کەرەسـتەی سـەرەکی ئەدەب بوونە،پارێزەری ئەو کەرەستانە بووەو هەوڵی داوە بە هەموو شیوەیەک ئەوەی لە خزمەتی مرۆڤایەتیدا بێت بەرجەستەیان بکات ،بۆیە دەبینین لە جیهاندا دەیان بەرهەم بڵاوکرایەوە شۆرشـی گەورەی بە دوای خۆیـدا هێنـا لەوانە :رۆمـانی (دایـک)*ی "مەکسـیم گـۆرگی" ئەو بەرهەمە شۆڕشی ئۆکتۆبەری 1917 هەڵگیرساندا ،تەنانەت پاڵپشتییەک بوو بۆ ئەوەی ژنان بەشـدار بـن لە بڕیارەکـانی کۆمەڵگـادا، لە هـزری کـۆمەڵایەتی دا دەبێـت ڕەچـاوی قۆنـاغە مێژووییەکـان بکەیـن ،چـونکە هەر کۆمەڵگـایەک لە هەر سـەردەمێکدا شـێوازی بیرکـردنەوە و یاساو رێسای تایبەتی بە خۆی هەیە ، ئەم هزرەش بۆ خۆی هزرێکی زیندووە پەیوەستە بە گەشەو گۆڕانی کومەڵگاوە ،تەواوی فاکتەرەکانی ژیان کاری تێدەکەن،بەتایبەت ململانی نێوان چینەکان .

زانـای فەرەنسـی (کۆنـت)**پێـی وایە :هزرەکـان لە ناویشـیاندا هـزری کـۆمەڵایەتی بە سـێ قۆناغـدا گـوزەر دەکـات ((قۆنـاغی ئـاینی ،قۆنـاغی میتـافیزیکی ،قۆنـاغی زانسـتی واقیعـی ...کۆمەڵناسـیش بەر ئەنجامی هـزری کـۆمەڵایەتی زانسـتییە ئەو قۆنـاغە ئاینییەی کـۆمەڵگەی مرۆیی بە خۆیەوە دەیبینێت ،زۆر بە خێرایی پەرە دەسـێنێت ودەگـۆڕێت بـۆ قۆنـاغی زانسـتی واقیعی))[1]. کەواتە هزری کۆمەڵایەتی سەرەڕای ئەوەی بە فاکتەری ئـابووری زۆر کـاریگەر دەبێت بەڵام لەئاست ژینگەوپەیوەندییە مرۆییەکـان وەک هزرێکـی داکـۆکی کـار خـۆی پیشـان داوە. لە کاتێکدا شیعر کە بۆ خۆی ((جیهانبینییەکی گەردونییەو ژیان بەگشتی دەکاتە مەیدان ومانـاکـانی هەڵگـری شـتێکی دیـاریکراو نیـیە ،دەبینـی شـاعیر بە پێـی پـێگەی کـۆمەڵایەتی

* دایک :ئەو رۆمـانەیە ،کە لەلایەن نووسـەری روسـی ماکسیم گۆرگییەوە(1968_ 1936) نووسـراوە ،ئەم بەرهەمە باسی شۆرشی 1905دەکات کەتیادا شوعییەکان شکستیان هێنا ،بەڵام بڵاو کردنەوەی ئەم رۆمـانە شۆرشـی ئۆکتـۆبەر سـەری هەڵـدا وسـەرکەوتن، جگە لەم بەرهەمە گـۆرگی بەرهەمـی تریشـی هەیە لەوانە :روایە الطفولـــة ،الطفولـــة والاعـــداء ومســـرحیة الحضـــیض ..هتـــد .بـــڕوانە :جریـــدە المـــدی العدد3266لسنە،2015.WWW.

** ئۆکست کۆنت (1798_ 1857) لە فەرەنسا لەدایک بووە ،کاتێک تەمەنی دەبێتە (16)سـاڵان پەیوەندی بە قوتابخانەی "پۆلیتکنیک" هوە دەکات ،لەوسـەردەمەدا ئەم قوتابخـانەیە ناوبـانگێکی زۆری دەبێت،کۆنـت هەر لەسـەرەتایی لاوییەوە گرنگـی وبـایەخی بەم لێکـۆڵینەوانە دەدا لە زانسـتەکانی :فیزیـا ،کیمیـا ،گەردوونناسـی ،پاشان لە بواری سۆسیۆلۆژیادا سەرکەوتنی بەدەست هێنا ،بەدرێژایی تەمەنی بـایەخی بەتەواوی بوارەکـان دا ولێی کۆڵییەوە ،بۆیە بوو بە داهێنەری "فەلسەفەی پۆزەتیڤیزم "،بروانە : ئیحسـان محەمەد ئەلحەسـەن (.د) ،ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی ،ل48.

(1) ئیحسان محەمەد ئەلحەسەن (د) ،ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی ،وەرگێرانی :دانا مەلا حەسەن ،ل441.

دەڕوانێتە واقیع ودیدو بۆچوونەکانی دەگۆڕێت ،لە بەر ئەوە واقیع بەڵگەیەکی مێژووی کۆمەڵایەتی نییە ،بەڵکو ڕەنگدانەوەی ئەزموونێکە وهەڵگری کاری ئەدەبی خودی مرۆڤە وهەڵچوونەکانیشی دەربڕی ڕێگایەکی تایبەتە بەرامبەر کۆمەڵگە ،کە لە ئەنجامی بە یەکدا چوونی خود وبابەتدا هاتووە،بەمجۆرە باسی سیاسی وکۆمەڵایەتی وئابوری دەبنە بنەمای بەرهەمی هونەری کاری ئەدەبی شاعیر یان نووسەر))[1].

بۆیەشاعیران ونووسەران چەند بیانەوێ خەیاڵیان دوور لە کۆمەڵگا بهاوێژن ،هەر لایەنە کۆمەڵایەتی ومرۆییەکە بە ناراستەوخۆش بێت تێدا دەردەکەوێت ،چونکە واقیع وکۆمەڵگا جەخت دەکەنەوە لەسەر ئەوەی ئەدەب وهونەر وزانست لە خزمەت مرۆڤایەتیدا بن ،"رۆمان"یش وەکو رەگەزێکی ئەدەبی زۆرترین پشکی بەرکەوتووە ، لەوەی فرەترین وینە لە نەهامەتییەکانی کۆمەڵگا بخاتە ڕوو. صابری تا کۆتایی ژیانی لە کۆمەڵگاکەی دانەبڕاوە و بەخۆشی وناخۆشییەکانی هاودەنگیان بووە، لە نێو شیعرەکانیدا دەیان وینەی واقیعی کۆمەڵایەتی تیادا بەدی دەکرێت ، صابری لە چەند دێرێکدا پەیوەندی پێچەوانەی نێوان دنیا ومرۆڤەکان دەخاتە ڕوو ،چۆن باری ئابوری کاریگەری بەسەر باری کۆمەڵایەتییەوە هەیە،لە دێری دووەمیشدا باس دوور کەوتنەوە لە ڕێچکەی باو باپیران دەکات ، کەپێی وایە ئەو دوورکەوتنەوەیە بەرەو نەهامەتی وهەژاری دەمانبات ودواجاریش هەموو شتێک لە دەست دەدەین .

دەڵێت :

ئێمە دونیامان نەخست وئەو هەمووی خستینە ژێر
ئیعتبار ودەسەڵات وپاڵەوانیمان نەما
ناخەلەف بووین ورەوشتی باب وباپیرمان نەگرت
خوا شوناسی وئیفتخار وخانەدانیمان نەما
روو لە چۆڵی غەفلەت وپشتمان لە کەعبەی مەقسەدە
ئەی موسڵمانینە کەڵکی ئاوەدانیمان نەما
....

(1) عبدالقادر حمە امین (د) ،بنیاتی کارنامەیی لە دەقی نوێی کوردیدا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی تیشک ،سلێمانی ،2008،ل54.

خاوەنی خەرمان ومێگەل بووین وروتبە و"اعتبار"
ئێستە باشاری شوانی وئاشەوانیمان نەما ..(د.ص .ل52).

وەک دەزانین ئاین لە دەقەکانی صابریدا مەودایەکی فراوانی گرتووە ،بە چەندین شێوە خستویەتە ڕوو ،بۆیە هەوڵی داوە لە"بووکی دونیا"دا هەردوو هزری ئاینی وکۆمەڵایەتی پێکەوە بخاتە ڕوو ،دونیا بەجەهەنەم دەچوێنێ کە پڕ بووە لەخراپە کاران وکالفامەکان ،ئەمەش لە کاتێکدایە کە ئەهلی حەق نەماون ، ئیتر ژیان پڕدەبێت لە ناداد پەروەری وناحەقی ، نەیاسای دین ونەیاسای دەوڵەت هیچیان ڕەواجییان نییە ،دەڵێت :

بووکی دونیا شوو بە مێردی جاهیل وئەحمەق ئەکا
حەقیەتی بێزوو بەخوێنی جەرگی ئەهلی حەق ئەکا
واجەهەنەم پڕ لە جاهیل "لهو لعب "ی خۆی ئەکا
تێگەیشتوو بۆچ لە ژێر عەباوە لێی ئیرەق ئەکا
ئەی دریغ ئێستاکە ئەهلی حەق نەما ئەولادییان
غەیبەتی دین پەروەران وکردەوەی ناحەق ئەکا
....
حەق وتن قانوون نییە ناحەق وتن بێ شەرعییە
شەققی شەفە "صادق" و"کاذب"نزیکە شەق ئەکا .(د.ص.ل57).

ب- پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان:

پەیوەندی کۆمەڵایەتی :پەیوەندییەکە لە نێوان دووکەس یان زیاتر ڕوودەدات ،لەپێناو گەیشتن بە ئامانجێک یاخود تێرکردنی پێداویستییەکانی ئەو تاکانەیە کە پەیوەندییەکە پێکدەهێنن ،وەک پەیوەندی مامۆستا وقوتابی ،یان نەخۆش وپزیشک ...هتد .

ئەدەب پەیوەندی بە تاکەوە هەیە، تاکیش بەشێکە لە کۆمەڵگا، کەواتە ئەدەب هەموو جوانی و ناشرینیەکانی کۆمەڵگا بەرجەستە دەکات. لە پێناسەی پەیوەندی کۆمەڵایەتیدا

هـــاتووه :((بـــريتيه له پەيوەنـــدی نێـــوان دوو کەس يـــان زيـــاتر که به هـــۆی گرێيبەســـتێکی کـۆمەڵايەتيەوه دروسـت دەبێت، ئه و گرێبەسـته هاوسـەرگيری بێت يـان بەرژەوەنـدی يـان پيشه))[1]، ئەمەش هەروا له خۆيەوه دروست نابێت ،بەڵکو سێ مەرجی سەرەکی هەيه :

((1:بـوونی ئەو ڕۆڵه کۆمەڵايەتييـانەی ئەو تاکـانه دەيـانگێڕن که پەيوەنـدييه کـۆمەڵايەتييەکه پێکدەهێنن .

2: بـوونی کۆمەڵێـک سـومبولی ڕەفتـاری وگوفتـاری وزمـانەوانی که لايەنەکـانی پەيوەنـدييه کۆمەڵايەتييەکه بەکاريان دەهێنن .

3:بوونی ئامانج يان مەبەستێک که پەيوەندييه کۆمەڵايەتێکه هەوڵی تێرکردنی دەدات وسـەر ڕاست بوون بەرامبەر پابەندبوونەکانی))[2].

واته هەر کۆمەڵگـــايەک دەبێـــت ئەو ســـێ مەرجەی تێـــدا بێـــت وپاشـــان پەيوەنـــدييه کۆمەڵايەتييەکـان دروسـت دەبێت ،شـايەنی باسـه هەر پەيوەنـدييەکی کـۆمەڵايەتی کۆمەڵێک هۆکـــاری لەپشـــتەوەيه :هۆکـــاری ئـــابوری ،سياســـی ،کـــۆمەڵايەتی ،خێزانـــی وپەروەردەيـــی ..هتد،مەرجيش نييه هەميشه ئەو پەيوەندييانه پۆزەتيڤ بن بەڵکو زۆر جار پەرتەوازه بـوون ولێکترازان وهەڵوەشانەوەی لێ دەکەوێتەوه.

زۆربەی توێژەرانی بواره کۆمەڵايەتييەکان ،پەيوەندی کۆمەڵايەتی له ڕووی واتاوه به (کـارلێکی کـۆمەڵايەتی)* لێـک ئەدەنەوه، گـوايه ئەم دوو زراوەيه له ڕووی واتـاوه زۆر لێـک نـــزيکن وهـــاو واتـــای يەکتـــرن ،پەيوەنـــدی کـــۆمەڵايەتی هەنـــدێ جـــار پەيوەســـته به چينـــی کۆمەڵايەتييەوه،بەڵکۆ دەبێته مەرجی سەرەکی بەتايبەت لەپەيوەندی هاوسـەرگيری ،واته ئەو تاکانه که پەيوەندی کۆمەڵايەتی پێکدێنن دەبێت له ڕووی چينـايەتييەوه سـەر بەهەمـان چين بن ،تاکو تێگەيشتن وگونجاندن له نێوانياندا دروست بێت ، پەيوەندی کۆمەڵايەتی ڕوويەکی

(1)حەسـەن يوسـف کەريـم، ڕەهەنـدی کۆمەڵايەتی له ڕۆمانەکـان (عەتـا نەهـايی)دا، نـامەی ماسـتەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەڵاحەدين، هەولێر، 2012، ل67.

(2) ئيحسان محەمەد ئەلحەسەن (.د) ،ئينسايکلۆپيدياى کۆمەڵناسی ،وەرگێرانی :دانا مەلا حەسەن ،ل113.

*کارلێکی کۆمەڵايەتی :پرۆسەيەکه که تێيدا لەگەڵ ئەو کەسانەی که له دەورو بەرماندان کارو کاردانەوەمـان هەيه ،هۆی گۆڕانه کۆمەڵايەتييەکانه ،به هەموو ئەو ڕووداوانه دەبێژرێ که لانـی کەم دوو کەس له بەرانـبەر يەکدا هەيانه وهەر يەکيان به زمان و ئاماژه و جووڵه سيمبۆڵييەکان هان دەدەن تا بەسـەر هەڵـس وکەوت و ئەنديشەی يەکتردا کاريگەر بن ،ئەم چەمکه هەر يەک له (گيدنز ،پارسۆنز ،تۆسلی)باسيان لێکردووه .بڕوانه :فەخرەدين ئاميديان ،فەرهەنگی زاراوەکانی کۆمەڵناسی ،ل424.

سایکۆلۆژی هەیە ئەم بارە دەروونییەش زۆر جار پەیوەندییەکان نزیک دەکاتەوە، چونکە مرۆڤ بۆ خۆی بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، شاعیران بەشێک بوونە لەکاریگەری سەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان ،هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو ،کە (ئەفلاتۆن) شاعیرانی لە کۆمارەکەی دەرکرد ،چونکە دەیانتوانی کاریگەری لەرەفتارو هەڵسووکەوتی تاکەکانی نێو کۆمەڵگا بکەن . بێ گومان پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان زۆرن، ئەمەش لە مێژەوە بە پێی سیستمی چینایەتی نێو کۆمەڵگا دابەش کراوە ،چونکە هەر کۆمەڵگایەک چەندین چین لە خۆ دەگرێت ،لەوانە :(چینی دەسەڵاتدار،چینی هەژار وکرێکار ..هتد) تەواوی پەیوەندییەکانیش لە نێو ئەم کۆمەڵانەدا ڕوودەدات، بەڵام ئێمە لێرەدا تەنها باس لەو پەیوەندییانە دەکەین کە صابری باسی لێکردووە ،جار جارەش رەخنەی توندی ئاڕاستەیان کردووە :

1- پەیوەندی چینایەتی نێو کۆمەڵگای کوردی.

2- پەیوەندی خزمایەتی و نەریتی میوانداری.

1: پەیوەندی چینایەتی نێو کۆمەڵگای کوردی:

کۆمەڵگای کوردی پڕە لە چینی جیاواز ،خۆشی وناخۆشی وململانێیەکان بەشێکن لە بارودۆخی نێو چینەکان صابری هەندێ جار زمانی زبر ورەخنە وێنا دەکات، (شێخ) کە پێکهاتەیەکە لە نێو کۆمەڵگای کوردیدا و زۆرجار سەر بە چینی دەرەبەگ هەژمار دەکرێت، وەک دەزانین کاری دەرەبەگیش زوڵم و چەوسانەوەیە،لای شاعیر بە کەسانی خراپەکار ناودەبرێن، بەتایبەت ساتێ (شێخ) دەبینێ تەکیەیەکی گەورەی کردۆتەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا عەقڵ سووک و ڕەزیلە، زوڵم دەکات ومولک ومالی خەڵک بەناوی ئاینەوە دەخوات ، بێگومان ئەمەش لەگەڵ شێخایەتی یەک ناگرێتەوە،دەڵێت:

ئەی شێخی تەکیە زل و خان و مانی دین بچوک
وەی پیری دەعیە زل و گران جان و عەقڵ سووک
بۆ مەنفەعەتت ئەچیتە پێشەوە برا گەورەکەم
ڕۆژی سەفا ئەکەوێتە دووا وەک برا بچووک

ئەمرۆ بە باڵ وپەڕی دەوڵەمەندی ئەفڕی وسبەی
باڵ وپەڕت لە دۆزەخا ئەبێ هەڵەپرووک...(د.ص.ل128).

وەک ئاماژەمان پێکرد پەیوەندی کۆمەڵایەتی بە دوای دۆزینەوەی پەیوەندی نێوان تاک و کۆمەڵدا دەگەڕێ. لەمەشدا داهێنانی نووسەر ڕۆڵ دەبینێ کە بتوانێ ئەو چالاکیانە بە ڕێکی بخاتەڕوو، صابری چینێکی دیکەی کۆمەڵگامان بۆ دەوروژێنێ کە ئەوانیش چینی (میرەکانن) ،شاعیر دژی ڕەفتاریان بووە،چونکە کاریان خەڵەتانی خەڵکی فەقیر وهەژار بووە، ئەوە جگە لەوەی کەبەردەوام لەلایەن خەڵکی عەوامەوە خزمەتی تایبەتی دەکران،دەڵێت:

ئەی پیری ئێسک وگوێ گران عەقل وحۆقە سووک
وەی میری تەکیە زل وخانەی دین بچووک
پووکت نەما گوێزی پووک مەنێ بەدەم بەدە
بۆ پیر وڕیش سپی جووان نییە تازە بووک
ڕۆژی تیجارەت وتەمەع خۆت بە برا گەورە عدئەکەی
مەیدانی نوێژ وجەماعەت ئەبی بە برا بچووک.(د.ص.ل130).

لێرەدا شاعیر ڕەخنەی توند لە میر وبەگزادەکان دەگرێت ، سەرەڕای بە سەرچوونی تەمەنیان ،خەریکی قسەی زل وساختەکارین ، ،شاعیر وشەی گوێزی هیناوە وەک ڕەخنەیەک لەمیرەکان دەڵێت : گوێز بۆ کەسانێکە پووک ودانیان هەبێت ، ئێوەش دانتان نەماوە گویز و تیجارەت ئیتر داوی ئێوە نادات .

2 – پەیوەندی خزمایەتی و نەریتی میوانداری:

وەک دەزانین هەر میللەتێک تیتاڵی تایبەتی بەخۆی هەیە، لە نێو یەک میللەتیشدا خزمایەتی ونەریتی میوانداری دەگۆڕێت ،چونکە جیاوازی چینایەتی وسەردەم لەوێدا دێتە ئاراوە، خزمایەتی :((پەیوەستبوونێکی دان پێدانراوە ، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە ئەوەش لەسەر بنەمای خوێن وڕەچەڵەک لە نێوان باوک ودایک ونەوەکان دەوەستێ ، لەنێوان براو خوشکیشدا ،هەروەها دەبێتە پەیوەست بوونێکی گریمانە کراویش وەکو ئەو حاڵەتەی لە نێوان تاکە کەسانی کۆمەڵەی خزمانی گەورەدا نموونەی خێڵ وهۆز بەدی دەکرێت))[1]

(1) ڕێبین ڕەسوڵ ودیار عەزیز ،ئەنترۆپۆلۆژیا ،چاپی یەکەم ،دەزگای ڕێبین ،2004،ل252 .

واته خزمـايەتی شـێوازەکانی پەیوەنـدییە کۆمەڵایەتییەکـان دەخـاتە ڕوو ، ئەم نەریـتە لە نـاو

میللەتی کورد دا زیاتر لەناو نێرینەکاندا کورت دەبێتەوە،وەک دەوتریت :لە باوکەوە خزمین،

لەمرۆڤناسیدا زاراوەی خزمایەتی تەنها ((بەمانای پەیوەندییە خێزانی وهاوسەرییەکان نـایەت، بەڵکـو بە مانـای ژن ومێـردایەتیش دێـت ،بەڵام خزمـایەتی پەیوەنـدییەکی خـوێنییەو ژن ومێردایەتیش پەیوەنـدییەکی هاوسـەرییە ،پەیوەنـدی بـاوک بە کـوڕەکەیەوە پەیوەنـدییەکی خوێنییە ،لە کاتێکدا پەیوەندی مێرد بە ژنەکەیەوە پەیوەندییەکی ژن ومێردایەتییە،لە زۆربەی کۆمەڵگەکاندا منداڵ بە زادەی دایک وباوکی هەژماردەکرێت))[1]واتە پەیوەندی خزمایەتی زیـاتر پەیوەنـدییەکی خـوێنییە، لە زۆربەی کۆمەڵگاکانـدا خزمـایەتی دەبێـتە هـۆی بەسـتنەوەی

تاکەکـانی کـۆمەڵگەو پـێکەوە ولە چوارچێـوەی خێزانێکـدا کۆیـان دەکـاتەوە وگەورەتـر دەبـن

هۆزونەتەوەی لێ پەیدا دەبێت، خزمایەتیش دوو جۆرە :

((1: خزمــایەتی ســەرەتایی :ئەو پەیوەنــدییە خــوێنیە کــۆمەڵایەتییەیە کە دایـک وبــاوک بە منداڵەکانیانەوەدەبەستێتەوە.

2: خزمـایەتی لاوەکـی :ئەو پەیوەنـدییە خـوێنیە کـۆمەڵایەتییەیە کە بـاپیر بە خـاڵ وبە کچـی براوە دەبەستێت))[2].

خێـزان بنەمـایەکی سـەرەکی کـۆمەڵایەتی وکەلتـووریە لە هەمـوو جڤاکەکانـدا ،کـێ لە

ژێرسـایەی ئەو چەمـکەدا (خزمـایەتی) کـۆدەبێتەوە، ئەوە لەکۆمەڵگـایەکەوە بـۆ ئەوی تـر

جیاوازی دەنوێنێ ،کەلتوور* ڕۆڵێکی باڵای هەیە لە دروست بوونی پەیوەندی خزمایەتی

بـۆیە ((کەلتـووری کۆمەڵگـا یەکێـک لەو هۆکـارانەیە کە بـایەخی ئەم پەیوەنـدییانە روون دەکاتەوە،بەواتـایەکی تر ،کەلتووری کۆمەڵگا ئەرکی ئەندامە خزمەکان لە بەرانبەر یەکتردا دیاری دەکات ودامەزراوە و پەیوەندی ئەندامانی دامەزراوەی خزمایەتی ڕوون دەکاتەوە))[3]،

---

(1) ئیحسان محەمەد ئەلحەسەن (د) ،ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی ،وەرگێرانی :دانا مەلا حەسەن،ل197.

(2)هەمان سەرچاوە، ل197.

*کەلتـوور :ئەم وشـەیە لە بنـاغەدا لاتینییە ولەوشـەی "Colere" وەرگیـراوە ،مـاتیۆ ئارنۆڵـد کە بە بنـاغەی کەلتوور ناسی هەژمار دەکرێت دەڵێت:بە گشتی کۆمەڵێک زانین ،یان باشترین کردەوەی مرۆڤە ،کەدەبێتە هۆی زاڵ بوونی ئەقل وئیرادەی خوایی لە جیهاندا .بڕوانە :ئەرخەوان محمد عبید ،"دیاردە کەلتوورییەکـان لەمەم وزینـدا ،نـامەی دکتـۆرا ،زانکـۆی سـلێمانی ،2014،ل7.جگە لەمەش بەواتـایی میـرات ومـاڵ وخـوو ورەوشت وجوانکاریش دێت .

(3) فەخرەدین ئامێدیان،فەرهەنگی زاراوەکانی کۆمەڵناسی ،ل236.

واته کەلتوور ئەرکی روون کردنەوەی پەیوەندی خزمایەتی دەکەویتە ئەستۆ ،مەرجیش نییە هەمیشە خزمایەتی خێزان پێکەوە ببەستێتەوە بەڵکو پەیوەندی هاوڕێییەتی وپەیوەندی ئیش وکار وبەرژەوەندی ئەمانەش لەدەرەوەی ئەو سیستەمە جۆرە خێزانێکی بچووک پێکدێنێ .

میواندارِیش کەبەشێکە لە سیستمی کومەڵگا ، لەمێژەوە لەلایەن تاکی کوردەوە زۆر بایەخی پێ دراوە ئەمەش پەیوەندی بە بەخشندەیی ودەست بڵاوی ئەم میللەتەوە هەیە ، "نوئێل"* لە ساڵی (1920) وتارێکی دەربارەی "خوو ورەوشتی کورد لە پەندی پێشینان وقسەی نەستەقدا بڵاوکردۆتەوە: ((تێدا هاتووە میللەتی کورد خاوەن وتارو سروشتی کۆمەڵایەتییە وەک ئازایی وکەرامەت ومالداری ومیوانداری وقوربانی دان لە پێناو ڕاستی وپاکیدا))[1] واتە

کورد نەک تەنها خۆی باس لە بتەوەی پەیوەندی خزمایەتی ورێز گرتن لەمیوان وخزمەت کردنی ،بەڵکو ئەوە نووسەرانی بیانی لەوسەردەمەوە شایەتحالی سیفەتەکانی تاکی کوردن،نموونەیەکی زیندووی حالی حازریش ئەمرۆ دەیان سەدان ئاوارەی عەرەب لە ژێر سایەی ماڵی کوردان وخزمەت دەکرێن .

خزمایەتی ومیوانداری بەشێکن لە سیستمی پەیوەندی کۆمەڵایەتی لەو سەردەمە ئەم نەریتە یاخود ئەم پەیوەندییانە زۆر گەرم و گورتر بوونە لەئەمرۆ، ئەمەش بۆ سادەیی ژیانی ئەو سەردەمە دەگەڕێتەوە، صابری لە شیعرێکدا بەناوە (بەخێرهاتنی خۆشەویست) ئەو پەیوەندییەمان بۆ دەخاتە ڕوو،دەڵێت: (:)

- جزاک الله- کە تۆ هاتی بکەی سەردانی بیمارت
شفات هێناوە یەعنی میوە هاتی رووی گوڵزارت ..(د.ص.ل64).

---

*نوئێل :"ئیدوار ولیەم چارلس نوئێل" (1886_ 1974) ئەفسەرێکی بە ناوبانگی ئینگلیزە بۆماوەی شەش ساڵ بەشداری هەڵمەتەکانی بەریتانیای کردووە لە میزۆپۆتامیا ،شارەزاییەکی باشی لە زمانی فارسیدا هەبووە ،لە 1918 وەکو ئەفسەرێکی سیاسی دێتە کوردستان ،هەر لەگەڵ گەیشتنی بۆ شاری سلێمانی پێشوازییەکی گەرمی لێکرا لە ساڵی 1920 کتێبێکی لەسەر پەند وقسەی نەستەقی کوردی نووسیوە .بڕوانە جريدة الاتحاد ،العدد 3826/7/12 ،لسنه 2015.

(1)شوکریە رەسول ئیبراهیم (د) ،ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی ،بەشی دووەم ،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین،1984،ل11.

سـەردانی نەخـۆش لەو هەمـوو دەمێکدا نەریتێکـی بـاوە ،بەڵام لەو سـەردەمەدا وەک ئاماژەمان پێکرد زیاتر بووە،جگە لەوەش لە ئاینی ئیسلامیشدا جەختی لەسـەر کراوەتەوە، شاعیر لێرەدا ڕوخساری میوانەکەی بە گوڵزار وێنا دەکات ،کە لە نێو هەگبەی دا شیفای بۆ هەڵگرتووە.

ساڵی گرانی کە ناسراوە بە سەفەر بەرلک ، قات و قڕی ئەو ساڵە تەواوی شارەکانی گرتبوو، صابری بە ناچاری دەچێتە دێلێژە لەوێ ڕوو دەکاتە لای (شـێخ ڕەزا سـورە) تـاکو داڵدەیان بدات، شێخی دێلێژەش بە جوانترین شێوە پێشوازی لێ دەکات لە پای ئەم چاکەیەی شێخی دێلێژە، صابری دەڵێت:

لە سایـــەی لوتف و ئیحسانی خـودا و هیممەتی پیری
لە زەربـــەی تیغی چەرخی بێ سەر و پا نەمری تەئسیری
عەجەب قوتبی عەجەب پیری کە ناوی (شێخ) رەزا سوورە
مـــەقام و مەرقـــەدی دێلێژەیە مەعلـــوم و مەشهورە
....
کەداعی ساڵی قاتی چوومە دەرگا ومەرقەدی پاکی
دڵی تەنگم موفەڕەح بوو نەما ئاساری غەمناکی...(د.ص.ل230).

ئەگەر پەیوەندی کۆمەڵایەتی لەو سـەردەمە ئەوەندە بەهێز نەبووبێ صـابری چـۆن دەتوانێ ڕوو لە کەسێک بنێ کە تەنها ناسیاوێتی. شـاعیر لەم دوو دێڕەدا بـاس لە باشـی و دەس کراوەیـــی خەڵکـــی دێلێـــژە دەکـــات، ئەمەش وەفـــاداری و بە ئەمەکـــی پەیوەنـــدییە کۆمەڵایەتیەکان لەو سەردەمەدا دەگەیێنێت،جگە لەمانەش صابری تا لە گوندی شـۆریجە بـوو تەکیـەی کـراوە بـووە بـۆ هەمـوو کەسـێک جیـاوازی نەکـردووە لە نیـۆان گەداو سـوڵتان، هەموویـان بە یەک شـیوەک خزمەت کـراون وپێشـوازیان لێکـراوە ،پـاش خۆشـی شـێخ "عبـد الرحمن " ی کوڕی تەکییەی بە ڕێوە بردووە .

ج – پایەی ژن لە کۆمەڵگادا :

ژن بەشێکی هەرە گرنگی هەر کۆمەڵگایە ،رۆڵی گرنگ دەبینێت لە پێشکەوتن وژیاری هەر نەتەوەیەک ،بۆیە پایەی لە نێو کۆمەڵگادا دیار بووە ،ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ سەدە کۆنەکان و سەرنج بدەینە یاسا کۆنەکان درک بەوەدەکەین هەریەک لەو یاسایانە بەشێوەیەکی ناشرین سەیری ژنیان کردووە وسووکایەتیان پێکردووە ،کەتاڕادەیەکی زۆر لە نرخیان کەم کردۆتەوە.

لە یاسای (أشنونا) دا ، ژن تەنها بۆ بەخشینی چێژ بووە، لە یاسای (عشتار) تەنها ئەو ژنانە مافیان هەبووە کە خاوەن پێداویستی تایبەتن، یاسای (حمورابی) تا ڕادایەک مافی زۆرتری دا بە ژن لەوانە مافی ئیشکردن ، لە کۆمەڵگای کۆنی یۆناندا ژن هیچ مافێکی نەبووە، تەنها ئەو ژنانە نەبێت کە لە کۆشکی شاهدا بوون، ئەوانیش مافی گۆرانی وتن و سەماکردنیان هەبووە. لە کۆمەڵگای ڕۆمانیشدا ژن مافی دەسەڵاتداری و کاری کڕین و فرۆشتنی هەبووە، لە سەردەمی فیرعەونییەکاندا ژنان گەیشتن بە پلەی دەسەڵات، بەڵام هەموو ساڵێک جوانترین ژنیان دەخستە ناو روباری نیلەوە گوایە پێشکەشی خواوەندیان دەکرد. لەپێش ئیسلامیش واتە لە سەردەمی جاهیلیدا ژنیان زیندە بەچاڵ دەکرد، گوایە ژنان نابێت بمێنن تەنها پیاوان دەمێنن، بەڵام لەگەڵ هاتنی ئاینی ئیسلامدا هەموو ئەو ڕەفتارانەی دەرهەق بە ئافرەت کرا ڕەت کرایەوەبە چاوێکی بەرز تماشای ژنان کرا، تەنانەت لە قورئانی پیرۆزدا سورەتێک بە ناوی (النساء)هاتووە. هەر لە ئاینی ئیسلامدا ژن تەواوی مافەکانی بەدەست هێنا مافی خوێندن و کارکردن و شوکردن بە ڕەزامەندی خۆیان و بەشداری کردن لە شەڕەکان تەنانەت دەسەڵاتداری وەکو (شجره الدر)*[1].

ژن لە هەر کۆمەڵگایەکدا بێت بەشێکە لە جوانیەکان، بەشێکە لە داهێنان و ئەفراندن، بەڵام ئەگەر سەرنج بدەین لە زۆر ژینگەدا ژنان نەک هەر ڕێزیان لێ نەگیراوە، بەڵکو

* شجرالدر : نازناوی (عصمه الدین ،ام خلیل) بووە ،لە رەچەڵەکدا خوارزمی بووە ،هەندێک بۆچوون دەڵێت ئەرمەنی بووە ،بۆچوونیش هەیە کەتورکی بووە ،خزمەتکارێک بووە ،دواتر لەلایەن سوڵتان (صالح نجم الدین ایوب) ەوە کڕدرا وپاش نزیک بوونەوەی لە سوڵتان ،سوڵتان خواستی ،لە پاش مردنی سوڵتان وتاقە کوڕەکەی "خلیل"،بەیارمەتی مەمالیک ولایەنگرانی دەوڵەتی عوسمانی بوو بەشاە وحوکمڕانی میسری کرد بۆ ماوەی هەشتا رۆژ،دواتر پۆستەکەی بۆ میردی دووەمی بە جێهێشت ،ئەم ژنە لەشەری فەرەنجییەکاندا رۆڵێکی بالای هەبووە. بروانە :الموسوعه الحره .

(1) زيد محمد العقايلة، مجلة الفكر، العدد الثامن، حقوق المرأه العاملة، جامعه الأمارات العربية المتحدةpdf.

بەشێک بوونە لەو چینەی بوونەتەژێر دەستە و زوڵم لێکراو، بۆیە ((ژنان یەکەم کۆمەڵن کە تووشی چەوسانەوە بوونە))[1]. ئافرەتان لە هەموو کۆمەڵگەکاندا کەم تا زۆر لە تەک پیاودا

کاریـان کـردووە ، بەڵام ئەم کارکردنەیـان نەبـووەتە مـایەی هەسـتکردن بە وشـیاری وەکـو تاکێکی کارا، بەڵام لەگەڵ تێپەڕ بوونی رۆژگـاردا وگۆرێنی ئایدۆلۆژیای خەڵک ،تاڕادەیەک ژیانی ئافرەتان گۆڕانی بەسەر هات وجۆرە ئـازادییەکی وەرگـرت ،ئیتر لەتەواوی بوارەکانـدا ئەدەبی، کۆمەڵایەتی ،سیاسـی ،ژنـان ڕۆڵـی خۆیـان نوانـد ،تەنـانەت ڕۆمـان خوێنــەری نەبـوو تائەو کاتەی ژن تیایدا بـوو بە پاڵەوان ،(ژن بـوو بەڕەمـزی دەربڕینـی تەواوی ئەو ناخۆشـی ونەهامەتییانەی کە تووشی مرۆڤەکان دەهـات)[2]بۆیە(ئەو شۆڕشـە رۆشـنبیرییەی سـەدەی بیســتەم ،کە گۆڕانکــاری بەرپــا کــرد لە تەواوی بوارەکانــدا نەدەهــاتە ئــاراوە ،ئەگەر ڕۆڵــی ژننەبووایە)[3]، شۆڕشـی" پیشەسـازی "* ئـاڵووگۆڕی بنەڕەتی لە هەمـوو بوارەکـاندا هێنایــە ئـاراوە ، هەلێکی فراوانـی لە بەردەم ئافرەتانـدا کـردەوە ، تـاکو لێزانـی ولێهـاتوویی خۆیـان لە هەموو مەیدانەکاندا بخەنە ڕوو و بە تەواوی بەرجەستەی بکەن .

لە نێو کۆمەڵگای کوردیدا ژن تا ڕادەیەک پلە و پایەی بەرزی هەبووە، بەڵام ئەمەش ڕێژەیی بووە، بەپێی کـات و سـەردەم و شـوێن و تـاک گۆڕانـی بـەسەردا هاتـووە. کاتێـک کۆمەڵگای کوردی لە گونـد نشـینەوە ڕووی کردەشـار نشـینی ((ئەم ڕوو کـردنە تـا ڕادەیەک ڕۆڵی لە چۆنیەتی بیرکردنەوەی هەڵس و کەوتـی تـاکی کـوردا بینیوە، بەو جـۆرەی ئەگەر بە شـێوەیەکی ڕێـژەییش بێـت توانیـویەتی لە زوڵـم و زۆری ئـاغـا و دەرەبەگ ڕزگـاری بێـت و

---

(1) نـوره فـرج المسـاعد، فیمینیـزم ،وەرگێڕانـی : عەبـدوڵڵا تـاهیر بەرزنجـی ، چـاپی یەکەم، چاپخـانە یـاد، سلێمانی، 2006، ل31.

(2) طه وادی (د) ،صورة المرأة في الرواية المعاصرة ،مطبعة مخيمر ،القاهرة ،1973،ص99.

(3) سـوزان كمـال شـمس الـدين ،المـرأة فـي شـعر فـوزي الأتروشـي ،الطبعـة الاولـى ،مطبعـة خـانى ،دهوک،2006،ص23.

*شۆڕشی پیشە سازی : ئەم شۆڕشە لە سەدەی هەژدەو نۆزدە لە ئینگلترا سەری هەڵدا ، چونکە ئەو وڵاتە لە ڕووی ئـابورییەوە زۆر بەهێز بـوو ، پاشـان ئەم شۆڕشـە تەواوی وڵاتـانی گرتـووە ، وایکرد کە ئەورووپا بووژانەوە بە خۆیەوە ببینێت .

سەربەستانە بژی))[1]. نەتەوەی کورد ئافرەتی وەکو کەسێک و بوونەوەرێکی بە نرخ تەماشا کردووەهەرچەندە لە نێو پەندی کوردیدا نموونە هەیە لەسەرناشرین کردنی وێنەی ئافرەت ، بەڵام کەمن وگشتاندنی بۆ ناکرێت . ((گەر گوزەرێک بکەین بە نێو ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە بەشێکی زۆری فۆلکلۆری نەتەوایەتیمان لەسەر زاری ئافرەت وتراوە، هەل و مەرجی بەشداریکردنی ژنان لە ژیانی ئابوور ی و کۆمەڵایەتی و رامیارییەوە وای پێویست کردووە ئەو چینە گرنگەی کۆمەڵگا بە سەربەستی چی لە دڵدایە بیخاتە ڕوو))[2]. شیعری کلاسیکی کوردیش مەودایەکی فراوانی لە بارەی

ئافرەتەوە لە خۆگرتووە، بەجۆرێک بەشی هەرە زۆری شاعیران شیعریان لەسەر ئافرەت نووسیوە،تەنانەت گەیشتۆتە ڕادەیەک شاعیر نیشتمانەکەی لە دوای خۆشەویستەکەی بە جێبهێڵێ ،هەندێکیان بە ئاشکرا ناوی یاریان هیناوە وەک (حەبیبەی نالی)، ئەوانی دیکەش بەرەمزو مەغزاوە ناوی یاریان بردووە .

ژن لای صابری وێنەیەکی جوانە ، بە چاوی سووک سەیری نەکردووە ، بە هیچ جۆرێک لە نێو دەقەکاندا بە خراپی باسی لێنەکردووە ، بەڵکو کۆمەڵێک وەسفی خستۆتە ڕوو، دەشێت هاوشێوەی کەم بێت ، دەڵێت:

نەمـــامی قەدی تۆ بەڵکو هەمیشە تازە و تەڕبێ
وەرە جانا لەسەر ئـــەم دیدەیی پاراوە بینێژە
کەسێ خاری تەریقی عەشقی چاوی تۆی بە دڵدا چوو
وەکو وشتر بە ناچاری دەکا ئەم نەوعە کاوێژە ...(د.ص.ل164).

لێرەدا صابری باس لە یارەکەی دەکات و بە نەمامی دەچوێنێ. دەڵێت: بۆ ئەوەی ئەو نەمامە هەمیشە تەڕ و جوان بێت وەرە لەسەر چاوەکانی من بینێژە، چونکە بەردەوام

---

(1) ئاوارە کەمال صالح ،گۆرانی و هەندێ ڕوانگەی ڕەخنەیی سەبارەت بە کۆمەڵگا ،نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 2010، ل12.

(2)کەمال مەعروف (د) ، ئەدەبیاتی کلاسیک و نوێخوازی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ژین، سلێمانی، 2003، ل11.

تەڕ و پـڕ لە فرمێسـکە. ئاشـکرایە دەقـی ئەدەبـی مێـژووی داب و نەریتـی سـەردەمەکان دەگێڕێتەوە. صابری تێڕوانینی بەرزی بۆ ژن هەبووە، بۆیە لەسـەر دیدەی خۆی دای دەنێ، تەنانەت لەبەر عەشقی چاوی ئەو دولبەرە وەکو وشتر بەسـەحرادا دەڕوات ولەبەر خویەوە وتی وتی عیشقێتی وەک خۆی دەڵێ (دەکا ئەم نەوعە کاوێژە).

کاتێک نەریتی کۆمەڵگا باڵا دەست دەبێت ، دەبینین جیاوازی نێوان نێر و مێ دێتە ئـاراوە،لەو سـونگانەوە کەپێویسـت ناکـات جیـاوازی تێـدا بکرێـت ((بێگومـان ئەوەی ئەم جیاوازیـانە دروسـت دەکـات خـودی کۆمەڵگـایە، بیرکـردنەوەو ڕەهەنـدە زاڵەکـانی ئەندێشـەی تاکە))[1]. صابری نەک هەر تەنها دژی ئەو جۆرە جیاوازیانەیە، بەڵکو خۆی دەکاتە قوربـانی ڕەقیب و دڕک و داڵەکانی ،لە کاتێکدا کە یارەکەشی بە گوڵ دەچوێنێ:

ڕەقیبم دی لەبەر پێتا وتم خۆزگەم بەخۆی جانا
کە تۆ گوڵبی بە قوربـــانی هەموو خار و ڕەقیبت بـــم
بەسەیران و- تفرج – چویە نێو گوڵزارەوە جانا
بەسەرگەردی گوڵ وگوڵزاری نەغمەی عەندەلیبت بم ..(د.ص.ل137-138).

ژن لە کۆمەڵگـای کوردەواریدا تەنهـا ڕەمـزی جـوانی و ئەدەب نەبـووە، بەڵکـو دەیـان ژنـی قارەمانیشـمان هەبـووە کە لە کاروبـاری وڵاتـدا ڕۆڵیـان گێـڕاوە لەتەواوی بوارەکانـدا، لەوانە :(عادیلە خانم "ژنی وەسمان پاشـای جـاف ودایکـی ئەحمەد موختـاربەگی جـاف ، مـاە شەرف خان "ژنی شەرف خان میری بەتلیس ، خـانزاد" شـاژنی میـری سـۆران....هتد) ،بـۆیە زۆربەی ئەو بیانیـانەی هـاتوونەتە کوردسـتان بە شـانازییەوە سـەیری کۆمەڵگـای کوردییـان کـردووە، ئێسـتاش کۆمەڵگـای کـوردی پـڕە لە ژنـی خەبـات کـار لە هەمـوو کـۆن وقوژبنێکـدا شوێن دەسـتیان دیـارە ،لە دەقـی شـیعری کوردیـدا ئـافرەت بە زۆر شـت چوێنراوە بەتـایبەت شتی جوان وبەنرخ ،صابری لەم شیعرەدا بـاس لە تیغـی بـرۆی یـار دەکـات،تیغی هێنـدە تیـژە ڕۆسـتەمی زاڵ و بەهرامـی عـاجز کـردووە، لەدەقـدا زۆر جـار (((ئەبـرۆ) بە (کەوان) یـان بە

(1) دانا عەسکەر، مانا و دەلالەتە شاراوەکانی دەق، چاپی یەکەم، چاپخانە سەردەم، سلێمانی، 2009، ل86.

(میحراب) چوێنراوە، چونکە هەرسێکیان کەوانەیین، بەڵام لە پیرۆزیدا میحراب لە هەمویان زیاتر بە پیرۆزتر دادەنرێت))[1]:

ماە ڕوو دەرکـــەوت و خورشیدی جیهان هاتـــە کزی
شەکەر و هەنگوین لە حەسرەت لێوی دوو لێوان گەزی
تیغی ئەبرۆی ڕۆستەم* و بــــــەهرامی **عاجـز کردووە
تیری غەمـــزەی چاوی دی سەعدی بنی وقــاص*** بەزی.(د.ص.ل202).

صـابری لێرەدا یارەکەی بە مانگ وەسف دەکات شەکەر و هەنگوین لە تاو لێوی شیرینی یار،لێوی خۆیان گەزتووە، تیغی ئەبرۆی لە ڕمەکەی دەستی ڕۆستەم و بەهرام تیژترە ، غەمزەی چاوەکانی تیرەکەی سەعدی کوڕی وەقاصی بەزاند. ئەگەر ئێمە سەرنج لەم دێڕی صابری بدەین دەبینین وێنەیەکی زۆر جوانمان پێ دەبەخشێ بە تایبەت کاتێک (شەکەر و هەنگوین) وەکو دوو گیانلەبەر مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت.

شـــاعیرانی کلاسـیزم ســەرەڕای ئەوەی زۆربەیـان مەلا و مەلازادە بـوونە، بەڵام لە شـــیعرەکانیاندا زۆر بە جـــوانی و بە وردی ئافرەتیـــان وێنـــا کـــردووە، بێگومـــان ئەمەش کاریگەری خۆی هەبووە لەسەر کۆمەڵگا لە هەمان کاتدا ڕەنگدانەوەی کۆمەڵگایە کە ئافرەتی لەلا بە نرخ بووە. صابری ئەمجارە دەست بۆ جوانییەکانی ئاسمان دەبات تاکو وەسفی یار

(1)حەمە سالح فەرهادی، خۆ بەکەم زانینی شاعیرە کلاسیکیەکانمان بەرانبەر بە ژن، فیستیڤاڵی نەتەوەیی شیعری کوردی،چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر،2013 ، ل61.

*ڕۆستەم : مەبەست لە ڕۆستەمی زاڵە ،کە زیاتر ناوی وەک پاڵەوانێکی نێو ئەفسانەکان دەکردووە ،لە شاهنامەدا هاتووە کە "کەیکاوسی " پاشای رزگار کرد ودواتر پاشا دەسەڵاتی چەندین وڵاتی پێ بەخشی . بڕوانە :شرف خان البدليسی ،شرفنامە ، ترجمە :محمد علی عونی ،الجزوالاول ،دار الزمان ،سوريا ،ص61.

**بەهرام :بەهرامی کوڕی چوبینە ساڵی (591ز)کۆچی دوایی کردووە،یەکێک بووە لەسەربازە بەهێزەکانی وڵاتـی فـارس بە رەچەڵەک کوردە،لەسـەردەمی هرمـزی چـوارەم تـوانی لە (خاقـانی تـورک) ببـاتەوە وسەرکەوتنێکی بەهێزی بۆ دەوڵەتی ساسانی تۆمار کرد .بڕوانە :شرف خان البدليسی ،شرفنامە ، ترجمە :محمد علی عونی ،الجزوالاول ،دار الزمان ،سوريا ،ص61.

***سەعدی کوڕی وەقاص : یەکێک بووە لە سەحابییەکانی ئیسلام ،لەتەمەنی 17 ساڵییەوە موسڵمان بووە،یەکەم کەس بوو کە لەپێناو خوادا تیری وەشاند ،لە زۆربەی جەنگەکاندا بەشداری کردووە،لە شەڕی قادسییە سەرکردەی سوپا بوو وبەسەر فارسدا سەرکەوت.

بکات ،دەیکات بە(بەدر) واتە مانگ کاتێک بە خرِی دەردەکەویَ و رۆحی بە قوربانی خەت وخاڵی روخساری یارەکەی دەکات ،دەڵێت :

بـــەو ئومێدە تا شەوی بەدری جەمالت دەرکەویَ
جان فیدای ئەو خاڵەکەم بەو ڕوومەتی مەهتابەوە
چەرخی دون رۆژیَ لە گەڵ کەس مەیل وفکری چا نەبوو
سەد خەڵاتی وابەشانی دوونی ناکەس بابەوە
ناکەسان سەرمەستی بەزم و وەسڵی یارو کەس هەموو
دڵ پەرێشان وبەداغ حەسرەتی ئەحبابەوە..(د.ص.ل166).

لێرەدا گلەیی لە زەمانە دەکات ،کە لەگەڵ چاکەکاران ناتەبایە،بەڵام خراپەکاران هەر پۆست وپایە وەردەگرن ،صابریش بەحەسرەت وداخی یارەوە واخەریکە سەر ئەنێتەوە .

بۆیە دەتوانین بڵێن صابری یەکێکە لەو شاعیرانەی کە دەقی جوانی بۆ ئافرەت نووسیوە ولە پایەو قودسیەتی کەم نەکردۆتەوە، هەر دیڕێکی دەخوێنیتەوە وەسفێکی جوانی ئافرەتی تێدایە.

تەوەری دووەم/ هزری نەتەوەیی:

أ- هزری نەتەوەیی :

نەتەوە یاخود میللەت و گەل ، کۆمەڵە وشەیەکن هەمان چەمک و واتا لە خۆ دەگرێت، چەمکی نەتەوە بە شێوەیەکی فراوان لەلایەن زۆربەی میللەتانی دنیاوە پێناسە کراوە ، لەوەتەی نەتەوە هەیە هزری نیشتمان پەروەریش لەگەڵیدا لەدایک بووە ،نەتەوەی کورد : یەکێکە لەو نەتەوانەی کە ناوبانگی لەهەموو کتێبە مێژووییەکاندا بەئازایی وخەباتگێڕی ونیشتیمان پەروەری دەرکردووە،هزری نەتەوەیەیی هەروا لەخۆیەوە دروست نابێت ،بەڵکو پەیوەستە بە کۆمەڵێک فاکتەرەوە لەوانە(زمان ،کەلتوور ،ئاین ،فەرهەنگ ، شوێن ...هتد)، (ئەرنست گیلنەر)* پێی وایە:((نەتەوە چوارچێوەیەکە هەردوو یەکەی سیاسی و نەژادی نەتەوەیی پێکەوە دەبەستێتەوە، نەتەوە فەرهەنگ و ئیرادەیە))[1]واتە نەتەوە فەرهەنگ ونەژادی هەر میللەتێک پێکەوە گرێدەدات، نەتەوە هەمیشە وەک بەهایەکی بەنرخ تماشا دەکرێت ،وەک دەزانین تاکیش سەرچاوەی نەتەوەیە ، بۆیە بوونی نەتەوە لە ژیانی تاکدا زۆر گرنگە وبەهایەکی نیشتمانی هەیە ،بۆیە بایەخدان بەنەتەوەو یەک پارچەیی میللەت لەسایەیی پەرەسەندن وگەشەکردنی زانست وزانیاریدا دێتە ئاراوە. هزری نەتەوەیی یەک واتای نییە ،بەڵکو وەک دکتۆر "عەبدوللا ئاگرین " ئاماژەی بۆ کردووە زیاتر لە چەمک و واتایەک لە خۆ دەگرێت :

1-زاراوەیەکە بە هەڵگرانی خودی بیرو باوەڕەکە دەوترێت .
2-مەبەستێکە بۆ بزووتنەوەی نەتەوایەتی ورزگاریخوازی وئازادی بەخشی کوردی[1].

*گیلنەر : ئەرنست گیلنەر (1925- 1995)مامۆستای فەلسەفە لە کۆلێژی ئابووری لەندەن، بیرمەندێکی ناودار و شارەزای کۆمەڵناسی، لە زۆربەی نووسین و بەرهەمەکانی دا گرنگی زۆری بە ناسیۆنالیزم داوە،دوو بەرهەمی هەیە سەبارەت بە ناسیۆنالیزم (بیرکردنەوە گۆڕان)،(نەتەوەو نەتەوایەتی).بڕوانە الموسوعة الحرة.

(1) ئەکرەمی میهرداد ،ناسیۆنالیزم ،بڵاوکراوەی مەکتەبی بیرو هۆشیاری "ی.ن.ک" ،سلێمانی ،2006،ل209 .

کەواتە هـزری نەتەوایەتـی بیروبـاوەڕێکە کەتـاک هەڵگرێتـی ،هەسـتێکە بۆ یەکگرتنـی مـیللەت ،لەهەمـان کاتـدا مـیللەت بەرەو ئـازادی وبنیـات نـانی دەوڵەتـی کـوردی دەبـات ،بەگشـتی قۆناغەکانی دروستبوونی بیری نەتەوایەتی کوردی دابەشی سەر سێ قۆناغ دەکرێت:

((1- هەست پێکردنی نەتەوەیی یان قۆناغی خۆ جوداکردنەوەی کورد لە نەتەوەکانی تر ،ئەم قۆناغەش لە سەدەی (16)دەستپێدەکات تا کۆتایی سەدەی (19) .
2-سـەرهەڵدانی ڕێکخـراوی نەتەوەیـی کە لەدەرچـوونی ڕۆژنـامەی کوردسـتانەوە دەست پێدەکات تا کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم دەخایەنێت
3-قۆناغی دەست پێکردنی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانی))[2].

هزری نەتەوەیی تاکی کورد لەوەتەی هەیە ،لە ژێر کاریگەریی نەژاد پەرستی تـورک وفـارس وعەرەب دایە ،هەر هەنگـاوێکی بـۆ جـووڵانی هـزری نەتەوەیـی نابێـت پووچەڵکراوەتەوە،جگە لەمانەش جوگرافیایی کوردستان کەلەنێوان سێ دوژمنی سەرەکیدا دابەش بووە،کاریگەری نەگەتیڤی لەسەر بیروباوەری تاکی کورد هەبووە.

میللەتـی کـورد هەر لە دێـرِ زەمـانەوە بە ئـازایی وهەسـتی نیشـتیمان پەروەری ناسـراوە،لە شـاهنامەدا هـاتووە(کەنـاوی کـورد لە بەر زیرەکـی وبەهیـزی وخەبـات کـردن لە پێناو نیشتمان ،لەمیللەتی کورد نراوە)[3]بێگومان تەواوی دەست نووسە کۆنەکان شـایەتحاڵن ، کە هەستی نەتەوەی لای تاکی کورد زۆر بەهێزە.صابری سەرەرای ئەوەی شیعری زۆری بـۆ عیشـق نووسـیوە،بەڵام هەسـتێکی قـووڵی نەتەوەیشـی هەبووە،بـۆیە بەپێـی دەرکەوتنـی چەمکەکانی بیری نیشتمان پەروەری لەدەقەکاندا ،لەم رەگەزانەدا هـزری نەتەوەیی دەخەینە ڕوو:

---

(1) عەبدوڵلا ئاگرین (د) ،کاریگەری بیری نەتەوەیی لەگەشەسـەندنی کورتە چیرۆکی کوردی کوردسـتانی عێراق (1961- 1970)،چاپی یەکەم ، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ، هەولێر 1999،ل35.
(2) دلێر ئیسماعیل حەقی شـاوەیس ،نەتەو نەتەوایەتـی ،گۆڤـاری "زانکـۆ" ،هەولێـر ،سـاڵی سـێیەم ،ژمـارە "7" ،1999،ل12.
(3) شرف خان البدليسى ،شرفنامه ، ترجمة :محمد على عونى ،الجزء الاول ،دار الزمان ،سوريا ،ص60.

1- هزری سەربەخۆیی :

سەربەخۆیی: وەکو چەمک واتە ئازادی گەل، بەهێزی شەڕ یاخود هەر هێزێکی تر بەدەستی بێنێت، ئەمەش وادەکات بڕیاری ئەو وڵاتە لەژێر دەستی خۆیدا بێت و هیچ هێزێکی دەرەکی کاری تێنەکات.

ئەگەر تەماشای سەربەخۆیی لە وڵاتانی دنیا بکەین کە چۆن بەدەست هاتووە، ئەوا دەبینین زۆربەیان بەزەبری شۆڕش و بەرخودان سەربەخۆییان بەدەست هێناوە، یاخود خاوەن ئایدۆلۆژیایەکی توندڕەو بوونە.

سەربەخۆیی لە وشەی (independence)ی ئینگلیزییەوە هاتووە[1] سەربەخۆیی وەک چەمک تەنها لایەنی سیاسی ناگرێتەوە واتە تەنها پەیوەست نییە بە سەربەخۆی وڵات ودەسەڵات،بەڵکو سەربەخۆی تاک وسەربەخۆیی خێزان وسەربەخۆیی ڕاگەیاندن و ...هتد.

((سەربەخۆیی تاک لە سەدەی چواردەیەم و پانزەیەمدا پەرەی سەند و لە سەدەی حەڤدەدا سەربەخۆیی بوو بە مافێکی سەرەکی داواکراو بۆ هەر تاکێک ، ئەمەش وایکرد کە پرسی سەربەخۆیی تاک لە تەواوی کۆمەڵگای ڕۆژئاوادا بە چاوی بەرز تەماشا بکرێت))[2].

بۆیە ئەمرۆ دەبینین رۆژئاوا نموونەیە بۆ سەربەخۆیی کۆمەڵایەتی بێت یاخود سیاسی بێت ،هەر لەمیانی سەربەخۆییەوە،تاک مافی تایبەتی خۆی وەردەگرێ .

سەربەخۆیی وەک بەشێک لە هزری نەتەوەیی لەوەتەی مرۆڤایەتی هەیە بوونی هەیە،بۆیە ئەم چەمکە سەردەمانێک بیر و هۆشی تاکی بە خۆیەوە مژوڵ کردبوو ،ئێستاش دەبینین پرسی سەربەخۆیی پرسێکی گرنگی گۆڕەپانی کوردییە ، بەڵام جۆرێک گۆڕانکارییەک بەسەر خەبات وخەباتکاری تاکی کوردا هاتووە .

---

(1) www.kalema.net

(2) سامیول . پ. هەنتیگتۆن، وەرگێڕانی: مامەند ڕۆژە، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری، سلێمانی، 2005، ل64.

ئەمـــڕۆ دەبینــین ئەم هــزرە بەتەنهــا لەو بــوارانەدا کە ئاماژەمــان پێکــرد قەتــیس نەمــاوە،بەڵکو تــێکەڵ بەبەشــەکانی کەلتــوور و ئــاین و ئەدەبیــات ومێــژوو ... هتــد بــووە و ڕاستەوخۆ لەو بوارانەدا دەردەکەوێت. سـەربەخۆیی کە بەشێکە لە هزری نەتەوەیی لە نێو ئەدەبـــی کوردیــــدا ســــەرەتا لای "ئەحــــمەدی خـــــانی"* لە داســــتانی (مەم و زیـــــن) دەرکەوتووە،پێشـتریش لای "باباتـاهیری عوریـان"**بەڵام بەو شـێوە زەقەی خـانی نەبـووە ،پاشان ئەم بیرە گەشەی سەند و تاکی کورد هەستی بە بەرپرسیارێتی کردو کەم تـا زۆر لە نێـو دەقەکـانی پـاش خـانی دەرکەوت ،وەک ئاشـکرایە هـزری ئـاینی لەو دەمـانەدا بەهێـز بووە،ئاین کۆنترۆڵی کۆمەڵگای کوردی کردبوو وهەموو کارێک لە پێناو ئایندا دەکرا بۆیە زۆر جــار بیــری نەتەوەیــی لە بــۆتەی هــزری ئــاینی دا تواوەتەوە،تەنــانەت هــزری ئــاینی فـاکتەرێکی سـەرەکی بـوو بۆ شکسـت هێنـانی زۆربەی شۆڕشـەکان چـونکە بەهـۆی ئاینەوە کــورد دۆســتی لە دوژمــن جیــا نەکــردۆتەوە بە بەهــانەی ئەوەی پەیــڕەوی هەمــان ئــاین دەکەن.پاشان لای حاجی قادری کۆیی هەستی نەتەوەیی سـەری هەڵدایەوە، حـاجی تەواوی ململانێ و ستەمکاری و داگیرکاری ئەو سـەردەمەی خسـتۆتە ڕوو. کەرکوک وەکو تەواوی پارچەکـانی تـری کوردسـتان هەمـوو دەمێـک ڕووبەڕووی مەینەتـی ونەهـامەتی بـۆتەوە ،

---

*ئەحمەدی خانی :ئەحمەدی کوڕی ئەلیاسە ،باوکی خانی لە1644بۆتە نوسەر لە کۆشکی میری بایەزید ،لە 1650 لە دایک بووە ،خانی لەسـەرەتاوە تـا بەکۆتـا هـاتنی داسـتانی مەم وزین سـی سـاڵی رەبەق خەریکی نووسـین بـووە ،ئەحـمەدی خـانی بـۆ خوێنـدن زۆر شـوێن گەڕاوە ،لە 1671لە بایەزید لەبەر ئەوەی خـانی هەرسێ زمانی فارسی تورکی وعەرەبی زانییوە ،ماوەیەک لە کۆشکی میر بووە ،پاشـان دەبێتە وتـار خوین وپێش نوێژ ،لە گەڕانیدا زۆربەیکتێبەکانی فەلسـەفەو تەسـەوف وکتێبە ئاینییەکانی لەبەر دەسـتدا بووە،هەر بـۆیە توانیـویەتی بەو شـیوەیە داسـتانی (مەم وزیـن) بنوسـێتەوە،جگە لە داسـتانە فەرهەنگـی نەوبەهـاری فێرکـاری وعەقیدا ئیمـانی نووسـیوە،خانی لە 1707 کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە:فەهمـی شـوکر عەبدوڵڵا ،نەتەوەو دەوڵەت وئاین ،لە هزری ئەحمەدی خان دا ،نامەی دکتۆرا ،زانکۆی سەلاحەدین ،2009.

**بابا تاهیر : (1000-1058) لە شاری هەمەدان هاتۆتە دنیاوە ، لەسەدەی (11) ژیاوە ،.بەیەکەم شاعیری کورد دادەنرێت ،بۆ چوون هەیە گوایە پێش بابا تاهیر شاعیری تر هەبووە بەڵام هیچ بەڵگەیەک نییە،تەواوی شـیعرەکانی بە زاری لـوڕی داڕشـتووە بە شـێوەی چـوارینە،بە پێـی لیکـدانەوەی چوارینەکـانی بە یەکەم شاعیری ریالیزمی کورد ئەژمار دەکرێت .

شـاعیرانیش که خەمـی گەورەیـان نیشـتیمانە لە هەمـوو سـەردەمێکدا ئەو نەهامەتیانەیـان خستۆتەڕوو.

صابری بەشێکی فراوانی شیعرەکانی بابەتی ئاینی وعیشق لە خۆ دەگرێت ، بەڵام وەکو هەر تاکێکی کورد هەستی بە کێشـە و دوژمنەکانی میللەتەکەی کردووە و لە چەندین دەقـدا باسـی سـەربەخۆیی و ئـازادی و تـاکی کـوردی سـتەم لێکـراوی کـردووە ، سـاڵی (1336ک) کە بە (سـەفەربەلک) بەناوبـانگە و وێنەی قـات و قڕی و برسـێتی خەڵکی گوندی شـۆڕیجەیە لەو کـاتەدا ، کە ئینگلیـز هـاتووە و برسـێتی ڕووی لە وڵات کـردووە ،صـابریش لەبەر هەژاری و نەداری ڕووی لە دیلێژە کردووە ،دەڵێت:

تاریخی هەزار و سێ سەد و سی و شەش کە مەشهورە
ســـەرفەربەر چوو گرانی هات و شێوا شار و مەعمورە
گەلێ شاە و ئەمیر و قازی و موفتی کە سوورگون بوون
گەلێ زەنگین و حاجی نا عیلاج موحتاجی هاموون بوون.(د.ص.ل229).

ئینگلیز هەر لە دێر زەمـانەوە خەریکـی داگیرکـردن وئـاژاوە نـانەوە بـووەو هەمـان ڕەفتاریـان دەرهەق بە گەلـی کـورد نوانـدووە (مێجەرسـۆن) وەکـو سـیخوڕی بەڕیتـانی چەنـدین سـاڵ لە کوردستان ژیاوە و دژی شۆڕشی شێخ مەحمودی نەمر پلانی داڕشتووە، صـابری پێـی وایە مێجەرسـۆن و سـەرکردەکانی دوژمنـی سـەرەکی گەلـی کـوردن و لە خـوا ئەپـاڕێتەوە کە دەرگایان لێ بکاتەوە و لەو دوژمنانە ڕزگاریان بکات:

(یـا الـــهی فتح بـابی) نیمـە تابی سێ عەدوو
ئەوەڵەن مەندوب و سانی جۆرج و سالس مێجەرە.(د.ص.ل181).

صابری لە دژی ئەوە بووە،کە میللەتی کورد باوەر بە کەسانی دوور لە ئاین بکەن، پۆلیس کە لەو سـەردەمەدا لەژێـر دەسـت و فەرمـانی داگیـرکەردا بـووە و بە چەتە ناویـانی بـردووە، دوژمنـی میللەت بـووە و تـاکی کـوردی چەوسـاندۆتەوە، ئەمەش وایکـردووە خـێڵە کوردەکـان لە سـاڵی (1924) دا مـانگرتن ڕابگەیەنـن. بێگومـان ئەم هەڵوێسـتەی خـێڵە کوردەکانیش لە پێنـاوی ئـازادی و سـەربەخۆیی و لە دژی ژێردەسـتەیی بەرپـا بـووە ، جگە

لەوەش لەو دەمانەدا کەسانی دوو ڕوو وکافر ڕەواجیان هەبووە ،موسڵمان وپیاو چاکانیش بەشیان زیللەت بووە ،صابریش ئەمەی لە وێنەیەکی شیعریدا خستۆتەڕوو:

ئومەرا کافر و سادات و موسڵمان چەتە بێ
قوڕ و بۆیاغی دوو عالەم بەسەر ئەم میللەتە بێ
چونکە پۆلیس و چەتە دوژمنی دین و ماڵن
ئوسەرا با ئیشی ئەم دەردی سەر و زیللەتە بێ
....
لە وڵاتێ کە گوزەرگاهی چەتە و پۆلیسە
موختەسەر کەس نییە بێ وەسوەسە و خت ختە بێ .(د.ص.ل217).

خستنەڕووی ئەم هەستە لەلای صابری، بەسە بۆ ئەوەی بڵێین شاعیر تەنها شیعری بۆ عیشق نەنووسیوە، بەڵکولە خەمی نەتەوەشدا بووە.

زۆرجار (ژێرخان ـ ئابوری) فاکتەری سەرەکی بووە لە نەهامەتییەکانی تاکی کورد، نەبوونی ئابورییەکی باشیش بۆتە لەمپەر لەبەردەم سەربەخۆبوونی کورد و کوردستان ، هەر گۆڕانکارییەکیش لە ژێرخاندا ڕووبدات ،سەرخان کە ئەدەب وزمانی وبەشەکانی تر دەگرێتەوەو گۆڕانی بەسەردا دێت وگەشە دەکات وکۆمەڵگا بەرەو بووژانەوە دەڕوات ،بۆیە صابری لەو زەمانەدا بە هۆشیارییەوە درکی بەم حاڵەتە کردووە. دەڵێت :

تاقمێ گەرچی نیزاعیانە لەسەر ئیستقلال
ناویان دەرچووە بێ چارە بە سوئی ئیستعمال
چونکە بێ پارەن ئەگەر لیرە بکەن (استحصال)
لە کنم وایە بە تەیارە دەکەن (استدلال)
ئەم نییەتە چاترەعالەم لەسەر ئەو نیەتە بێ.(د.ص.ل219).

شاعیر وای بۆ دەچێ تاکی کورد کە هەمیشە شەڕی بووە لەسەر سەربەخۆیی و بوونی دەوڵەت ،ئەگەر پارەی خۆی هەبووایە ئەوەلە مێژەوە گەیشتبووە مەقسەد، کەواتە صابری وەکو مرۆڤێکی حەق بێژ بەبێ ترس بۆچوونی خۆی خستۆتەڕوو و خزمەت کردنو دڵسۆزی بۆ نیشتمان وەکو ئەرکێکی ئاینی تەماشاکردووە.

2-هزری ئازادی:

مرۆڤ لەوەتەی هاتۆتە سەر زەمین بە ئازادی هاتۆتە دنیاوە ،هەروەک ئیمامی "عومەری کوری خەتاب " دەڵێت :(متى استعبدتم الناس وقد ولدتهم امهاتهم احرارا) "رۆسۆ"*ش دەڵێت (مرۆڤ بە ئازادی لە دایک دەبێت) .

ئەم بیری ئازادییە وایکردووە بەردەوام تاکەکان هەست بە بەرپرسیاریێتی بکەن و لە پێناویدا بە هەموو شێوەیەک خەبات بکەن، چونکە زۆرجار لەلایەن کەسانی ترەوە ئازادی زەوت دەکرێت ،مەرجیش نییە ئازادی پەیوەست بێت بە وڵاتەوە بەڵکو ئازادی تاک وئازادی راگەیاندن وبڕیاردان ...هتد هەیە ، لە پێناسەی ئازادیدا هاتووە: ((حاڵەتی رزگاربوونە یاخود ئازاد بوونە لەو کۆت و بەندەی کە هێزی تاک داگیر دەکات))[1]. کەواتە ئەرکی ئەم هزرە ئازاد کردنی بیرو رای تاکە ،چ لە لایەن کۆمەڵگاوە بێت ،یان لە لایەن هێزی داگیر کەرەوە بێت ،کەواتە پێش ئەوەی ئازادی هەر شتێک بێت دەتوانین بڵێین حاڵەتێکی رووحیە، "هیگڵ"** دەڵێت:((هەروەک چۆن کرۆکی ماوە قورساییە،بەو شێوەیەش کرۆکی روح باشتر بڵێین چیەتی روح ئازادییە))[2]. بوونی ئازادی کاریگەری ئیجابی لەسەر کیانی تاک بەرپا

---

*رۆسۆ :(1712- 1778) نووسەرو وفەیلەسوفێکی سویسرییە ،بە فەیلەسوفی مەزنی سەدەی هەژدە دادەنرێت ،بەرهەمەکانی بوونە هۆی سەرهەڵدانی شۆڕشی فەرەنساله 1789 ،جگە لە بایەخ دانی بەسیاسەت ،زۆر گرنگی بەمۆسیقا و پەروەردە داوە،هەرلەمنداڵییەوە ژیانی دەربەدەری ژیاوە، چونکە پاش مردنی دایکی ئیدی لای باوکە تورەکەی نەماوەتەوە،لەبەرهەمەکانی (پەیمانی کۆمەڵایەتی ،اللزوميات ،غراميات ،مبادى حقوق الاساسيه ،الاميل ...هتد).

(1)www.maqalaty.com

**هیگڵ :جۆرج فیلیهام فردیش هیگڵ(1770- 1831) لە شاری شتوتگارتی ئەڵمانی لە خێزانێکی بورژوازی لە دایک بووە،هیگڵ ی لاهوتی زان وفەلسەفی کار وفەیلەسوف خاوەن کۆمەڵێک بەرهەمی فەلسەفییە لەوانە :(ژیانی مەسیح ،رەوشی ئاینی مەسیحی ،جیاوازی نێوان مەزهەبی فیختە ومەزهەبی شلینگ ،ئیمان ومەعریفە ،فینۆمینۆلۆژیای رۆح ..هتد).

(2) سامان محمد، خوێندنەوەی چەن دەقێکی ئەدەبی و فیکری، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ل211.

دەکـات. ((ئـازادی مەرجـی یەکەمـی گەشەسەنـدن و پێشکەوتنەکانـە))[1]. ئـەم چەمـکە بەشێکە لە سیاسەت زۆرجار وەکـو زاراوەیەکی سیاسی مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت، ئەمەش وایکـردووە ئەدەب و سیاسـەت لە گۆشـەنیگایەکدا یەک دەگـرنەوە کە ئەویـش "ئەدەبـی بەرگرییە"*. هـۆی ئەم دیاریکردنە یەک گۆشـەییە لەوێوە دەست پێدەکات، کە بارودۆخی سیاسـی ئەدەبـی بەرگـری وەک پێداویسـتییەکی گرنـگ سـەپاندە سـەر ئەدەب، ئەمەش ئەنجامی ساڵەها زوڵـم و چەوسانەوە بـوو ، وایکرد نووسـەری کورد چەمکی سیاسی لە ڕێگەی ئەدەبی بەرگرییەوە بخاتە ڕوو .

ئازادی : وەکو چەمکێکی سیاسی ئەدەبی لە هەموو سـەردەمەکاندا خەمی گەورەی ئەدیبان بووە، ئەو خەمەش لە ئازادی و تراژیدیای میللەتێکەوە سەری هەڵداوە کە بە درێژایی مێژوو ستەم لێکراو بووە ،چونکە ((ئـازادی تـاک بەرەو پانتاییەکانی دونیا دەبات و روئیاکانمان بەرفراوانتر دەکات))[2].شاعیر هیچ دەقێکی بۆ ئازادی نەنوسیوە ،تاکو هانی خەڵک بدات و جـۆش وخرۆشـیان بهەژێنـێ ،بەڵام شـیعرەکانی بە زمـانی کـوردی نووسـراوە ، ئەوە گەورەتـرین بەڵـگەیە لەسـەر گرنگـی دانـی شـاعیر بە ئـازادی ،چـونکە شـیعر بـۆ خـۆی پرۆسەیەکی ئازادە،هەروەها هەڵوێستەکانی دژی دوژمنان وێنەی ئەو دڵسۆزییەن کە شاعیر بۆ نەتەوەکەی هەیبووە، لە سـەردەمی ئینگلیـزدا لە ڕێگەی "ئەحـمەد ئەفەنی" قـازی دادگـای موسڵ کە برادەر و خزمی صابری دەبێ داوای لێدەکەن لەگەڵ ئینگلیزەکاندا وەکو (وەرگێڕ) بۆ زمانی فارسی بە پارەیەکی زۆر کار بکات. بەڵام صابری هەرچەندە دەست کورت دەبێت،

---

(1)شۆڕش حەمە ساڵح. (گرفتەکانی ڕوحی ئێمە، هەوڵێک بۆ تێگەیشتن لە ڕیشـەکانی گەندەڵی)، گۆڤاری کەوانە ژمارە(4)، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، 2011، ل227.

*ئەدەبـی بەرگـری :کەدەڵـێن ئەدەبـی بەرگـری تەواوی رەگەزە ئەدەبییەکـان دەگـرێتەوە،هەریەک لەو رەگەزانەش رووپەکی بەرگری کارانەی هەیە ،بەڵام لێرەد شیعری بەرگری ڕوون دەکەینەوە کە بەبۆچوونی مەحمـوود دەرویـش (دەربـڕینێکە لە ڕەتکـردنەوەی واقیـع وپێویسـتی گـۆڕینی وباوەڕهێنـان بە شـیانی ئەو گـۆڕینە ..بەڵام بـۆ ئەوەی ئەم شـیعرە ببێـتە هـۆی گـۆڕان دەبـێ خـۆی بە تیـۆرییەکی شۆڕشـگێڕیی خودانناوەڕۆکێکی کۆمەڵایەتی چەکدار بکات) .بڕوانە :عەبدوڵڵا یاسین عەلی ئامێدی ،هۆنراوەی بەرگری لە بەرهەمی چەند شاعیرێکی کرمانجی سەروودا ،لە بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری ،هەولێر ،2005،ل21.

(2)سەردار جاف، شیرین تر لە دەق، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، کەرکوک، 2012، ل33.

کەچی ڕەتی دەکاتەوە، چونکە بیرە نەتەوەییەکەی هێندە بەهێزبووە ڕیگەی نادات خزمەت بە دوژمنی نەتەوەکەی بکات ،بۆیە بەم شێوەیە وەڵامی قازی دەداتەوە:

کڵاوی ســـەردڕاوی خۆم بە تـــاجی پادشا نـــادەم
کەلاوەی دوکەڵاوی خۆم بە قەسر و گەنجی شا نادەم
پڵاوی سەر بەکشمیشی فەقیری یەعنی ئاسایش
خودا بیدا لەمەولا ڕووو بەترشی وشۆربا نادەم
کەلاوەی خۆم بە دەستی خۆم گوڵاوم لێ بپەرژێنێ
ئیتر حاشا وکەللا دەس لە داوێنی (صبا) نادەم
بە خـــوێنی جیفە بەرگی زاهیدی ئالودەکەم شێتم
بە تـــــەوفیقی خودا دینم بە دوو نــــان و عەبا نادەم.(د.ص.ل141).

لەم دەقەدا بە ئاشکرا هەڵوێستی نیشتمان پەرەوری شاعیر دەردەکەوێ ،کەکەلاوەی دوکەڵاوی بە قەسرو تاجی شاە ناگۆڕێتەوە ،نان وخواردنەسادەکەشی بەخواردنی پادشا ناگوڕێتەوە ،لە دێڕی کۆتاییش هزری ئاینییەکەی زاڵ دەبێت ،کە دینی بە پۆست وپایەیەک لە لایەن ئینگلیزەوە پێ ببەخشرێ ناگۆڕێتەوە، شاعیر لە دێڕێکی تردا رەخنە لە تاکی کورد دەگرێت و بە بێ خەبەر ناوی دەبات ،چونکە دوژمن زنجیری ئامادەیە بۆ دەست وپێی میللەتی کورد، دەڵێت :

پاوەن وزنجیری دائم وا لە پێت دابێ خەبەر
دائیمەن کلیلی مەربەند و وەیا پابەندە پێت .(د.ص.ل246).

کەواتە ئـــازادی گەلـــی کـــورد لە هەمـــوو ســـەردەمەکاندا وەک خەونێکـــی ئەزەلـــی دەرکەوتووە ، هەر لەو پێناوەشدا میللەت بە خوێندەوار و نەخوێندەوارەوە تووشی زەبرو زەنگ ونەهامەتی بوونەتەوە .

ب – کاریگەریی شاعیرانی کورد لە هزری شاعیردا :

کاریگەربوون و کارتێکردن لە نێو دەقی شاعیران بەگشتی وپەیڕەوکەرانی ڕێبازی کلاسیزم بەدی دەکرێت، ئەمەش لە میانی ئەو بارودۆخە هاتۆتە کایەوە،هەمان کەش وبارودۆخبەسەر زۆربەیاندا زاڵ بووە،هەندێ جاریش لەبەر جوانی و بەرزی دەقێک شاعیرانی دیکە لاساییان

کردۆتەوە،مەرج نییە کارتێکردن تەنها پەیوەست بێت بە ئەدەبیاتەوە بەڵکو لە نێوان ئەدەب و زانستەکانی دیکەش روودەدات((گرنگترین سیفەتەکانی سەدەی نۆزدەهەم وبیستەم بایەخ دان بوو بەلایەنی زانستی ،گرنگترین تیۆریی زانستی کە شوێن پەنجەی لەسەر لێکۆڵینەوەکانی بەراوردی ئەدەبی هەبووبێت تیۆریی داروینە لە گەشەکردن وریبازی هەڵبژاردن وکاریگەری بەسەر چەندەها زاناوە هەبووە))[1]پرۆسەی کارتێکردن مەرج نیە تەنها پەیوەست بێت بەکاریگەر بوون بە دەقی هەمان زمان ونەتەوە،بەڵکو کاریگەری ئەدەبیاتی تریش لەسەر ئەدەبی کوردی دەگرێتەوە،ئەمەشبە "بەراوردی ئەدەبی"*ناودەبرێت.

ئەوەی ئیمە لێرەدا دەیخەینەڕوو زیاتر قاڵبی "هاوسەنگی ئەدەبی" ** گرتووە، گومانی تێدا نییە کە((هاوکێشەکان لە نێوان ئەدیبانی یە ک زمان بەهایەکی زۆر مەزنی هەیە وسوودێکی گەورە بە تێگەیشتنی هێڵی ئەدەبی ئەو زمانە دەبەخشێ کە لەسەری دەڕوات))[2] لە نێو ئەدەبی کوردیدا دەیان وێنەی بەرچاوی کاریگەری ئەدەبیاتی فارسی کوردی، عەرەبی کوردی ،تورکی کوردی بەدی دەکرێت ،هزری نەتەوەیش لە نێو دەقی کوردیدا سەرەتا بەم شێوەیەی ئێستا نەبووە، بەڵکو ئەوکات زیاتر هەستی نەتەوەیی زاڵ بووە کردنی بەرژەوەندی گشتی نەتەوە لە دیارترین سیماکانی ئەو هەستەن))[3].

---

(1) ئیبراهیم ئەحمەد شوان (د)،بەراوردی ئەدەبی ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر،2014،ل55- 56.

*بەراوردی ئەدەبی : پێناسەی ئەدەبی بەراورد بە پێی قوتابخانەکان دەگۆڕێت ،لای فەرەنسیەکان ئەو زانستەیە کە لە پەیوەندییە لێکچووەکانی ئەدەبیاتە جیاوازەکان دەکۆڵێتەوە ،لای ئەمەریکیەکان لە پەیوەندییە لێکچووەکانی ئەدەبیاتە جیاوازەکان وپەیوەندییان بە زانست وهونەرەکانی دیکە دەکۆڵێتەوە.بڕوانە :ئیبراهیم ئەحمەد شوان (د)،بەراوردی ئەدەبی ،ل17

** هاوسەنگی ئەدەبی :لە نێوان ئەدەبیاتی یەک زماندا دەکرێت ،وەهەمان ژانەری ئەدەبی ،وەک هاوسەنگی نێوان مەحوی وصابری ...هتد.

(2) کەمال مەعروف (د) زانستی ئەدەبی بەراوردکاری ،چاپی یەکەم،چاپخانەی یاد ،سلێمانی 2008،ل15-16.

(3)جلال الطالباني، كردستان و الحركه القومية الكردية، بيروت، 1969، ص68.

پاشان هەستی نەتەوەیی پەرەی سەند و بەرەو پێشەوە چوو وتێکەڵ بوو بەدەقی شاعیران وداکۆکی لەسەر کرا ،دەقەکانی (مەلای جزیری)* بەڵگەن لەسەر ئەوەی کوردی وەک نەتەوەپیشان داوەو مافی خۆیەتی ئەدەبی تایبەتی هەبێت ، هەر بۆیە ئەم هزرە لە نێو ئەدەبیاتدا بە تایبەت لە ڕێبازی کلاسیزم دا بووە خاڵێکی گرنگ و تاکو ئەمڕۆش بەردەوامە،هەر لەسەر پرۆسەی کاریگەربوون (پۆل ڤالیری)** دەڵێ:((هەر ئەدیبێک هەناسەی ئەدەبەکانی تری بۆ نەیەت وسەر لە نوێ خۆی دانەڕێژێتەوە کروشکە دەکات و هەڵدەپروکێ)).

صابری شاعیرهزرو زانینێکی فراوان وهەمە لایەنی هەبووە ،شیعرەکانی لە ڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆکەوە تەواوی بوارەکانی بە باشترین شێوە لە خۆ گرتووەوبالا دەستی نواندووە،سەرەڕای ئەمانەش کاریگەر بوونی بە شاعیرانی پێش خۆی دیارو ئاشکرایە بە تایبەت (مەحوی ونالی) ئەمەش تۆزقاڵێک لە ئاستی شاعیرکەم ناکاتەوە،بەڵکو فرە لایەنی زانیارییەکانی وقووڵ بوونەوەی لە ئەدەبیاتی کلاسیزمدا دەخاتە ڕوو. کاریگەربوونی صابری بەشاعیرانی تر تەنها پەیوەست نییە بە هزری نەتەوەییەوە، بەڵکو زیاتر ڕووە کۆمەلایەتی وئاینێکەی دەگرێتەوە،صابری دەڵێت :

ئەگەر تۆ موشتەری مەرجان و دوڕڕی
بە گیانی تۆ وەرە هەرزان فرۆشم(د.ص.ل144)

نالیش دەڵێت:

---

*مەلای جزیری : ناوی ئەحمەد نیشانییە ،یەکێکە لە کەڵە شاعیرانی کلاسیزم ،سەبارەت بە لەدایکبوون ومردنی بۆچوون زۆرە لە کۆتایی سەدەی یانزەهەمدا لەدایک بووە خەڵکی جزیرەی بۆتانە،خوێندنی هەر لەوێ تەواو کردووە ،پاشان هەر بۆ تەواوکردنی خوێندن چووە عێراق وسوریا ومیسر ،فیری زمانی فارسی وتورکی وعەرەبی بووە ،پاشان دەچێتە دیاربەکر ودواجار دەگەڕێتەوە جزیرە لە ساڵی (1160)کۆچی دوایی ئەکات ،دیوانەکەی بەناوی خۆیەتی.بڕوانە :عیزەدین مستەفا ڕەسوول ، مەلای جزیری وهەندێ دەربارەی ژیان وبەرهەمەکانی،چاپخانەی دار الحكمة،هەولێر1990،ل11.

**پۆل ڤالیری (امبروز تۆسان ڤالیری1871- 1945) ،شاعیری گەورەی فەرەنسایە ،لەزۆربەی بوارەکاندا دەست پێشخەری نواندوە،بەیەکێک لەشاعیرانی قوتابخانەی رەمزی هەژمار دەکرێت .

عومرێکه بـــه میزانی ئەدەب توحفه فرۆشم
زۆرم وت و کەس تێ نەگەیی ئێسته خەمۆشم (د.نالی .ل280).

هەمـان وێـنه و هەمـان مەبەسـت که نـالی باسـی لـێ کـردووه لەو دێـڕەدا صـابری دووبـارەی کـردۆتەوه، دیـاره نـالی مەبەسـتیەتی ئەدەبەکەی وەکو تـوحفەیەک نمـایش بکـات، بێگومان توحفەش هەموو کەس ناتوانێ بیکڕێ،کڕیاری تایبەتی خۆی هەیه که نرخی دەزانن، بەڵام له دێڕی دووەمدا دەڵێت ئێسته خامۆشم بێ دەنگم چونکه کەس له مەبەست وپەیـامی مـن ناگـات، کەواته لای هەردوو شـاعیر مەبەسـتی سـەرەکی وشـه و پیـرۆزی وشـەیه، له دێڕێکی دیکەدا صابری دەڵێت:

گەر دەپرسی شەو لەبەر چی تابەیانی ناخەوم
دڵ به ئومێدی نەسیمه چاوەڕێی مزگێنیه .(د.ص.ل186).

نالیش دەڵێت :

گەر دەپرسی من له بەر چی کەم دەخۆم
من به برسی قەت مەزانه ،غەم دەخۆم .(د.نالی .ل295).

جگه له (نالی) (مەحوی)ش کاری کردۆته سەر صابری ،دەڵێت :

سەد نەهاتی هات و سەد هەیهات هاتی تۆ نەهات
ئاخ له جـــەور و زوڵمی یـــار و تالعی غەدارەکەت (د.ص.ل69).

مەحویش دەڵێت:

دڵم دەرهات و تۆ هەر دەرنەهاتی!
نەهـاتی هەر نەهـاتی هەر نەهاتی (د.مەحوی .ل342).

ئەم دوو دێـڕه شـیعرەی مەحـوی و صـابری یەک وێـنەی شـیعری ناسـکی له خـۆ گرتووه و به هەمان بیر و وشه داڕێژراوه به تایبەت له دێڕی یەکەمی شیعرەکەدا. صـابری دەڵێت :

تۆ کە دەرکەوتی ئەزانی چی بەسەر دێ مەردومان
خۆرهەڵات تێفکرە حاڵی شەونم و میسقالە زەڕە .(د.ص.ل89).

مەحویش دەڵێت:

تۆ کە دەرکەوتی مەپرسە چی بەسەر دێ جان و دڵ
حاڵــەتی شەونــــم تەماشاکە بە وەقتی ڕۆژهـــەڵات .(د.مەحوی .ل91).

وشە لای صابری و مەحوی هەر تەنها کەرەسەیەکی خاوی شیعر نین، یان تەنها بۆ پڕکردنەوەی دێڕەکان نییە، بەڵکو تەواوی وشەکان لێوان لێون لە ڕوحی هەردوو شاعیر ،بێگومان هەردوولا باس لە دەرکەوتنی یار دەکەن، هەردوو شاعیریش کە روخساری یار دەردەکەوێ وەکو شەونم وان کە خۆر دەرکەوت دەتوێنەوە، (مەحوی و نالی) وەکو دوو شاعیری گەورە کاریگەرییان لەسەر بیری صابری هەبووە، ئەمەش لە زۆربەی دەقەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە. ئەم کاریگەرییە لە سەر هزری صابری لە شیعرە نەتەوەییەکانیشدا بوونی هەیە ،بەڵام کەمترە لە چاو شیعرە کۆمەڵایەتی وغەزەلییەکان ، لە شیعرێکی نەتەوەییدا صابری دەڵێت:

صـــــابری کوردە حەکیمانە هونەر ئەنوێنێ
هــــــونەرت زشتە*ئەگەر تازیە یا پەهلەوییە
کەرەنێر حاکمی ئیسلام و کەریم بەگ چەتەبێ
حـــــاڵی ئەم میللەتە کوردە ئەبێ زیللەت بێ
....
ئــەم جـــــا دەنووسم عەریزەی کوردی
بەڵکــو تــــەواوی بــێ بە دەست و بردی .(1)

شاعیر لێرەدا شانازی بە هونەری خۆیەوە دەکات کە هونەرێکە بە زمانی شیرینی کــوردی نووسراوەتەوە،صـــابری وەکــو کوردپەروەرێــک حەکیمـــانەهونەرەکەی پیشـــان ئەدات،تەنانەت ئەگەر ئەو هونەرە بەلای دوژمنانەوە ناپەسەندیش بێت ، چ بەکوردی بێت

* زشتە :ناپەسەند یاخود ناحەز دێت ،بڕوانە :هەژار ،فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە،انتشارات سروش،ایران ،ل378.
(1) عبدالجبار شوریجە،صابری وبەرهەمی بلاونەکراوە،گۆڤاری کەرکوک33،ژمارە یەک ،2007،ل166.

یاخود بە پەهلەوی بێت ،ئەم جۆرە شانازی کردنە لای (نالی) بە جوانترین شێوە دەردەکەوێ ،کە دەڵێت :(تەبعی شەکەر باری من کوردی ئەگەر ئینشا دەکا...) بۆیە((هەر شاعیرێ یان نووسەرێ پێش بڵاو بوونەوەی هەست و بیری نیشتیمانی و نەتەوەیی بە زمانی زگماکی خۆی نووسیبێتی یان وتبێتی ئەوە هەڵوێستێکی جوامێرانەی شاعیر یان نووسەرە بەرامبەر نەتەوەکەی نواندبێتی، یان ئەو ئارەزووە بەکوردی نووسینە))[1].

خەبات و تێکۆشانی شیخ مەحموود لە پێناو گەلی کوردستان و ڕابەرایەتی کردنی شۆڕشی ڕزگاری خوازی وگەیشتن بە قۆناغی دەسەلاتی کوردی ،ئەمانە و دەیان هەڵوێستی تری شێخی نەمر لە پێناو کوردستاندا وایکرد کە شێخ ببێتە سومبولی قارەمانێتی لای تەواوی خەڵکی کوردستان ،بۆیە لەپاش مردنی صابری شیعرێکی بۆ دەنووسێ بە ناوی (مەزبەتە بۆ جەنابی حەق) ،بێگومان وشەی حەق لەم دەقەدا ئاماژەیە بۆ دادپەروەری شێخودەربڕینی راستی ،تێدا دەڵێت :

لە موسڵمانەوە بۆ جەنابی حەق مەزبەتەبێ
چ ڕەوای حەقە عەدوو حاکمی ئەم میللەتەبێ
مەلیک و سەید و بەگزادە فیرار و چەتەبێ
فوقەراو ئوسەرا هەر بەشی ئەم زیللەتەبێ
عولەما و قازی هەم موفتی ئەم بیدعەتەبێ.(د.ص.ل218).

شاعیر لەم چەند دێڕەدا بە شێوەیەکی هونەریانە پەیامەکەی ئاراستەی شێخ دەکات وەک ئەوەی شێخی نەمر لە ژیاندا مابێت ،شکات لەو سەردەمە دەکات کە کەی ڕەوایە دوژمن وڵات بەڕێوە ببات کەچی ئەوانەی هزری نیشتیمان پەروەرییان تێدایە هەڵهاتوون وبە چەتە وڕێگر ناویان دەرکردووە،هەژارەکانیش تەنها بەشیان مەینەتییە،عولەماو قازیش تەواوی قسەو فەرمانەکانیان لە بەرژەوەندی دوژمنانە ،ئەم دەقە سەرەڕای زمانە سادەکەی باشترین بەڵگەیە لەسەر بارودۆخی کوردستان ودەربڕینی هزری نەتەوەیی .

---

(1)محمد ئەحمەد سەعید(د) چەند لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی رۆمان ، ،سلێمانی ،2008،ل133.

هەروەک ئاماژەمـــان پێـدا "مەحـوی ونـالی " کـاریگەری زۆریـان لەســەر هـزری نەتەوەییوکۆمەڵایەتی صـابری بە جێهێشـتووە،بەڵام لە هەمـان کاتـدا صـابریش کـاریگەری هەبووە لەسـەر شـاعیرانی پاش خـۆی ولاسـاییانکردۆتەوە،لەوانە (جاهید، مامۆسـتا جەمیل ڕۆژبەیانی، هەوری ،خالید جاف ....هتد) ئەمەش بێگومـان ئاست بەرزی شـاعیر دەردەخـات ،ئێمەش چەند نموونەیەک دەخەینە ڕوو،شیعرێکی صـابری کە لە لایەن(جاهد)ەوە تەخمیس کراوە :

وەفــــای یارێکی دڵسۆزم بە یـــەک دوو مەرحەبا نادەم
نـــــەخۆش بووم گـــەر بپرسی لێم بە دەرمان و شا نادەم
جەفا ئەی یار گەر نەبڕی لێم بە هیچ خۆشی و سەفا نادەم
کـــڵاوی ســـەردڕاوی خـۆم بە تـــاجی پادشا نـــادەم
کـــەلاوەی دووکــەڵاوی خۆم بە قـەسر و گەنجی شا نادەم.(د.ص.ل289).

هەروەها "هەوری " پێنج خشتەکییەکی لەسەر شیعرێکی صابری داناوە، تێدا دەڵێت :

دڵ مائیلی سەیرانە لەناو ئەو چەم وباغە
بەینێکە دووچاری غەمە شێواوە نەساغە
وەک بولبولی بێچارە لە نێوان قەل وزاغە
ئەودولبەرە قەد عەرعەرە ئەو ڕوو گوڵەباغە
ئارامی دڵ وجان وفەرەح بەخشی دەماغە .(د.ص .ل301).

لەم دەقانەدا بە ئاشـکرا هـزری نەتەوەیی و عیشـقی نیشـتیمانپەروەری و هەڵوێسـتی صابری بەرامبەر زمان و نەتەوەکەی دەردەکەوێت .

تەوەری سێیەم/هزری ئاینی:

أ- هزری ئاینی :

ئاین : وەکو وشە بەرامبەر بە (مبدأ،عقیدة، ایمان ،دین ... هتد) دێت. لە زۆربەی فەرهەنگەکانیشدا هەر بەم واتایانە هاتووە، لە ئینسکلۆپیدیای بەریتانیدا هاتووە: ((ئاین هۆکاری پەیوەندیە لە نێوان خەڵک و خودا))[1]. بۆیە دەتوانین بڵێین هزری ئاینی ئەو هزرەیە کە دەستور و یاسا و بیری ئاینی لە نێو دەقی ئەدەبیدا بەرجەستە دەکات ،ئەم هزرە لە بوونی مرۆڤەوە تاکو ئەمرۆ وەک خۆی ماوەتەوە،لە نەوەیەکەوە بۆ ئەوی تر دەگوازرێتەوە،بەدرێژایی مێژوو تەواوی هزرە ئاینییەکان بەربەست وبەرهەڵستکاری هەیە،

بەڵام مارکسییەکان پێیان وایە :(ئاین لە قۆناغی گەشەکردنی مرۆڤدا پێویستە ، بەڵام خزمەتی کۆمەڵگا ناکات ،بۆ بەرەو پێش بردنی ئێستایی ، لەکاتی پەیڕەوکردنیشدا مرۆڤ بەرەو قۆناغێک دەگەڕێنێتەوە کە کاتەکەی بەسەرچووە)[2].بەڵام هەمیشە کەسانێک هەن پاڵپشتی هزری ئاینییان بە باشترین شێوە کردووە.

نووسەران وشاعیرانیش بەردەوام بایەخیان بە هزری ئاینی داوەو رێزیان لێگرتووە،چونکە سەرچاوەی خوێندن و خوێندەواری لە حوجرە و مزگەوتەکاندا دەستی پێکردووە،ئەوەش بە خوێندنەوەی کتێبی ئاینی و قورئانی پیرۆز سەری هەڵداوە. صابری شاعیر لە بنەماڵەیەکی ئاین پەروەر هاتۆتە دنیاوە، ئاین و قورئانی پیرۆز لە شیعرەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە،شاعیر خۆی دەرویشی (تەریقەتی قادری) بووە،ئەمەش ڕێگەخۆشکەربووە بۆ ئەوەی شیعرەکانی ناوی خودا و ڕەوشتی ئیسلام وباس کردنی تەریقەت لە خۆبگرێت ، لە زۆربەی شیعرەکاندا دا دەیان ئایەتی قورئان هاتووە، ئەوە جگە لە ناوی گەورە سۆفییەکان ، هەڵبژاردنی نازناوی (صابری) یش هەر پەیوەندی بە هەستی ئاینی شاعیرەوە هەیە وەک خۆی دەڵێت : لە پاش هەزار ئازار و ژاری مار کە بە دڵی هەژارم گەیشت و چەشتی، بە غەیری (صبر) چارەی نەبوو، ناوم ملقب بە (صابری) کرد،((شایەد جەناب (صبار) جەزای (صبر) ـ إحسان ـ بکات،هەروەکو خۆی دەڵێت:

(1)فەهمی شوکر عەبدوڵڵا ،نەتەوەو دەوڵەت وئاین لە هزری ئەحمەدی خانی دا ،نامەی دکتۆرا ،زانکۆی سەلاحەدین ،2009ل60.
(2)WWW alawan. Com.

شێواوم وێنەی قەیسی عامری
ناوم نەجمەدین لەقەب صابری
ئـومێدم وایــە ستار العیوب
بداتە صابر سەبرەکەی ئەیوب
یـا دڵ غەمگین بێ بە وێنەی یەعقوب
عــاقیبەت ڕۆژێ بگاتــە مطلوب .(د.ص.ل38).

کەواتە هـزری ئـاینی لای شـاعیر گرنگـی زۆری پێدراوە وڕێگەی ژیـانی بـۆ خـۆش کردووە، لەم بەشانەی خوارەوە هزری ئاینی لای صابری دەخەینە ڕوو :

ب - ئاین لە ڕوانگەی شاعیر دا:

ئاین : دیاردەیەکی مرۆیی گەردوونییە ،کۆمەڵگا ناتوانێت بە ئاسانی دەستبەرداری بێت،یەکێکە لەو بابەتـانەی تەواوی لایەنەکـانی ژیـانی لە خـۆ گرتـووە ، وزەیەکـی غەیبییـە پەیوەستە بە بیر وباوەڕی تاکەوە ولە هزری کەسەکاندا چەسپاوەو هەر میللەتێکیش خاوەنی ڕێورەسمی تایبەتین بۆ بەڕێوبردنی پرۆسە ئاینییەکان،(ج.م.یینگێر) دەڵێت :((زاراوەی ئاین زۆر ڕەهەنـدی جیـاواز دەگـرێتە بەر کە زۆربەیـان بـریتین لە قەوارەی بچـووک ،گەڕان بە دووی ئەزموونێکی عیرفانی))[1]، واتە مەسەلەکە بڕوا بوونەو نەوەکان لەیەکتر وەریدەگرن بەبێ ئەوەی بزانن چییە،بۆ نموونە: منداڵ ئاین لەدایک وباوکەوە فێر دەبێت ،بێ ئەوەی هیچ لە بارەی ئاینەوە بزانێت ، لە قورئانەوە فێری خوێندەواری دەبێت بۆیە حاڵەتێکی ئاسـاییە ئەگەر ئاینی ئیسلام لەهزری کۆمەڵگای کوردیدا باڵا دەست بێت ، لەهەمـان کاتدا لە تەواوی بوارەکاندا پەیڕەو بکرێت ، میللەتی کورد جگە لەئاینی ئیسـلام پەیڕەوی ئاینی زەردەشتی ومەسـیحی وئێزدی و...هتد لەئاینەکـان کـردووە ودەکـات ،هەر یەک لەمـانەش ڕێورەسـمی تایبەتیان بە خۆیان هەیە.

ئــاینی ئیســلام لە کۆمەڵگــای کوردیــدا لەهەمــوو ئاینەکــان بــاڵاترە ،قورئــانیش سـەرچاوەیەکی گـرنگە بـۆ خسـتنە ڕووی ڕووداو وێنەکـان ،چـونکە لە نێو قورئانـدا دەیـان

(1)فەخرەدین ئامێدیان ،فەرهەنگی زاراوەکانی کۆمەڵناسی ،ل47 .

چیرۆکی نەوەکانی پێش خۆمان بەدی دەکرێت ،بێگومان هزری ئاینیش بە پێی کەسەکان دەگۆڕێت، ئەمەش لە ئەنجامی لێکدانەوە جیاوازەکانە، کەبۆ دەقە ئاینییەکان دەکرێت ،وەک ئەوەی ئەمرۆ هەیە ،کە چەندین گروپی ئاینی هەیە ،ئەوانیش چەندین لقیان لێبۆتەوە. بیروباوەڕی ئاینی شتێکی زگماکییە لە مرۆڤدا و رۆڵی ورووژێنەرێکی دەروونی وکۆمەلاّیەتی قووڵی لە دەروونی تاکەکاندا هەیە ،کە رەفتاری تاک وژیانیان دیاری دەکات،لەهەمان کاتدا ئاین بەرەنگاری زۆرداری وکۆیلایەتی دەبێتەوە ،کەواتە ئاین هێڵی پەیوەندییە لە نێوان خودا و مرۆڤەکاندا ،لە هەمان کاتدا جیهانی تایبەتی خۆی هەیە ((جیهان بینینی ئایینی جیهان بینینێکی ئایدیاڵیستیە ،چونکە هەموو ئایینەکان لەهەر ڕێگەیەکەوە بێ وبەهەر شێوازێک ڕاگەیاندرابێ ،باوەڕیان بەوە هەبووە ،کە مرۆڤ خۆ بەخۆ نەهاتۆتە بوون ،بەڵکو هۆکارێکی سەرەکی هەبووە کە جیهان ودیاردەکانی سروشت ومرۆڤی ئەفراندووە))[1]،کەواتە مەسەلەی بوون گەورەترین بابەتە کە مرۆڤ بە ئاین دەبەستێتەوە ،لەهەمان کاتدا(ئاین وکۆمەڵ وئاین وئەقڵ) پەیوەندی بەهێز لە نێوانیاندا هەیە وکارلێکی کۆمەلاّیەتی باشترین ڕێگەیە بۆ نوێبوونەوەی بیرو باوەڕ وبەها ئاسمانییەکان ،(ماوەردی)* لە پەرتووکی (ئەدەبی دونیا وئایین) دا دەڵێت :((دەزانم هەموو چاکە کارییەک بنچینەیەکی هەیەو هەموو ئەدەبێکیش سەرچاوەیەکی هەیە ، بنچینەی چاکەکارییەکان وسەرچاوەی ئەدەبەکان ئەو ئەقڵەیە کە خوای گەورە کردوویەتییە بنەچەی ئایین وکۆڵەکەی دونیا ، بەجێهێنانی فەرمایشتەکان بە جوانترین شێوە فەرز کردووە وای لە دونیا کردووە بە فەرمانەکانی ئەو بڕوا بەڕێوە بەهۆی ئەقڵەوە بەندەکانی بە یەکدی هۆگر کردووە))[2].

---

(1)هاشمی کەریمی ،ئایین ودەسەلاّت ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئۆفسێتی قانع ،سلێمانی 2005،ل25.
*ماوەردی :ئەبو ئەلحەسەنی ماوەردی ساڵی (947ز) لەبەسرە لەدایک بووە،بەشی زۆری ژیانی لە بەغدا بەسەر بردووە ،یەکێک بووە لە لایەنگرانی خەلافەتی عەباسی ولە دژی "بوەیهییەکان " و"سەلجوقییەکان " وەستاوە ،زۆر جار قسەی لەسەر خەلافەت کردووە ،هەرگیز بیری لە جیاکردنەوەی ئاینی لە دونیا نەکردۆتەوە،لە بەرهەمەکانی :ئەدەبی دونیا وئایین .بڕوانە الموسوعة الحرة.
(2)دانا مەلا حەسەن ،ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی ،ل27.

کەواتە ئایین وەک پەیوەندییەکی رۆحی سۆزداری هۆکاری گەیشتنی مرۆڤە بەخودا ،چونکە مرۆڤ لە ڕێگەی ئایینەوە خوا دەناسێت وعەشق وپەیوەندی لەگەڵ دەکات ،ئاین وەک میتۆدێکی باڵا دەست کاریگەری بەسەر تەواوی کۆمەڵگادا هەیەو لەنێویشیاندا ئەدەب بەتایبەت شیعر (لەسەردەمی جاهلیەتدا واتە پێش بڵاووبوونەوەی ئاینی ئیسلام شیعر راستترین زانست بوو ،بەڵام لە گەڵ هاتنی ئاینی ئیسلام چیتر شیعر ئەو ڕۆڵەی نەما بەڵکو قورئان بوو بەسەرچاوەی زانست وڕاست ودروستی)[1].

صابری لە وەسفی خوداو پێغەمبەر دا دەقی جوانی نووسیوە، هەروەها چەندین ئایەت وحەدیسی تێهەڵکێشی شیعرەکانی کردووە ،ئەمەش دانایی شاعیردەردەخات، لە شیعرێکدا دا کە بۆ وەسفی پێغەمبەر (د.خ) نووسیویەتی دەڵێت:

خوا کە خەلقی کرد حەبیبی خۆی لە نووری زاتی پاک
ئـــــەو زەمەنە هیچ نـــەبوو (لا آدم ولا ماء وخاک)
ئـــایـــەتی (ما ینطق عن الهوی) صـــابر چیـە ؟
هـــەرچی پێغەمبەر ئەڵێ بێ شک کـــەلامی ڕەبیە .(د.ص.ل42).

ئەم دەقە ئاماژەیە بەوەی کە لە پەرتوکی (السیرة النبویة)دا هاتووە: کاتێک کە خودا حەزرەتی ئادەمی دروست کرد ،تماشای کرد لە قیبلەوە(شایەتمان) نووسراوە ،ئەویش لە پەروەردگـــاری پرســـی ئەو (محمـــد)ە "د.خ"کێـــیە؟ پەروەردگـــاریش وەڵامـــی داوەتەوە :ئەگەر(محمد،د.خ) نەبوایە ئەرز وئاسمان وبەهەشت ودۆزخ وتۆشم دروست نەدەکرد.

لە شیعرێکی تردا باس لە گەورەیی یەزدان دەکات ودەڵێت :

"حمد"ئەکەم بۆ "خالق" وپەروەردگاری ئینس وجان
وا بە لوتفی خۆی بە ئێمە داوە"عقل " ودین وجان
ئەو خودا وا تاکو پاک وبێ شەریک وبێ غەمە
بێ نیاز ورازقی هەشتا هەزار نەوع عالەمە.(د.ص.ل39).

---

(1) أدونيس ، الثابت والمتحول ،الاصول ،الجزء الاول ،الطبعة الاولى ،دار العوده ،بيروت ،1974،ص65.

صابری شیعری تەنها لە پێناو شیعر نەنوسیوە واتە تەنها مەبەستی جوانکاری نەبووە ،بەڵکو ویستوویەتی شیعر لە خزمەت ئاین وچاکە کاریدا تەوزیف بکات ،بۆیە لە دێڕێکدا تێهەڵکێشی ئایەتێکی قورئانی کردووە،دەڵێت :

خەلقی کرد (فی ستە ایام) ئەرز وئاسمان
هەم بەقودرەت ئەو محەمەد مصطفای بۆ کرد بە جان.(د.ص.ل39).

شاعیر لە ڕێگەی شیعرەوە دەیەوێت ئامۆژکاری نەوەکان بکات ،کە نابێت لە پێناو پۆست وپایە ئاینی خۆیان لە دەست بدەن وبەشوێنی دنیا بکەون ،دەڵێت :

ئەی موسڵمانان خودا لێمان قبوڵ ناکات کەوا
وا بەجارێ دینی خۆمان نایە سەر نان و کەوا
حوبی دونیا زەوقی دینداری لە دڵمانا نەهێشت
شەرمەزاری هەردوو دونیا تابیعی نەفس وهەوا.(د.ص.ل48).

شیعر لای صابری پەیامێکە ئەو پەیامەش دەبێت لە خزمەتی ئایندا بێت، چونکە ئاین سەرچاوەی ژیانەوەیە.

ج- تەسەوف وکاریگەری هەلاج (حەلاج):

تەسەوف: یەکێکە لە بابەتە دێرین و ئاڵۆزەکان کە بۆ سەرەتای ژیاری مرۆڤەکان دەگەڕێتەوە، ئەم بابەتە بابەتێکی ڕۆحیە و لە قولایی ڕوحی مرۆڤەوە هەڵدەقوڵێ و تەنها بە ئاینی ئیسلامەوە پەیوەست نییە، بەڵکو لە زۆربەی ئاینەکانی دیکەش بوونی هەیە بە تایبەت لای (بودایەکان وهیندۆسییەکان)* بەڵام ئەمەش بەپێی شوێنکەوتوانی ئاین و ڕێبازەکان دەگۆڕێت.دەربارەی سەرهەڵدانی تەسەوف لەتیف هەڵمەت دەڵێت: ((بە بڕوای من سۆفیکەری ئیسلامی لە ئەنجامی ئەوەدا هاتۆتە کایەوە، کە ناسیۆنالیزمی عەرەبی جڵەوی فەرمانڕەوایی دەوڵەتی ئیسلامیان گرتە دەست ،ئاینی پیرۆزی ئیسلامیان کرد بە هۆکارێک بۆ داگیر کردنی وڵاتان وچەوسانەوەی گەلان))[1]واتە تەسەوف لە ئەنجامی خراپ بەکارهێنانی ئاینی ئیسلام بە تایبەت لە سەردەمی ئەمەوی وعەباسیدا لە دژی ئەو جۆرە ڕەفتارانە هاتە ئاراوە، تەسەوف وەک بزوتنەوەیەک لەو سەردەمە ناکۆکە پەیدا بوو، کە ململانێی نێوان فەیلەسوف و زانا و باوەڕداران بەرپابوو، فیداکاری بە خود یەکەمین ڕەگەزی پێکهێنەری تەسەوفە وپاشان گەڕانەوە بۆ ئاینی پیرۆزی ئیسلام. واتە((سەردەمی پێغەمبەر(د.خ) و هاوەڵەکانی لەوانە (ابی ذر الغفاری، حذیفە ابن ایمان). بۆیە شۆڕشی تەسەوف کە سەری هەڵدا شۆڕشی مەزڵوومەکان بوو بە سەر زاڵمەکاندا، ئەمەش لە ئەنجامی قوربانی دان بە گیانی سۆفیەکان هاتۆتە ئاراوە))[2]. تەسەوف:((بە تێکڕای ئەو ڕێبازانە دەوترێ کە مرۆڤ دەگەیەنێ بە حەق تەعالا،سۆفییەکان دەیگرنە بەر، لایەنە تیۆریەکەی لایەنی حەقیقەت دەگرێتەوە، بەڵام پراکتیک و کرداری تەسەوف بە واتای عەوداڵی و موریدی دێت، هەروەها بەلایەنی تیۆری تەریقەتیش دەوترێت :(زانستی سۆفیگەری) و بە بوارە کرداری و پراکتیکیەکەش دەوترێ (تەنەسوک) واتە موریدی و دەروێشی))[3]. کەواتە گەیشتن بە پەروەردگار یان توانەوە لە زاتی پەروەردگاردا کاری سۆفیەکانە.

---

*بودایی وهیندۆس :بە دوو ئاینی گرنگ ئەژمار دەکرین ،زیاتر لە وڵاتانی ڕۆژهەڵات باوبوون ،بەڵام بە هەموو دنیادا بڵاو بوویەوە،ئاینی بودایی لەلایەن "هارتا جواتاما"ی هیندییەوە بناغەی دانرا ،دابەش دەبێتە سەر دووبەش "پیرافادا ،الماهایانا". هیندۆسیش تارادەیەک نزیکە لە بوداوە پێی دەوترێت "البراهمیە" ،ئاینی سەرەکییە لە هند ونیپال ،لە سەدەی پێنجی پێش زاینەوە دامەزراوە ،بۆیە هەندێ جار بە کۆنترین ئاین ئەژمار دەکرێت ،لە کتێبە گرنگەکانی ئاینی هندۆس"الفیدا ،البوراناس ،رامایانا ...هتد ،بڕوانە :الموسوعة الحرة.

(1) لەتیف هەڵمەت ،سۆفی وسۆفیگەرێتی ،چاپی دووەم ،چاپخانەی سایە ،سلێمانی ،2009، ل9.

(2)عبدالوهاب عبدالله الچروستانی (.د) ،شعر التصوف بين الأدبين العربی و الكردی، الطبعە الأولی، مطبعة روناه، سلیمانیة ،2009، ص83.

(3)محمد فتح الله گولەن، بەرەو ژیانی دڵ و گیان ، وەرگێڕانی حەسەن حەمە کەریم ، چاپی یەکەم، 2013، ل15.

که باس له تەسەوف دەکرێ دەبێت ئەوە بزانرێ پێش ئەم زاراوەیە زوهد هەبووە، زوهدیش دوورکەتنەوەیە له چێژ و خۆشیەکانی دونیا و پاڕانەوە له خوداو بەدەست هێنانی ڕەزامەنـدییە تـاکو له ئـاگری دۆزەخ به دوور بێـت ،سـۆفێزم که لایەنـی ڕوحـی و گیـانی دەگرێتەوە.لەزمانی عەرەبیدا چوار بۆچوون هەیە سەبارەت به زاراوەی سۆفی:

((1- له وشەی (الصفه)وه هاتووه که چۆڵییەک بووه له نزیک مەدینەی منەوەرە.
2-له وشەی (الصوفه)وه هاتووه، بەوانه دەوترێ که کارگوزاری کەعبەن.
3- له وشەی (الصوف)ەوه هاتووه که به واتای خوری دێت.
4- له وشەی (الصفا)وه هاتووه، واته پاکی و ڕوونی دڵ))[1].

له پێناسـەیەکی تری تەسـەوف دا هـاتووە: ((تەسـەوف یـان سـۆفیگەری ــ بریتییە له پاککردنەوەی دەروون به چەشنێک که هەرگیز ناپاک نەبێتەوە، هەرگیز لاوازی و زەبوونی بـۆی نەگەڕێـتەوە و ڕووی تـێ نەکـا))[2]. ئەمەش لەگەڵ پێناسـەیەکی "سـوهرەوەردی "یەک دەگـرێتەوە که دەڵێـت:((سـۆفی ئەو کەسـەیە که بەردەوام هەوڵ بـدات دەروونـی خـاوێن بکاتەوە له نەخۆشیەکان))[3]. صـابری یەکێکە لەو شـاعیرانەی که تەسـەوف له شیعرەکانیدا پانتاییەکی گرتووە، بەڵام ئەو چەمک و زاراوانەی له شیعرەکانیدا هاتووە باس له تەسەوف دەکەن ، نابێت ئەوەش له یاد بکەیـن که شـاعیر سـەر به (تەریقەتی قادرییە)(*).وەک پێشتر باسـمان کـرد تەسـەوف له زوهـدەوە پەیـدابووە، بێگومـان له بنەماکـانی زوهـدیش عەشـق و خۆشەویستی و ناسینی خودا و پێغەمبەرە ،بۆ ناسینی خوداش پێویسـتە مرۆڤ سـەرەتا خۆی بناسێت و بزانێت ئەو فەرمانانە چییە که پێویستە جێبەجێ بکات.

ئەگەر مرۆڤ خۆی ناسی ئەوکات خوداش دەناسـێ چونکەوەک دەوترێ : (مـن عـرف نفسـه فقد عرف ربه). دەڵێت:

ئـــەی له چۆڵی غەفڵەتا هـەر ڕەوکەوانی چاڕەوا

---

(1)محمد وەسمان، فەلسەفەی سۆفیگەری ، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، 2013، ل106.
(2)ئەمین شێخ علاءالدین نەقشبەندی، تەصەوف چیە، دار الحرية، بەغدا، 1985، ل83.
(3)یەحیـا یەسـریبی(د) ، عیرفـان و شـەریعەت، وەرگێڕانـی حسـەین ئەدهەم، گۆڤـاری هەژان، ژمـارە 25، ل108.

*تەریقەتی قادری :ئەم تەریقەته دەگەرێتەوە بۆلای عەبدول قـادری گەیلانـی ، پەنا دەبەنه بەر زیکرو هـای وهـوو وشمشـێر له خـۆدان وپرچ درێژ کـردن ،له کوردسـتاندا تەکییەیان،تەواوی رابەرانی ئەم تەریقە وەک خۆیان دەڵێن خاوەنی علیمی (باطن)ن ،بڕوانه :محمد علی العلابی(د) ، عەبدولقادری گەیلانی، وەرگێرانی دارا ڕەشید محمد، چاپی دووەم، چاپخانەی سارا، 2012، ل13.

ڕۆژ و شەو وێردی زوبانت ئەم بەرخە وا ئەو کارە وا
ئــــەسڵ و نەسلی خۆت بزانە هـاتووچوونت تێبگە
بابە گەورەت حەزرەتی ئادەم (صفی) داکت حەوا .(د.ص.ل53).

صـــابری وەکـو مەحـوی و ئەوانـی تـر درک بەو غەفـڵەتە دەکـات کە مرۆڤەکـانی گرتـووە، بێگومان ئەو غافڵ بوونەش هۆکەی سەروەت و سامانی دونیایە، سەروەت و سامانیش لەو سەردەمە زیاتر (مەڕ و ماڵات) بووە بۆیە صابری دەڵێ: نەژادی خۆت بناسـە کە بـاوکی تۆ ئادەمی پێغەمبەرەو دایکیشت حەوایە، لەو غەفڵەتە دەربچۆ و هۆشیار ببەوە. (د.ابراهیم احمد شوان) ئاماژە بەوە دەکات کە زاراوە گەلێکی زۆر لە بابەتی تەسەوف لە دیوانی صابری دا بـوونی هەیە، لەوانەش: ((وجـود، فەنـا، بـاطین، ئیحسـان، شـوکر، ئەهلـی دونیا،عەشـق ،رەجـا، باقی، مەست، حەق))[1]ئەمانەش بەڵگەن لەسەر سۆفی بوونی صابری ،دەڵێت :

صابری فەقر و قەناعەت فەخرە بۆ دین پەروەران
سەد شوکر وا مــــەرتەبەی دونیـای فانیمان نەما (د.ص.ل52).

ئەم دێڕە شیعرە یەکێکە لەو شیعرانەی کە بەڵگەی سۆفی بوونی صابری دەسەلمێنێ. چەن زاراوەیەکـی تەسـەوف لەم دێـڕەدا بەدی دەکرێـت، ئەوانـیش:(فەقـر، قەنـاعەت، شـوکر، دنیای فانی). لە دێڕێکی تردا باس لە (وەسڵ) دەکات:

گەر دەپرسی حاڵی دەردی عاشقی روخسارەکەت
حاڵەتی بولبول تەماشاکە لە نێو گوڵزارەکەت
(صبح)ی دەم بادەی (صبا) موژدەی ویصالی دا بەدڵ
جــــانی شیرینم نپاری پەیــــک خۆش ڕەفتــــارەکەت (د.ص.ل68).

سۆفی هەمیشـە عاشـقە ،عاشـقی روخسـارێک کەهەرگیز نەیدیوە ،بەو عیشـقەوە چاوەڕوانی دیدارو ژووانە.

وەک لە پێشتر ئاماژەمان پێدا صابری شێخایەتی لە باو باپیرانیەوە بۆی ماوەتەوە، بۆیە لە تەواوی شیعرەکانی دا ناوی ڕابەرانی تەریقەتەکان بەدی ناکرێت.هەرچەنـدە سـەر بە

---

(1) ابراهیم احمدشوان (د) ،صـابری لە دووتـوێی چەن لێکۆڵینەوەیەکدا،چاپی یەکەم ،چاپخـانەی کوردسـتان ، کەرکوک، 2009.ل6.

تەریقەتی قادرییەو بنەمای ئەم ڕێبازەش :زیکر کردنە بە دەنگ ، لێدان و شمشێربازی ، پرچی درێژ ... هتد ، بەڵام صابری لەگەڵ ئەم جۆرە کردارانەدا نەبووە ودژی وەستاوە ،لەم بارەیەوە دەڵێت :

هایوو هویو پرچ وریش وتەپڵ ودەف بێ "حاصل" ە
حوسنی نیەت وعەمەل تەوبەی نەسوح ئەتکا "خلاص" .(د.ص.ل113).

لەدێڕیکی تردا بە هەمان شێوە دژایەتی زیکر ی بەدەنگ ولە خۆدان دەکات ،هایوو هوویەکەیان وەک قیرە قیرِی بۆق ناو دەبات :

تۆ ئیجازەی زیکری بێ دەنگی لە ماسی وەرگرە
قیرە قیرِی شەو وەکو قورباقە نادات فائیدە .(د.ص.ل173).

هەلاج (حلاج)(*) : کە رەمزی عیرفانە لە جیهاندا، یەکێکە لە زانا گەورەکانی جیهان لە بواری تەسەوفدا حەلاجی عاریف بەهۆی بیر و بۆچوونە قووڵ و سۆفیگەریەکەیەوە، کە بە ڕێگەی(شطحات) دەری بڕیوە دەیان جار ڕووبەڕووی بەندیخانە بۆتەوە تاکو دواجار لە سێدارە ئەدرێ. دونیا بینی حەلاج لە تەواوی جیهاندا ڕەنگی داوەتەوە گەورە سۆفیەکانی وەک :سوهرەوەردی، عەتتار، محێدینی عەرەبی و مەولانای ڕومی بە حەلاج سەرسام بوونە

((حەلاج پێی وایە ڕێگای چوون بەرەو خوا و پێگەیشتنێکی یەکتاپەرستی ڕاستەقینە لە دوو هەنگاودایە، یەکەم: دونیا بکێشێت بە ڕووی عاشقانیدا، دووەمیش: ژیانی دوا ڕۆژ و خۆشیەکانی بەهەشت بە دۆستەکانی بسپێری))[1].

کەواتە ئەو عیشقەی حەلاج باسی لێدەکات، بوو بە هۆی ئەوەی تەواوی نهێنیە قووڵەکانی عیرفان بدرکێنێت، وتەنانەت لای ئەو کەسانەش کە جێگای متمانە نەبوون. حەلاج کاتێ دەیگوت (انا الحق) هەمووان بە کافریان دانا، چونکە (الحق) یەکێکە لە ناوەکانی خودا،

---

* حەلاج : ناوی حسێن کوڕی مەنسوری حەلاجە.لە(858ز-309ز) لە گوندی توری نزیک بەنیرای فارس لە ئێرانی ئەمرۆ لە دایک بووە. هەر لە منداڵیەوە دەچێتە واسگ، پاشان دەچێتە بەغدا، دواتر دەچێتە بەسرە بۆ لای شێخی ناسراو عەمری کوڕی عوسمان مەککی، هەژدە مانگ قوتابی ئەو زانایە بووە.بڕوانە: سەبور عەبدلکریم (شکار)، حەلاج ،چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، 2009، ل97.

(1) لویس ماسینیۆن و کراوس بول، اخیار الحلاج او مناجیات الحلاج، التکوین للطباعە والنشر، دمشق، 2006،ص73.

ئەویش کە دەیگوت من حەقم ،چونکە لەگەڵ حەق یەکیان گرتبوو، بەڵام ئەوان بێ ئاگا بوون لەحالی حەلاج ، وەک خۆی دەڵێت:(خودام بینی و خۆمم لەدەس چوو). ئەم درکاندنانە بوو بەهۆی لەسێدارەدانی ، فەریدەدین عەتتار* دەڵێت: کە دەست و قاچی حەلاج دەبڕنەوە بە خوێنی دەستە براوەکانی ڕوخساری ڕەنگ دەکات، لێی دەپرسن بۆچی وات کرد ؟ دەڵێت چونکە خوێنێکی زۆرم لەبەر ڕۆیشتووە، دەزانم ڕەنگم زەرد هەڵگەڕاوە، گوتم نەک واهەست بکەن ڕەنگ زەردییەکەم زادەی ترسنۆکییە، کە لێی دەپرسن بۆچی هەردوو باسکیشت بە خوێنی خۆت سوور کردووە، دەفەرموێت ئەوە دەست نوێژی ئەوین هەڵدەگرم، ئاخر دەست نوێژی ئەوین بەخوێن هەڵدەگیرێت. صابری وەک شاعیر و سۆفییەکی لە خوا ترس ئاگاداربووە لە ڕەهەند و بیرە قووڵەکانی حەلاج، تەنانەت لە هەندێ دێڕدا بە ئاشکرا ناوی هێناوە:

(صابری) حەق وێژە گەر خوێنی بڕێژن (فی المثل)
نەقش ئەکا ڕووی زەوی مانەندی مەنسوری حەلاج.(د.ص.ل75).

وەک دەڵێن :(خودا ڕاستەو ڕاستی خۆشدەوێت) صابریش مرۆڤێکی ڕاستگۆ بووە وحەزی بە ڕاستی گوتن بووە ،تەنانەت ئەگەر خوێنی بڕێژن بەشێوەیەک ئەگەر ڕووی زەوی نەقش بکات،تەواو وەکو حەلاج ، صابری کە وشەکانی باران ڕێژن لە خۆنەویستی (زوهد) و پاشان بەرەو تەسەوف پەردە لەسەر فریودان و ناشرینی کەسێتیەکانی وەک : زاهد ،دەروێش ، سۆفی و شێخ و ... هتد هەڵدەماڵێ، ئەمانە و کۆمەڵێک بابەتی تر شاعیری بەرەو ئاشنابوون بە دونیا بینی حەلاج بردووە:

ئەی شێخی تەکیە زل و خان و مانی دین بچوک
وەی پیری دەعیە زل و گران جان و عەقڵ سووک (د.ص.ل128).

---

*عەتتار :محەمەد فەریدەدین عەتتار لە شاری نیسابوور ساڵی (513کۆچی)لەدایک بووە عارف وسۆفییەکی گەورەی جیهانە ،خۆی وباوکی هەمان پیشەی فرۆشتنی دەرمانیان هەبووە بۆیە پێیان وتراوە عەتتار ،لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی (منطق الطیر ،منظومە الرمزیة ،تذکرە الاولیاء،شرح القلب ،مظهر العجائب)ساڵی (589کۆچی)کۆچی دوای کردووە.بڕوانە :مندیات یاحسین .ویکیبیدیا.

....

(صابری) ئەگەر چی قسەت ڕاستە بەسیەتی مەڵێ
تەعـــزیزی ناس مەکە لە مەساکین تـــا ملوک (د.ص.ل130).

عیشقی خودا حەلاجی گەیاندە سێدارە، لای صابریش عیشق هێندە نهێنییەکی پیرۆزە درکاندنی مەحاڵە تەنها لای مەعشوق نەبێت ،هەر لە پێناو ئەو عیشقەدا دڵ بەرەو فەنابوون دەچێت ، صابری دەڵێت:

هـــەموو کەس (صابری) لەم ئاستانە بەهرەوەر نابێ
مەگەر بێ دەنگ و خامۆشان و ڕووت و بێ سەر و ماڵان (د.ص.ل151).

....

جان و دڵ غەرقی (فنا فی النور)ی ڕوخساری حەبیب
عوسرەتی دووری موبەدەل بوو بە وەسڵ و مەیسەرە (د.ص.ل162).

شوێن لە سۆفیگەریدا بایەخی تایبەتی هەیە، بۆیە تەماشا دەکەین لای شاعیرە سۆفیەکان باس لە (خەڵوەت ،تەکیە،خانەقا) ئەمانە شوێنی پیرۆزی نزاو وپاڕانەوەن ،بەلام عاریفە گەورەکانی دنیا لەو شوێنانەدا دانەنیشتوون وزیکر بکەن بەڵکو بە چۆڵ وبیابانەکاندا هەڵهاتوون تاکو ماڵی یار بدۆزنەوە،بەڵام ماڵی مەعشوق لە ناخیاندایە هەر وەک سەعدی*دەڵێت :(ساڵانێکی زۆر بە گیان دوای مەبەست کەوتم ،نەمزانی یار لە ماڵەو من بە دوایدا بە دەوری دنیادا سوڕامەوە) ، (باباتاهیری هەمەدانی)ش ئەوەمان پێدەڵێت کە خودا لە هەموو شوێنێک دایە :

((بەصحرا بنگرم صحرا تەوینم
بەدەریابنگرم دریا تەوینم
بەهەرجا بنگرم کوهـ درو دشت

---

*سەعدی : شاعیری وسۆفی بە ناوبانگی ئێرانە ،(1210-1291)،لە قوتابخانە نیزامی خوێندنی تەواو کردووە ، سەعدی بایەخی زۆری بە زمانی عەرەبی داوە بۆیە زۆربەی ڕەخنەگران بە یەکێک لە کارتێکەرەکانی قەسیدەی عەرەبی ئەژمار دەکرێت چونکە لەتەواوی بەرهەمەکانیدا تێکهەڵێشێکی زۆری دێڕە شیعری عەرەبی کردووە ،سەرەڕای شیعر بایەخی بە سۆفیگەری وفەلسەفە داوە ،لە بەرهەمەکانی :گوڵستانی سەعدی ،بۆستان .بڕوانە:الموسوعة الحرة .

نشـان از قامـت رعنـا تەويـنم)) ،صـابريش لێرەدا بە سـەحراو سـارادا وێڵە بەدوای لەیـلا ، دەڵێت :

لەيلێ كە لە تۆی خەیمەوە تیرێکی لە من دا
لەو ڕۆژەوە مەجنون سیفەتم مائیلی سەحرام (د.ص.ل136).

((حەلاج دەڵێ خودا یەک جار خۆی پیشانی ئێوە ئەدا بۆیە ئێوە ئەتوانن بەرگە بگرن، بەڵام من هەمیشە خۆیم نیشان ئەدات و دەیبینم ، ئیتر چۆن هۆش و ئارامیم بمێنێ))[1]. صابریش وەک حەلاج لە شیعری (ئاگری دووری بەربوو لە زەل و پووش) دا خـۆی بە کۆمەڵێک زەل و پووش دەچوێنێت ، دیسانەوە وەکو حەلاج سەری لێ شێواوە و ئـارامی لـێ بڕاوە، چـونکە شـەوێ نـووری خـودای بینی،مەبەسـت لێـی دەرکەوتنـی نـووری خـودایە لە کێـوی (طـور) ، دەڵێت:

تا توری دڵم موحریقە بەو نووری جەبینە
والله لە دڵمدا نییە ئارام وسەبووری
سەرگەشتە و شێواوە شەوێ شێوەی تۆ دی
(صابر) بـــە یەقین تێگەییوە کۆمەڵێ نووری (د.ص.ل206).

حەلاج کە دەست و پێی دەبڕنەوە دەست نوێژی ئەوین هەڵدەگرێت، بە ئەوپەڕی ئازاییەوە ڕووبەڕووی مەرگ دەبێتەوە. صابریش دەڵێت ئێمە وەکو حەزرەتی یەعقوب دەبێت صـابر وشوکرانە بژێر بین :

راحەتی ئینسان لە بێ دەنگی ئەبێ (صابر) خەمۆش
تۆ کە عەبدی رووناکەی بەلای مەولاتەوە
(صابری) یەعقوب ئەگەرچی (هیجر)ی یوسف کوێری کرد
حەمـد و سەبری کرد بـە عادەت (یوسف)ی بۆ هاتەوە (د.ص.ل178).

---

(1)لویس ماسینیۆن و کراوس بول ،اخبار الحلاج او مناجیات الحلاج، ص17.

د- عیشقی حەقیقی و عیشقی مەجازی:

یەکێـک لەوبابەتـانەی زۆرتـرین کـات هەسـتی مـرۆڤ داگیـر دەکـات عەشـق وخۆشەویسـتییە ،ئەمەش وەک هەر بـابەتێکی مرۆڤـایەتی تایبەتمەنـدی خـۆی هەیە، تەنهـا پەیوەستیش نییە بە مرۆڤەوە بەڵکو تەواوی گیانلەبەران هەڵگری

ئەو هەسـتەن ،هەر تـاکێکیش ئـازادە چـۆن دەیخـاتە کـار ،لە پێناسـەی عیشـقدا هـاتووە: (ئەو هەسـتەیە کەوا لە دڵدار دەکات گوێی لە هیچ شتێک نەبێت ، تەنیـا وتەی خۆشەویستەکەی نەبێت ،هیچ شتێک نابینێت ،تەنها دیمەنی ئەو نەبێت ،هیچ قسـەیەک ناکات ،تەنها ناوهێنانی ئەو نەبێت ،دڵی دڵدار دا دەخا وکەسی تیادا نامێنێت تەنها یار نەبێت)[1].چەمکی عیشـق و شـیعر دوانەیەکی ئامێتە و تێکچـرژاون و هیچیان بێ ئەوی تر مانـای نیە، گەر ئەو عیشقە مەجازی بێت یان حەقیقی. عیشـقی ژن بە هەمـوو ڕەهەندەکانیەوە دەچێتە خانەی عیشـقی مەجـازیەوە، عیشـقی خـودابیش دەچێـتە خـانەی عیشـقی حەقیقـیەوە ((بەلای هەنـدێ لە سۆفییەکانەوە عیشقی مەجازی پردێکە بۆ گەیشتن بە عیشـقی حەقیقی))[2] (ئیبن عەرەبی)* سەبارەت بە عیشق دەڵێت:

((هەر کەس پێناسـەی عیشـق بکات، عیشـقی بە جوانی نەناسیوە، کەسێکیش لە بـارەی ئەو قومێکی تام نەکردبێ ، ئەوە ئەوی نەناسیوە، هەر کەسێکیش بڵێ من لە جامی ئەو تێراوبووم ئەوی نەناسیوە، چونکە عیشـق شتێک نیە کـەسێـک تێراو بکـات))[3]، هـەروەهـا سـێ جـۆر خۆشەویسـتی جیاکردۆتەوە:خۆشەویسـتی خـوا بـۆ عەبـدەکان وخۆشەویسـتی ڕۆحـی

---

(1) أدونيس ،الصوفيه والسريالية ،دار الساقى ،بيروت ،2006،ل96.

(2)ابـــراهيم احمـــد شـــوان(د)، ئەدەبـــی کـــۆنی کـــوردی ،چـــاپی دووەم، چاپخـــانەی زانکـــۆی سەلاحەدین،2012،ل235.

*ئیبن عەرەبی :محێدین محەمەد بن عەلی عەرەبی ،یەکێکە لە عاریفە گەورەکانی جیهان ،نازناوی شێخی گەورەیە ،بۆیەبە دامەزرێنەری تەریقەتی ئەکبەری دادەنرێت لە ئەندلس ساڵی (1164ز)لەدایک بووە، وساڵی (1240ز)کۆچی دوایی کردووە،لەبەرهەمە بەناوبانگەکانی (فصوص الحكم ،فتوحات مكيه ،تفسير ابن عربى وديوان ترجمان الاشواق.)...هتد.بڕوانە الموسوعةالحرة.

(3)يحيى يثربى(د) ، فلسفه عرفان ،چاپ چهارم، مركز انتشارات، دفتر تبليغات اسلامى، رقم، 1377، ل55.

وخۆشەویستی سروشتی ، کەچی لای شاعیر عەشق موناجاتە ، بەرامبەر بە شۆخ وشەنگی ئافرەتێک کە هەموو دەزانین ئەو جوانییە رۆژێک دادێ وکۆتایی پێدێت ، بۆ ئافرەتێکیش هەر هەمان شتە بەڵام بەرامبەر بە پیاوێک ،عیشق هەمیشە کاری لەو دیوی کات وشوێنەوەیە ،لە بۆشاییەکی نەزانراوەوە سەر هەڵدەدات ودەبێتە بەشێک لە بوون وئاوێتەی رۆح دەبێت ،و دواجار وەک مەحوی دەڵێت :ئاگرێکە مرۆڤ دەسوتێنێ ودەیکاتە کەسێکی تر ،کەواتە عیشق جۆرێکە لە جێگۆرکێ لە ناخی مرۆڤدا وهەڵهاتن بۆ لای مەعشوق ، زۆربەی عاریفە گەورەکانی جیهان پێناسەی عیشق ناکەن ،چونکە ئەگەر پێناسە کرا گەوهەری جوانی وقودسییەتی خۆی لە دەست ئەدات ، لای ئەوان عیشق تێپەڕ بوونە لە خود واز هێنانە لەدونیا،واتە پاکبوونەوەی جەستەو رۆحە ،تاڕادەیەکیش لای شاعیرانی کلاسیزم عیشق هەمان مەبەستی لە خۆ گرتبوو جگە لە دەقێکی نالی ، کە بۆ"مەستورەی ئەردەڵانی " کە بە مەبەستی شکاندنی کەسێتی مەستورە نوسیبووی ، بەڵام لە پاش دەقی شاعیرانی ئەو سەردەمە ،ئیدی عیشق پیرۆزی لەدەست دا چ لەناو دەقی ئەدەبی وچ لەکۆمەڵگادا ، بوو بە چەمکێکی ئیرۆتیکی*، وەک ئاماژەمان پێکرد عیشقی حەقیقی تەنها بۆخودایە ،بەڵام عیشقی مەجازی بۆچوون زۆرە لەسەری بۆیە لە نێو عیرفانی ئیسلامیدا پێگەی عیشقی مەجازییان دیاری کردووە:

((یەکەم :عیشقی مەجازی وەک هەستێکی مرۆییە،ئەویش خۆی لە نێو بۆ نموونە جوانی دا دەبینێتەوە.

دووەم :عیشقی مەجازی هەنگاو بە هەنگاو بە قۆناغی جیاواز مرۆڤ ڕاپێچی عیشقی حەقیقی دەکات .

سێیەم :عیشقی مەجازی یارمەتیدەرە بۆ تێگەیشتنی زمانی عیرفانی))[1].

لای صابریش عیشق پەرستن و ناسینی زاتی خودایە، ڕێگایەکە بۆ توانەوە و خۆ سڕینەوە لە زاتی پەروەردگاردا. شاعیر لە میانی عیشقی ئافرەتەوە باسی وەصلی (عاشق و مەعشوق) دەکات، واتە صابری دەیەوێ بەو عیشقە بگاتە وەصلی زاتی ئیلاهی، دەڵێت:

چ خۆشە کە ڕوخساری جانان خودایا
ببینم فیداکەم دڵ و جان خودایا
چ شیرینە خەسرەو بە چاوانی پڕ خەو

---

*ئیرۆتیک)الشعر المکشوف):ئەم جۆرە شیعرە باسی سێکس وخۆشەویستی ودەکات وجیاوازە لە شیعری دڵداری وسۆزداری ،چونکە جۆری دووەمیان ناچێتە ناو وردەکاری رەگەزی بەرامبەر تەنیا چەند حاڵەتێکی دەگمەن نەبێت و شیعری ئیرۆتیکیش بە پێچەوانی شیعری دڵداریە، بناغەی پەیدابوونی بۆ هیند وعەرەب دەگەڕێتەوە ،بڕوانە: dictionary of literary terms and literary theory_ p284

(1)یەحیا یەسربی(د)،عیرفان وشەریعەت ،وەرگێڕانی :حسەین ئەدهەم ،گۆڤاری هەژان ،ژمارە (25)،چاپەمەنی سیما،2012 ،ل109 .

نــەزەر کە لە ڕاڕەو بە دەربان خودایا
غـەریب و گـــەدایم غەریقی بـــەڵابم
نـــەوا لـەو جودابم بە گریان خودایا(د.ص.ل45)..

عیشقە مەجازییەکان جۆرێک ڕاهێنانی بچووکن بۆ ڕۆح ودەروون بۆ تاقیکردنەوەی گەورەتر ،کەواتە سودی عیشقی زەمینی ئەوەیە مرۆڤ لە خۆویستی وخودگەرایی بە دوور دەبێت ، زۆر جار لە ڕێگەی عیشقەوە ئەو شوێنانەی لە جەستەی خۆیدا نەیبینیوە دەیبینێ ،هەروەک ئیمامی غەزالی*دەڵێت:عیشق وەک ئاوێنە وایە ونموونەی ئەمەش ئەوەیە ، کە ئێمە ناتوانین پشتە ملی خۆمان ببینین ،بەڵام بە هۆی ئاوێنەوە دەیبینین .

عاشقبوون یەکێکە لە پێداویستییەکانی مرۆڤ ئیدی عەشقی ئاسمانی بێت یاخود زەمینی ،یەکەم کەس کەعیشقی خوایی هێنایە نێو ئیسلامەوە (رابیعەی عەدەوی)** بوو ، کە دەیگوت :خودایە من لەبەر خۆشی جەنەت ولەترس ئاگر تۆ ناپەرستم ، بەڵکو تەنها لەبەر ئەوەی عاشقت بوومە ، کەواتە مەسەلەی عیشق بوون هەروا سانا نییە هەموو کەسێک باسی لێبکات ، چونکە ئەوە پەیوەستە بەجوانی پەروەردگارەوە ، واتە پەیوەندییەکی بە تین هەیە لە نێوان عیشق وجوانیدا ،زۆر جار مرۆڤ بیر لەوە دەکاتەوە ئەم ئاسمان وزەمینە جوانە ئەبێت چی جوانێکی باڵا دروستی کردبێت هەر لەبەر ئەو جوانییە عاشقی خودا دەبێت. دیوانی صابری پڕە لە ڕەنگ وبۆی ئافرەت چی حەقیقی یاخود مەجازی بێت ،ئەو عیشقەش لە دەقەکاندا بەدی دەکرێت چێژێکی تایبەت و وێنەیەکی جوان بە شیعرەکە دەبەخشێت. صابری ،کە باس لە عیشق دەکات هەمان ڕێچکەی شاعیرانی پێش خۆی گرتۆتە بەر وەک مەحوی و بێسارانی و جەزیری و ئەوانی تر،دەڵێت :

---

*ئیمامی غەزالی:ئەبو حامدی غەزالی (450- 505ک)لە ناوچەی تۆس لە خوراسان هاتۆتە دونیاوە،یەکێکە لە زانا گەورەکانی ئیسلام ،دژی دەسەڵاتی ستەمکاری بووە لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی (احیاء علوم الدین ،تهافت الفلسفه.)..هتد.

**رابیعەی عەدەوی : خەڵکی بەسرەیەویەکێکە لە زاهیدە گەورەکان ولەجیهانی سۆفیگەریدا بەناوبانگە(717-796ز) بە دامەزرێنەری قوتابخانەی (عیشقی خوایی) بەناوبانگە،ئەمەش لەو سەردەمەدا دەنگی دایەوە ، رابیعە جگە لەوەی بۆچونی زۆری لەسەر زوهد نوسیوە لەهەمان کاتدا شیعرێکی زۆریشی هەیە،یەکەم ژنە کە بانگەشەی عیشقی خوایی کرد.

عاشقان دڵيان بەدائيم پڕ خەياڵ وپڕ مەلال
بۆيە رۆژ وشەو دەکەن بەحسی جەمال وزولَف خاڵ
....
عاشقان ناڵان وبێ سەبرو قەرار وگوفتوگۆ
عاقڵان دڵشاد وخورەم نيکتەدان وخۆش مەقاڵ.(د.ص.ل135).

عيشق کات وشوێنی بۆ نييە ،کۆشک وتەلار ناپرسێت، حيساب بۆ ناڵەو فوغان ناکات ،بۆيە زۆر جار ئەو دەقەی باس وخواسی عيشق دەکات داهێنانی گەورەی لە پشتەوەيە، صابری لەناڵەو گرياندا خۆی دەچوێنێ بە پيری کەنعان (حەزرەتی يەعقوب)،کە چۆن عيشقی يوسف کوێر وپيری کرد ،لەتەنيايشدا وەک حەزرەتی يوسف ،کە لەبەنديخانە بوو ، تەنانەت دڵيشی بەجێهێشتووەو بەدوای يار کەوتووە،دەڵێت:

پيری کردم دەرد و زامی عەشقی جانـــان ئەی درێغ
تــووشی من بۆ داستانی پيری کەنعـــان ئەی درێغ
بولبول و گوڵ شەمع و پەروانە هەمويان پێکەوەن
من وەکو يوسف بە تەنها حەپسی زيندان ئەی درێغ
دڵ بەدوتا هات وچاودێری کە يا بينێرەوە
بانەفەوتێ ميحنەتی کێشاوە بۆمان ئەی دريغ (د.ص.ل121).

قوربانيدان بەگيان وتەواوی خۆشييەکان بەشێکە لە ماهييەتی عيشق ،عاشقيش لە پێناو وەسڵی ياردا گرنگی بە هيچ شتێک نادات ، تەنها ئەوەندەی لا مەبەستە بە ياربگات ، ئەمەش لە ڕاز وداستانە ئەڤيندارييەکاندا بە ئاشکرا ديارە ، زولێخا لە بەر جێگرتنی مەيلی يوسفە کۆتايی بە ژيانی ناهێنێت ، هەر لەبەر ئەمەشە کۆتايی هێنان بە ژيان بە ناشوکری دێتە ئەژمار ،بۆيە عاشق بۆی نييە داوای مەرگ بکات لە پێناو نەجات بوون ،صابريش وەکو عاشقێک داوای مردن ناکات ،بەڵکو ياری کۆمەڵێک نووره سەر لەنوێ رۆحی پێ دەبەخشێتەوە،دەڵێت :

(صابری) هەر چاوەڕێی جەژنی ويساڵی دولبەرە
کاشکێ ڕۆژێ دەبوومە قۆچی قوربان ئەی درێغ (د.ص.ل122).

يان دەڵێت :

"یاطبیبی "انتیزارم _ اتصالت_ کەی دەبێ
زەهری دوری کوشتمی شەهدو ویصاڵت کەی دەبێ(د.ص.ل196).

عیشق وەک حاڵەتێکی ڕۆحی دەروونی ، کەدێت لەکەس ناپرسێت ،تەنها پەیوەستە بە دڵەوە،هێزێکی تایبەتی بە دڵ دەبەخشێت ،بۆیە هەموو عاریفەکانی دنیا سەرەتا بە عیشق دەستیان پێکردووە،عیشق پەیوەستە بە رۆحەوە،روحیش لە قورئاندا هاتووە (وقل الروح من امر ربی)"سورة الاسراء 85 "، بۆیە حالەتێکی ناوازە نابێت گەر مرۆڤ لە کۆتایی تەمەندا ، ڕاسترلە تەمەنی پیریدا لە عیشق بدوێ ، چونکە رۆح پیر بوونی بۆ نییە ، دەڵێت:

کە تۆ هاتیت و ڕوحم چوو کە ڕۆیشتی دڵت بردم
ئیتر بۆچی بکا (صابر) تەمەننا و موناجاتێ (د.ص.ل213).

ئەو عیشقەی لێرەدا دەردەکەوێ عیشقێکی ئیلاهی پاکە ، باس لەدەرکەوتن ورۆح بردن ونەمانی موناجات دەکات ،بێگومان ئەمانەش پەیوەستن بە پەروەردگارەوە.

چەمکی عیشق وەک لەسەرەوە ئاماژەمان پێکرد هاوشێوەی هەر چەمکەکانی تری ژیان گۆڕانی بە سەردا هات ، و بەشێک لە پیرۆزی خۆی لە دەست دا ، چونکە گۆڕان لە چەمکی ئیماندا ڕوویدا ((بەم شێوەیە چەمکی عیشقی ئەفلاتۆنی گۆڕا بە چەمکی عیشقی فرۆیدی ، ئەم گۆڕینی گۆشەیە لە گرنگترین ئەو گۆڕانکاری وگۆڕانەیە ، کە لە مەودای بۆنە مرۆییەکان و ئەو وێنا نوێیەی، کە مرۆڤەکان بۆ خۆیان هەیانبوو ڕوویدا ، گرنگترین جیاوازیش لە نێوان عیشقی ئەفلاتۆنی وعیشقی فرۆیدی ، پەیوەست دەبێت بە رۆڵی جەستەوە ، لە بۆنە مرۆییەکاندا ، لە ڕوانینی ئەفلاتۆنیدا رۆح حەقیقەتی مرۆڤەو جەستەی مرۆڤ وەکو سێبەرێک لێڵی وتەمومژ لەسەر رۆح دروست دەکات ، کەواتە لە عیشقی ئەفلاتۆنیدا گەیشتن و ویساڵ بە مەعشوق لە پشت کەشفکردنی قووڵترین لایەن وبواری ، کە هەمان ئەو رۆحەیە دێتە دی))[1]، کەواتە تەواوی ئەو دەقانەی خستمانە ڕوو زیاتر

(1) فاتیمە ئەدهەم ،لە عیشقی مرۆییەوە تا عیشقی عیرفانی ، گۆڤاری هەژان ، ژمارە (25)،بەهاری 2012.

هەڵگری پەیامی عیشقێکی حەقیقی ئەفلاتۆنی بوو ،بەڵام شاعیر دەقی عیشقی مەجازیشی هەیە،دەڵێت :

باڵا گەردانی چاووت بم ئەڵێ ی نجم ی گەلاوێژە
دەمێ عیساو لوقمانە ،دەمێ سەفاک وخوێن رێژە
....
لەبەر ئێشی برینی دڵ دەکەم فریادی بێ حاسڵ
بە شێتم ناو دەبەن خەڵکی ،زەمانێ پێم ئەڵێن گێژە(د.ص.ل164).

شاعیر لەم دەقەدا وەسفێکی جوانی یار دەکات ، یار دەچوێنێ بە ئەستێرەی گەلاوێژ، پێی وایە وەک چارەسەر ودەرمانی ئازاری لایە ، لە هەمان کاتدا بە سەفاک وغەدار ناوی دەبات. کەواتە عیشق لای صابری مەرجێکی بنەڕەتییە بۆ بەردەوام بوون لە ژیان .

بەشی سێیەم

بنیاتی هونەری لە شیعرەکانی صابری دا

تەوەری یەکەم/ زمانی شیعری:

زمان کۆڵەکەی بنیاتنانی ئەدەبیاتە، بێ زمان هیچ دەقێک نایەتە ئاراوە، چونکە پێشکەوتنی ئەدەبیاتی هەر میللەتێک بە پێشکەوتنی زمانەکەیەوە بەندە. ئەوەشی میللەت بە نەمری دەهێڵێتەوە هەر زمانەکەیەتی، بۆیە ((دەورێکی ئێجگار باڵا لە ژیانی مرۆڤدا دەبینێ بۆ هەر لایەک دەچین و بە هەر لایەکدا دەڕوانین دەبینی زمان بۆتە شتێکی وا هەرگیز لە مرۆڤ جیا نابێتەوە و بووە بە ناسنامەی مرۆڤ))[1]. کەواتە زمان تایبەتمەندییەکی مرۆڤە کە لە بوونەوەرانی دیکەی جیا دەکاتەوە، هەروەها ناسنامەی میللەتێک لە میللەتێکی تر جیا دەکاتەوە، "مصطفى ناصف " دەڵێت:(شیعر زمانە)[2]، بێگومان ئەو زمانەش دەبێت هەڵگری خەیاڵ و واقیع و مۆسیقا و پڕ لە داهێنان بێت بەوەش لە زمانی ئاسایی جیا دەکرێتەوە، ئەرستۆ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە ، کە زمانی شیعر دەبێت جودابێت لە زمانی قسەکردن((چونکە شاعیر مافی ئەوەی هەیە کە زمانێکی تایبەتی بەکار بهێنێت جودا لە زمانی ئاسایی))[3]. زانای زمانەوانی (دی سۆسێر)* پێی وایە((زمان سیستەمێکی نیشانەیە بە

(1)محمد معروف فتاح، زمانەوانی، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلیجی ئاداب، 1990، ل3.

(2) طاهر بومزير، التواصل اللساني والشعري ، الطبعة الاولى، الدار العربية للعلوم الناشرون، الجزائر، 2007، ص62.

(3) ارسطو طاليس ،فن الشعر، ترجمه عن اليونانية: عبدالرحمن بدوى، الطبعه الثانيه، دار الثقافة ،بيروت، 1973، ص61.

*سۆسێر :فردينان دی سۆسێر (1857- 1913) زانایەکی زمانەوانی سویسرییە،لە بەناوباگترین زاناکانی سەدەی نوێیە ،یەکەم کەس زمانەوانی وەک بەشێک لە سیمۆلۆژیا دانا ،لە توێژینەوەکانیدا دیراسەیەکی وەسفی زمانەکانی کرد ،چونکە پێشتر زانایانی زمان خوێندنەوەی مێژوویيان بۆ زمان دەکرد ،ئەم هەوڵەی سۆسێر بووە هۆی دۆزینەوەی زمانی سانسکریتی ..هتد ،بڕوانە :الموسوعة الحرة.

هەمان شێوەی سیستەمە هاوشێوەکانی تری وەک (ئەلفبای لاڵ و نیشانەی سەربازی و ... هتد) گوزارشت لە هزر دەکات، بەڵام لە ناو ئەم سیستەمە نیشانانەدا زمان گرنگترینیانە))[1].

بەشێوەیەکی گشتی سێ جۆر زمانی سەرەکیمان هەیە:

((1- زمانی سروشتی: ئەم زمانە زمانی یاسایی چەسپاوە، لە ڕێگەی یاساکانی پارێزگاری لە بنەما چەسپاوەکانی بەڕێوەبردنی زمان دەکات، زمانێکی پێوانەییە و هیچ لادانێک لە خۆیدا جێناکاتەوە.

2- زمانی گشتی: ئەمە زمانی ئاخاوتنی ئاسایی و زمانی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری و میللییە، زمانی نووسینەوەی یاساکانە.
3- زمانی تایبەتی: ئەو زمانەیە کە ڕێژەی لادانەکانی زیاترە، یان نزیکە لە ڕێژەی دەربڕینەکانی زمانی سروشتی، شاعیر و ئەدیبە داهێنەرەکان بەرهەمی دەهێنن))[2].

زمانی شیعری بەوە دەناسرێت کە زمانێکی هێمادارەو کۆمەڵێک مەرجی هونەری لەخۆ دەگرێت، لە هەمان کاتدا زمانێکی فراوان خەیاڵ و خاوەنی دەیان گۆشە نیگای جیاوازە، ئەمەش بە پێی تاکەکان گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە هەر تاکێک گوزارشت لە ئایدیایەک و جیهانبینینێکی جیاواز دەکات. (شێخ نووری شێخ ساڵح) کە یەکێکە لە ڕابەرانی نوێکردنەوەی شیعری کوردی، زمانی شیعری بە زمانی ئیستاتیکا ناودەبات:((ئەساسی ئەدەبیات جوانییە))[3]، (فەرید زامدار) یش سەبارەت بە زمانی شیعری دەڵێت:((زمانی شیعر زمانێکی موتڵەق و سەربەستە و خۆی بە کۆت و بەندەکانی زمانی ئاسایی نابەستێتەوە، دەڵێن زمان (سحر اللغە)یە ، مەبەست لەمە زمانی شیعریە، هەر ئەم خاسیەتە ئەفسووناوییەشە زمانی شیعر دەنوێنێت و لە زمانی ئاساییدا نابینرێت))[4]. شیعر بۆخۆی

(1)بسام قطوس، دەروازەیەک بۆ میتۆدەکانی ڕەخنەی هاوچەرخ، وەرگێڕانی محمد تاتانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، 2011، ل249.

(2)ئیدریس عبداللە(د) ، شێواز و شێوازگەری، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات ،هەولێر، 2010،ل64-67.

(3) م. نووری، ادبیات کوردی، ڕۆژنامەی ژیان، ژمارە 24، 1926، ل1.

(4) پەرێز سابیر(د) ، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، 2006، ل293.

پرۆسەیەکی ئازادە بۆیە جوانی و ئازادی وەک دوو بنەمای سەرەکی زمانی شیعری تەماشا دەکرێت، چونکە ڕەچاوکردنی ئەم دوو بنەمایە چێژێکی ئەفسووناوی دەبەخشێتە دەقی شیعری.

کۆمەڵێکی تر لە زانایانی زمانناسی زمانی شیعری وەکو لادان لە زمانی پەخشان ئەژمار دەکەن ، (جون کوین) دەڵێت :((زمانی شیعری لادانە لە زمانی پەخشان، بۆیە لادان بناغەی چوونە نێو زمانی شیعرە))[1].

(یاکپسۆن)*یش وەکو زمانناسێک سەیری دەقی شیعری دەکات و پێی وایە شیعر بەشێکە لە زمانەوانی و لێی جیا نابێتەوە ،کەواتە شیعر لای یاکۆپسن ((بەشێکە لە زمان و سۆسیۆلۆژیا))[2].واتە دەتوانین بڵێین شیعر بە پلەی یەکەم زمانە، زمان چێژ و جوانی دەبەخشێت. ئەگەر شیعر ئەرکێکی دیکەی هەبێت ، تەنیا ئەوەیە گوزارشتێکیان تێدا بخولقێنێ کە مرۆڤ هەست بە ئینسان بوونی خۆی بکات، بۆیە زمانی شیعری جۆرە لادانێکە لە تەواوی ئاستەکانی زماندا ڕوودەدات.

ئەو ئاستانەی لادانی تیادا ڕوودەدات:ـ

أ- ئاستی دەنگ:

پێش ئەوەی باس لە ئاستی دەنگ بکەین ،واتای وشەی ئاست دەخەینە ڕوو : ((وەکو زاراوەیەکی زانستی زمان بۆ لێکۆڵینەوە لە پێکهاتەی زماندا بۆ دابەشکردنی بەشە جیاوازەکان بە کاردێت ویەکێک لە بەشوئاستەکانە بۆ شیکردنەوەی ئاستی دەنگ ووشەو ورستە بە کاردێت))[3] دەنگ وەک پێکهاتەیەکی سەرەکی لە زماندا ڕۆڵی گرنگی لە بنیاتنانی زمانی شیعریدا هەیە((بچوکترین دانەیە کە ئەرکی جیاکردنەوەی واتا دەگرێتە ئەستۆ))[4]، هەر گۆڕانێک لە دەنگدا واتایەکی نوێ دەبەخشێتە وشەکانی زمان ، لە هەمان کاتدا بەکارهێنانی ئەو دەنگانەی کەبڕگەی درێژ و کورت پێک دێنن ،پەیوەندییان بەدەروونی نووسەرەوە هەیە و تەعبیر لە دڵخۆشی یان دڵتەنگی نووسەر دەکات، (ئەبو مازی) کاتێک

---

(1) اللغة الشعرية في رواية (ذاكرة الجسد) احلام مستغانمي.www.el.jassed.pdf،ص64.

*یاکپسۆن :(1896- 1982)لە نێو بنەماڵەییەکی یەهودیدا ژیاوە ، زانایێکی زمانەوانی و ڕەخنەگرێکی ئەدەبی ڕوسییە ،یەکێکە لە دامەزرێنەرانی قوتابخانەی فۆرمالیستی ڕووسی، یەکێکە لە ڕابەرانی بواری زمانناسی لە سەدەی بیستەمدا ،لە بەرهەمەکانی :النظرية الالسنية ،الشعر الروسى ،ابحاث في اللسانيات العامة...هتد .بڕوانە:الموسوعة الحره.

(2)خليل الموسى (د) ،جماليات الشعريه، مطبعه اتحاد الكتاب العرب، دمشق، 2008،ص15.

(3) ڕەفیق شوانی (د)،وشە سازی زمانی کوردی ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی ڕۆژهەلات ،هەولێر،2011،ل14.

(4) لاوین تەحسین ڕەشید ،فۆنۆلۆژی زمانی کوردی ،گۆڤاری زمانناسی ،ژمارە (4_5)،2009،ل54.

باسی (سەلما) دەکات ((کۆمەڵێک بڕگەی درێژی بەکارهێناوە، تاکو لەگەڵ خەم وئازارەکانی شاعیردا یەکانگیر بێت))[1]. واتە هەر گۆڕانێک لە ئاستی دەنگدا ڕوودەدات کاریگەری تەواوی دەبێت لەسەر واتای شیعر ،چونکە هەر دەقێک بارگاوییە بەهەست وناخی شاعیر ، صابری شاعیرێکی فرە وێنا و فراوان خەیاڵە، بە ئامادەبوونی ڕەگەزە بنچینەییەکانی دیکەی هونەری شیعر نووسین(وێنە، کێش و سەروا ... هتد) خەرمانێکی لە شیعر بۆ بەجێهێشتووین بۆیە ئێمەش لێرەدا بە پێی دەرکەوتنی ئەو ڕەگەزانە لە نێو دەقەکاندا ،لادانەکان دەخەینەڕوو:

1- قرتاندن:

یەکێکە لەو شێوازانەی لە کۆنەوە لە ئاخاوتن وئەدەبدا بەدیکراوە ،ئەم ڕەگەزە لابردنی کەرەستەیەک جا دەنگ یاخود وشە یان گرێی دەگەێنێت ،ئەم هونەرە لە زۆربەی کەرەستەکانی ڕستەدا ڕوو دەدات وزۆر جار شاعیر کرتاندن وەکو بنەمایەکی هونەری و داهێنان لە وشەدا بە کار دەهێنێت ، ئەم هونەرە تەنها پەیوەستیش نییە بە شیعرەوە، بەڵکو لە چیرۆک ورۆمانیشدا دەردەکەوێ ، بە هۆی ئەم هونەرەوە نووسەری ڕۆمان دەتوانێت ((کۆمەڵێ ڕووداو بگێڕێتەوە و دەس لە کۆمەڵێکی تر هەڵبگرێت هەروەها بەهۆی کورتکردنەوە زەمەنی گێڕانەوە لە زەمەنی حیکایەت کورتتر دەکرێتەوە))[2]،لە پێناسەی قرتاندندا واتا ناسەکان دەڵێن : ((لابردنی هەندێ وشەیە کە بە هۆی (قەرینە) پەیوەستێکی لەفزی یان واتاییەوە لە ماناکەی دەگەین))[3]، ئەم هونەرە جگە لەوەی مەبەستی جوانی دەگەێنێت ، لە هەمان کاتدا بەهێز کردن وکاریگەر بوونی دەقیشە ، هەر نووسەرێکیش لە بەکارهێنانی وشەدا جۆرە سەلیقەو تایبەتمەندییەکی هەیە ،ئەوەی تێبینی دەکرێت لە کردەی قرتاندن زیاتر کەرەستە سەرەکییەکان بەر قرتان دەکەون ،لە کردەی قرتاندنیشدا دەبێت وشەکە هەر لەسەر هەمان واتای بنجی بمێنێ وگۆڕانی بەسەردا نەیەت ،هەروەک (تەفتازانی)

(1) احمد مداس(د) ، لسانيات النص، الطبعه الأولى، مطبعه عالم الكتب الحديث، الأردن، 2007، ص129.

(2) نەجم ئەڵوەنی :سێ لێکۆڵینەوەی رەخنەیی شیکاری ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس ،هەولێر،2011،ل40.

(3)عەزیز گەردی ،رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا ،واتاناسی، بەرگی سێ ،چاپخانەی کاکەی فەلاح ،بەرگی سێ ،بەغدا ،1979،ل53.

دەڵێت : قرتاندن ((ئەوەیە وشە کەمتر بێت لە مەبەستی بنجی و واتاشی تەواو بێت))[1]لای شاعیر لە ئاستی دەنکدا لە چەند دەقێکدا دەرکەوتووە ،دەڵێت :

بە خەبەر هاتم و زوو سەجدەی شوکرم هێنا
کە هەموو زامی دڵم خۆش بووەوە کۆنەو تاز .(د.ص.ل91).

لە کۆتایی دێڕی دووەمدا شاعیر وشەی (تاز) ی هێناوە ، ئەمەش لە زمانی کوردیدا هیچ واتایەکی نییە ،وشەکەی پێشی (کۆنە)یە، کەواتە دەبێت ئەم وشەیە (تازە) بێت ودەنگی (ە) قرتێندراوە ئەمەش لەبەر سەروای شیعرەکەیە.

لە دێرێکی تردا دەڵێت :

خۆ بە ئومێدی (وصال)ت وا حەیاتم باقییە
وەرنە دووریت دەم بەدەم دەمخاتە گێژاوی هیلاک (د.ص.ل127)

لە سەرەتای لەتی دووەم وشەی (وەرنە) هاتووە ، کە کورت کراوی وشەی (وەگەر نا،یاخود ئەگەر نا) یەصابری لە دێرێکی دیکەدا دەنگی (ک) دەقرتێنێ ،دەڵێت:

((ترفە العین)) ی بەناهەق سەد برینم لێ ئەکا
تیرەکەی ئاخر لە ((اول)) دەفعە چاتر کار ئەکا(د.ص.ل47).

لە دێڕی دووەمدا شاعیر لە وشەی (چاتر) دەنگی (ک)ی قرتاندووە ، کە دەبوو (چاکتر)ی بەکار بهێنایە. صابری سەرەڕای ئەوەی زۆرجار لە بازنەیەکی نیمچە داخراوی زماندا هاتووچۆی کردووە، بەڵام ئەو زەخیرە زمانەی کە هەیبووە لە هەر شیعرێکدا ، بە شێوازی جوانتر و جیاوازتر توانا و دەسەڵاتی هونەری شاعیرانەی خستۆتە ڕوو .

2- دووبارە کردنەوە:

لە شیعردا دەنگێک یان زیاتر سەرنجی خوێنەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ، ئەمەش بە هۆی دووبارەبوونەوەی ئەو دەنگانەیە، کە لە پاڵ یەکدا دەرکەوتوون و مۆسیقایەکی تایبەتیان

(1) ئیدریس عەبدوڵڵا (د)، شێوازگەری لادان ،چاپخانەی لەریا ،چاپی یەکەم ،سلێمانی ،2013،ل164.

بۆ دەقەکە دروست کردووە، زۆرجار دووبارە بوونەوەی دەنگەکان لە خۆوە هاتوون بێ ئەوەی شاعیر بە ئەنقەست بەوجۆرە ڕیزبەندی بکات. لە ئەمڕۆدا دووبارەکردنەوە وەک

بنیاتێکی شێوازگەری ئیستاتیکی گرنگ تەماشا دەکرێت. د.(منذر عیاش)دەڵێت :(زۆر جار کۆمەڵە وشەیەک لە شیعرێکدا سەرنجی وەرگر ڕادەکێشێ ئەوەش بەهۆی دووپات کردنەوەی ئەو دەنگانەوەیە کە خاوەن ترپە و ئیقاعێکی تایبەتن)[1]، هەروەها دووبارە کردنەوە مەبەستێکی هونەری وسایکۆلۆجی لە پشتە ،زۆرجار مەبەستی جەخت کردن ، یان ئاگادارکردنەوە دەگەیێنێت.

(نازک الملائکە)*، کە یەکێکە لە ڕابەرانی نوێکەرەوەی شیعری عەرەبی دوو یاسای بۆ دووبارەکردنەوە داناوە :((یاسای یەکەمیان لەسەر بنچینەی عاتیفە و هەست و باری دەروونی دروست دەبێت، واتە دووبارەکردنەوە سووربوون و پێداگرتنی شاعیرە لەسەر لایەنێکی گرنگ لە دەستەواژەکە کە مەبەستی شاعیرە بۆیە زۆر زیاتر لەوانی دیکە گرنگی پێدەدات. یاسای دووەمیان لەسەر بنەمای ئەندازیاری دانراوە کە هۆی دووبارەکردنەوەکە هاوسەنگییە، چونکە لە هەموو دەستەواژەیەکی ئاساییدا جۆرێک لە هاوسەنگی شاراوە هەیە کە شاعیر دەبێت لە هەموو بارودۆخەکاندا ئاگاداری بێت و پارێزگاری لێ بکات))[2]. کەواتە دووبارە کردنەوە حەزێکی دەروونی خەفە کراوی لە پشتەوەیە و لە هەمان کاتدا جۆرە هاوسەنگییەک لە نێو دەقدا بەرپا دەکات، چونکە ئەگەر زاناکان کۆک بن لەسەر ئەوەی کە (گوتن جەستە و ڕووحی هەیە، ئەوا جەستە لە وتن و ئاواز و ڕووحیش لە واتادایە، بۆیە شاعیر دەبێت شیعرێک بنوسێت ئیستاتیکا و چێژ بەخشینی لە پشتەوە بێت)[3]، کەواتە پەیوەندییەکی پتەو هەیە لە نێوان دەنگ و واتادا ((نابێت ئەو ڕاستییەش فەرامۆش بکرێت کە دووبارە کردنەوەی دەنگەکان لە ناو دەقی شیعریدا بە هیچ شێوەیەک دابڕاو نییە لە بنەماکانی دیکەی بنیاتی دەقی شیعری ، بۆیە دەتوانین بڵێین دیارەدەی دووبارەکردنەوەی دەنگ هەندێ جار وشیارانەو هۆشمەندانە و هەندێ جار ناهۆشمەندانە بەدی هێنراوە و خودی تاقیکردنەوە شیعرییەکە دایباراندوونەتە ناو دەقەکەوە تا ئاوازێکیان لێ پێکبهێنرێت کەچ لەسەر ئاستی جوانکاری بێت یان لە سەر ئاستی دەربڕینی بابەتەکەدا بێت ورۆڵی

---

(1)منذر عیاش(د)، الأسلوبیە وتحلیل الخطاب، دار المحبة، دمشق، 2009، ص78.

*نازک الملائکە : (1923- 2007) لە شاری بەغدا ژیاوە، زۆربەی توێژەران جەخت لەوە دەکەنەوە ، کەیەکەم شاعیربووە شیعری ئازادی نووسیوەلە 1947بە ناوی (کۆلێرا) کەباس لە کۆلێراکەی شاری میسر دەکات لە یەکێک لە چاوپێکەوتنەکانیدا دەڵێت: ئەوشەوەی نەخۆشەکان لەسەرپشتی گوێدرێژو ئەسپەکان دەگوێزرانەوە نەخۆشخانە، تابەیانی گوێبیستی دەنگی پێی ئەسپ وگوێدرێژەکان بووم ،لەسەر ئیقاعی پێی ئەوان شیعری "کۆلیرا" م نووسی ...

(2)ناز ئەحمەد سەعید، لادان لە شیعری لەتیف هەڵمەت دا، چاپی یەکەم ،چاپخانەی بینایی ،سلێمانی، 2013، ل157.

(3)ابی الحسن محمد بن طباطبالعلوی ،عیار الشعر، مطبعە اتحاد الکتاب، العرب ،دمشق، 2005، ص 203.

ئـاوازەیی خۆیـان ببیـنن))[1]. ئەگەر سـەرنجی ئەم شـیعرانەی صـابری بـدەین ، دەبینـین دووبارەکردنەوی دەنگێک چەن جارێک ترپە و ئاوازێکی جوان لای خوێنەر دروست دەکات، ئەمەش وادەکـات هەر جارێـک ، کە خـوێنەر دەیخـوێنێتەوە چێژێکـی جیـاوازتری لەوەی پێشووی پێ ببەخشێ ،دەڵێت :

وەرە جــانا بەڵا گــەردانی ڕووی دڵ فریبت بـم
هەتاکەی دڵ نەخۆش و چاوەڕێی چاوی تەبیبت بم
هەتــاکەی ئینتیزاری چاوی عەییار و تــەبیبت بم
ئــــەوا کردم منیش بێگانە بـا ساتێ (قریب)ت بم
ئــەوا چـاوم بەشارەیە ئــەوا ڕووحم لەسەر لێوە
هەتاکــەی عاجز و بیماری چــاوانی غــەریبت بم (د.ص.ل137).

کاتێ ئەم دەقە دەخوێنینەوە هەست دەکەین دەنگ (چ) لەناوندی دێڕەکان پێنج جار و دەنگی (ب،ت،م) لە کۆتـایی دێڕەکـان پێنج جـار دووبـارەبوونەتەوە، بۆیە کە خـوێنەر تەماشـای ئەم دەقە دەکات تێبینی ئەوە دەکات ، کە ئەو دەنگانە زاڵ بوونی خۆیـان دەگەیەنن. لە شـیعرێکی تردا دەڵێت:

ئەی برۆ شمشێر و لێو مەرجان و پەرچەم خاوەکەم
قەد نەمامـــی عەرعەر و ڕومەت ترێ کاژاوەکــــەم
دولبەری گوڵ ڕەنگەکەم تەن نازک و دڵ سەنگەکــەم
نازەنین و شەنگەکەم مــەست و خـــودا پێداوەکەم
یاخـــودا زوو بێتەو ڕووحی ڕەوان و نـــووری چــــاو
یەعنی کەو ڕەفتارەکـــــەم دڵ نـازک و تۆراوەکـــەم (د.ص.ل139).

لێرەدا دەنگەکانی (ە ،27) جار ،(ک ،12) جار، (م ،15)جار دووبـارەکراونەتەوە،لێرەدا لە ئاست تاکة دێر نەکراوة، واتە ئەو دەنگانە مۆسیقا وجوانی دەقەکەیـان گردۆتە ئەسـتۆ، زمانی شیعری لای صابری پێش ئەوەی لەنێو هەگبەی دا هەر مەبەستێکی هەڵگرتبێ لایەنی سادەیی وجوانی لەخۆ گرتووە، لەڕێگەی دووبارەبوونەوەی چەند دەنگێکەوە جا بزوێن بێت یاخود نەبزوێن ، کە بە دەنگی بەهێز ناودەبرێن، شاعیر دەڵێت:

---

(1) ئاڤــان عەلــی میــرزا ،چنینــی دەق لە شــیعرەکانی نــالی دا ،چــاپی یەکەم ،چاپخــانەی کەمــال ،سلێمانی،2012،ل81.

تـا غوبارى ڕێگەکـەى دیـنم بە چـــاوا بۆ شـەرەف
چـــاوەکەم بێ مەیل دڵ کەیلە لە ئــازار و ئەسـەف
شــەو کە سوڵتانی خەیاڵی حەملە دێنێ سەبری دڵ
نایەڵی مانەندی حوزن و دەنگی چەنگ ونای و دەف (د.ص.ل154).

شاعیر لەم دێڕانەدا پێنج جار دەنگی (د) و سێ جار دەنگی (ف) ، کە کەوتۆتە کۆتایی دێـــڕ دووبـــــارەی کـــــردوونەتەوە، ئەمەش وێنەیەکـــــی جـــــوانی خولقانــــــدووە، ئەو دووبارەکردنەوەیەش بۆتە مایەی ئەوەی ، کە زمـانی ئەو شـیعرە چڕ و پڕتر خـۆی بنوێنێ. شیعرلای صابری ، کەوینەی جۆراو جۆر لە خۆ دەگرێت لە دوو ڕێگاوە کار دەکاتە سەر هەستی وەرگر :((یەکەم: ڕاسـتەوخۆ واتە لە ڕێگـای مۆسـیقا و ڕیتمـی واژە و ڕسـتەکانەوە. دووەم: ناڕاستەوخۆ لە ڕێی وێنەگەلی خەیاڵی و ئیماژیکەوە))[1].

لە هەردووڕێگاکەشدا زمان دەوری باڵا دەبینێ ،هەروەک (بـارت)*دەڵێت :(ئەدەب جگە لە زمان شتێکی تر نییە)، هەر بۆیە زمانیشیعری لای صابری باڵادەستی خۆی نواندووە، بەڵام هەموو هونەرەکانی ڕەوانبێژی وشێوازگەری لە دەقەکاندا بەدی ناکرێت ،ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەزموونی ئەدەبی شاعیر.

ب- ئاستی وشە:

بنیاتی وشە ڕۆڵی تایبەتی لە فەرهەنگی زماندا هەیە، کۆمەڵێک سیستمیش لە لێکدانی وشـەدا بـوونی هەیە کە ((لە وشەسـازیدا بە یاسـای تـایبەت چەسـپاوە و پارێزگـاری لەو ویاسـایانە دەکات بۆ ئەوەی ناسنامەی نەتەوەیی زمان پارێزراو بێت، بەڵام ئەدەب بۆ ئەوەی شـێوازی نـوێ بەرهەم بهێنـێ یـان تیۆرەکـانی شـیعر بەجێبهێنـێ زۆرجـار دەسـتکاری ئەو سیسـتەمە دەکات))[2]. مەبەسـت لە وشـە سـازی :((زانسـتێکە لە وشـەو مۆرفیمەکانی زمـان وپێکهـاتنی وشە بە پێشگرو پاشگرو نـاوگر وڕەگ دەکۆڵێتەوە))[3]، مامۆسـتا ئەحمەدحەسـەن فەتحوڵڵا کە پســپۆڕە لە زمــانی کوردیــدا لە زانکــۆی کەرکــوک، لە پێناســـەی بنیــادی وشــەدا دەڵێت:((مەبەست لە بنیادی وشە دیراسـەکردنی پێکهاتنی وشـە و چۆنێتی دروسـت بـوونێتی بەپێی یاسا مۆرفۆلۆژیەکانی زمانی کوردی)). وشە ڕۆڵێکی گەورە دەبینێت لە ڕوونکردنەوە

---

(1) عەبــدولخالق یەعقــووبی، دەنگــی بلــورینی دەق، چـــاپی یەکەم ، چاپخـــانەی ڕاز، ســـلێمانی، 2005، ل132_133.

*بـارت : (1915- 1980) فەیلەسـوف ورەخنەگرێکـی ئەدەبـی فەرەنسـییە ،لە زۆربەی بوارەکانـدا کـاری کردووە لە بنیاتگەری وپاش بنیاتگەریش ، لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی : چێژی دەق ...هتد.

(2) ئیدریس عبدالله (د) ،شێوازگەری لادان ، ل156.

(3) ڕەفیق شوانی (د) ،وشە سازی زمانی کوردی ،ل23.

و خستنە ڕووی روخسارو ناوەرۆکی شتەکان ،چونکە گەر وشە نەبایە، مرۆڤ نەیدەتوانی بیر وهەستەکانی دەربخات ،ئەو وشانەی کە لە دەقی ئەدەبیدا بەکار دێت جیاوازە لە وشەی زمانی ئاسایی ،نووسەران کە دەست پێدەکەن بە نووسینی هەر دەقێکی ئەدەبی ، سەرەتا لە وشەوە دەست پێدەکەن ،هەروەک (ڕۆلان بارت) دەڵێت :((دەق بریتییە لە چنین ودانانی کۆمەڵە وشەیەکی ڕێکخراو لە پاڵ یەکدا ، کە گونجان وشێوەیەکی جێگیر پێک دێنێت ، ئەمەش تاکە ڕێگەیەکە ،کە نووسەر بە پێویستی دەزانێت وپەی پێ دەبات))[1].

صابری یەکێکە لەو شاعیرانەی کە بایەخێکی زۆری بە وشەی ڕەسەن و خۆماڵی داوە، تاکو گوزارشت لە ناخی بکات ، وشە لە عەمباری مێشکی صابری دا یەکجار زۆرە، چونکە ئەزموونی لەو واقیعەی دەوروبەری وەرگرتووە ، کە ئەندێشە و هەست و سۆزی هێناوەتە خرۆشان، وەک لە پێشتر ئاماژەمان پێدا صابری لە ڕووی زمانەوە کاریگەری "مەحوی ونالی " زۆر لەسەر بووە، بەڵام ئەو هونەرانەی کە ئەوان لە شیعردا نواندوویانە صابری نەیکردووە، بەڵکو هەوڵی داوە ڕێچکەی تایبەت بە خۆی هەبێت وگرنگی بە زەخیرەی زمانە شیعرییەکەی و گەشە بە بەرهەمە شیعرییەکانی بکات . شاعیر خولیا و هەست و ئارەزوو بۆ خزمەت کردنی زمانەکەی وەگەر خستووە ، لە ئاستی وشەدا دیسانەوە هونەری سڕینەوە و دووبارەکردنەوە وەردەگرین، چونکە هونەرەکانی تر زۆر بەدەگمەن دەردەکەون وزیاتر لەنموونەیەک دەست ناکەوێت ،بۆیە باسمان لێنەکردووە :

1- سڕینەوە:

سڕینەوە :وەک پێویستییەکی واتایی بۆ زیاتر دەرخستنی لایەنی ئیستاتیکی (جوانیناسی) و داهێنانە لە شیعردا، چونکە داهێنان بۆ خۆی ((دروست کردنی زمانە لە نێو زماندا ئەمەش پەیوەندی بە توانای شاعیرەوە هەیە کە بتوانێت وشە لە کۆت و بەندەکان ئازاد بکات))[2].

سڕینەوە وەکو بنەمایەکی هونەری داهێنان لە وشەدا دروست دەکات، لە ئاستی دەنگدا پێناسەمان کرد ، بۆیە لێرەدا زیاتر لەسەری ناڕۆین و دەچینە سەر نمونەکان:

---

(1) ناز ئەحمەد سەعید ، لادان لە شیعری لەتیف هەڵمەت دا ،ل203.

(2)یوسف حسن نوفل (د)، نقاد النص الشعری، الطبعه الاولی، دار نوبار للطباعه، القاهرة، 1997، ص59.

1- سڕینەوەی جێناو : زۆرجار شاعیر جێناوی سەربەخۆ کە وەک بکەر دەردەکەوێ ، دەیقرتێنێ وجێناوێکی لکاو شوێنی دەگرێتەوە :

وتم کەی دێی فەرمووت (یا نصیب عند الله)
هەتا کەی دڵ بە داغ و ئینتیزاری یا نصیبت بم.(د.ص.ل138) .

دێڕە شیعرەکە لە شاڕستەو پاڕستەیەکی ئاڵۆز پێک هاتووە ،لێرەدا صابری هەردوو جێناوی (من ، تۆ) سەربەخۆی لابردووە و جێناوی لکاوی لە شوێنی داناوە، هەرچەندە ئەم دیاردەیە لە زمانی ڕۆژانەشدا زۆر بەدی دەکرێت. دەبوایە لەتی یەکەمی دێڕەکەبەم جۆرە بوایە:(من وتم کەی دێی تۆ فەرمووت (یا نصیب عند الله) ،بەگشتی دێڕەکە جۆرە بانگهێشتنێکی پێوە دیارە

لە دێڕێکی تردا دەڵێت:

شەو نییە شاهی خەیاڵی شاری سەبرم مات نەکا
ڕۆژ نییە روحم وەکو شەونم نەکا مەحوو تەلەف (د.ص.ل123).

لە دێڕی یەکەمدا شاعیر جێناوی (ئەو)ی کرتاندووە وجێناوی لکاوی (ی)بەکارهێناوە ودەبوایە لەتی یەکەم بەم شێوە بوایە :(شەو نییە شاهی خەیاڵی ئەو شاری سەبرم مات نەکا).

2- سڕینەوەی ناو : زۆر جار شاعیر لە کاتی نووسیندا ناوێک یان زیاتر دەقرتێنێ ،چونکە بوونی بە زیادە رۆیی دەزانێت وماناکەی لە ڕستەکەوە دیارە.

دەڵێت :

هەتاکو تۆ نەیەی تەسکینی نایێ
بە ڕۆژ و شەو دەمێکە غەم ئەنۆشم .(د.ص.ل144).

ئەم دێڕە شیعرەش لە شاڕستەو پاڕستە پێک هاتووە ،لێرەدا شاعیر وشەی (دڵ)ی کرتاندووە، چونکە دەڵێت (هەتاکو تۆ نەیەی تەسکینی نایێ) ئیتر ناڵێت ئارامی و تەسکینی بۆچ شوێنێک کە بێگومان مەبەست لە (دڵ)ە.

لە دێڕێکی تردا دەڵێت :

شەو نخونی خۆشە بەو ئومێدە (صبح)ی تەلعەتی
دەرکەویَ هەرچەندە نامەعلومە (ایام)ی فیراق (د.ص.ل125).

لە لەتی یەکەمدا شاعیر وشەی (ڕووی یار)ی قرتاندووە چونکە لە پاش وشەی تەلعەت دەبوایە وشەی (ڕووی یار) بهاتبایە بەڵام کرتاندوویەتی لەبەر ئەوەی خوێنەر ئەوکات مێشکی بۆ دەرکەوتنی زۆر شت دەچێت ،ئەمەش خودی داهێنانە .

3- سڕینەوەی گری : (یار) ئەو وشەیەیە کە زۆربەی شیعرەکانی صابری داگیرکردووە،بەڵام هەندێک جار ناوی ناهێنیَ وناوەرۆکی دێڕەکە واتا دەگەێنێت ، دەڵێت :

تاکەی دڵی سەودا زەدە بیماری غەمت بیَ
مەحروومی گوڵی باغی جەمالی ئیرەمت بیَ .(د.ص.ل205).

دەبوو لەتی یەکەم بەم شێوەیە بێت (ئەی یار تاکەی دڵی سەودازەدە بیماری غەمت بیَ)، بەڵام (ئەی یار) قرتێندراوە لە بەر ئاواز وکێشی شیعرەکە ،دێڕەکەش جوانتر دەرکەوتووە.

2- دووبارەکردنەوە:

دووبارەکردنەوە : ((وەکو یەکێک لە هونەرەکانی شێوازگەری و ڕەوانبێژی لای زۆربەی شاعیران بەکار هاتووە، لای صابریش ئەم گەمە زمانییە بە شێوازێکی فراوان بەدی دەکرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە شاعیر لە توانایدایە بەهۆی دەسەڵاتی زمانەوە لە چەن گۆشەنیگایەکەوە بڕوانێتە دەرەوەی شتەکان و ناخی شتەکان))[1]. لە ئاستی دەنگدا چەن پێناسەیەکی دووبارەکردنەوەمان خستەڕوو بۆیە لێرەدا تەنها نموونەکان دەخەینە ڕوو،دەڵێت:

تا نەهاتم بوو نەهاتی تا (تبین) بیَ بە هات
تازە هاتی هاتنت هەیهاتە بۆ غەمبارەکەت (د.ص.ل65).

---

(1) ئازاد ئەمین باخەوان(د) ، صابری لە دووتوێی چەن لێکۆڵینەوەیەکدا، ل109.

لەم بەیتەدا وشەی (هات) پێنج جار دووبارە بۆتەوە، دووبارە بوونەوەی وشە سەرەڕای ئەوەی مۆسیقایەکی ناوەکی جوانی بەخشیوەتە دێڕەکە لە هەمان کاتدا پەیوەندییەکی واتایی دروست کردووە. (هاتی) یەکەم بە واتای نەداری و قات و قڕی دێت، (هات)ی دووەم کردارە و (هات)ی سێیەمیش بە واتای ئابوری فرەو خێرو خۆشی دێت ، ئەوانی تریش پەیوەندی بە دەرکەوتنی (یار)ەوە هەیە. کاتێک سەرنجی ئەم دێڕە دەدەین شاعیر هەست بە نائومێدی بەرامبەر بە یارەکەی دەکات ، وەکو لە دێڕی دووەمدا دەڵێت (تازە هاتی هاتنت هەیهاتە بۆ غەمبارەکەت). لە دێڕێکی تردا دەڵێت:

چاوو قوبڵێم بۆ پەیاکە تەرکی ئیمان و حەیاکە
ڕوو لە جەردەی پادشاکە بێنە هەرچی بادباد (د.ص.ل 81).

وشەی (بادباد) لە کۆتایی دێڕی دووەم فرێزێکی دروست کردووە و دووجار دووبارە کراوەتەوە، ئەمەش زیاتر بۆ جەخت کردن و سەرروای شیعرەکەیە.

(نەفس) ئەو چەمکەیە کەشاعیر ناتەباو ناکۆک بووە لەگەڵیدا، لە نێو دیوانەکەیدا دەیان جار دووبارەی کردۆتەوە. لە شیعری (پەشیمانی)دا لە تەواوی دێڕەکان دا دووبارە کردنەوەی ئەنجام دراوە:

نا میزاج و بێ دەوا خۆم دڵ حەزین و ناموراد
تابیعی نەفس و هەوا خۆم گەنجی عومرم دابەباد
گورگی نەفسم خستە ناو (اغنام)ی عومری خۆمەوە
ڕەنجەڕۆ خۆم وا بەجارێ عومری گەنجیم دابەباد
موشی نەفس و گەنمی ئەعمال و کوردی دۆ نەدیو
عەرەب و حەلوا دز و جەردە خەراپی و فەساد
نەفسی بەدخو دائیما هەرپێت ئەڵێ بێنە و بخۆ
چەور و شیرین و تورش و ئەنواعی ئاش و نان وزاد(د.ص.ل 81-82).

لەم شیعرەدا حەوت جار وشەی (نەفس) و سێ جار وشەی (باد) دووبارە کراوەتەوە. ئەم دووبارە کردنەوەیە پەیوەندی بە دەروونی شاعیرەوە هەیە. چونکە کاتێک مرۆڤ شتێک چەند جارێک دووبارە دەکاتەوە ئەو شتە بێگومان واقیعێکی لای دروست

کردووە ، یاخود خەیاڵی هەژاندووە چونکە شاعیر ((مرۆڤێکی ئاسایی نیە کە هەموو خەمە پەنگ خواردووەکانی ناخی بکات بە بازنەیەکی داخراوی نەبینراو، بەڵکو لە دەسەڵاتیدا هەیە پەیوەندیە داخراوەکانی خۆشی پێوە بەند بکات و دەریببڕێت))(1). لە دوا نمونەداصابری وێنەی پیرە پیاوێکمان بۆ دەکێشێ،کە پیری ڕووی تێکردووە، تەنانەت توانای شکاندنی گوێزێکی نییە، بەڵام سووک سووک لە دەوری بووک دەسووڕێتەوە. صابری بووک یاخود یاری بە گوێز شوبهاندووە، بێگومان گوێزیش بۆ کەسانی گەنجە، چونکە شکاندنی ئاسان نیە، تازە پیاو کە پیربوو دەکەوێتە دۆڵێک و گوێزیش لە دۆڵێکی تر. لەوێشدا وشەی (پووک)ی چوار جار دووبارە کردۆتەوە و ڕیتمێکی جوانی بەخشیوەتە شیعرەکە:

هەر پووکە پووکتە گوێزی پووک ناشکێ بە پووک
ئەی پیری سەر سپی سووکە مەکە لە دەوری بووک (د.ص.ل129).

ج- ئاستی ڕستە:

ڕستە: گەورەترین کەرەستەی زمانە لە کۆمەڵێک وشە پێکدێت ، ئەو وشانەش بەپێی سیستەم ویاسای ئەو زمانە ڕیز دەکرێن ، بەڵام لە دەقی شیعریدا مەرج نییە هەمان یاسا پەیڕەو بکرێت ، شیعر هەوڵ دەدات سیستمی زمان بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، بۆیە بە ئارەزووی خۆی گۆڕانکاری تیادا دەکات و سنوری یاسا ڕێزمانیەکان دەشکێنێت ، ئەم سنور بەزاندنە دەبێتە هۆی دەرخستنی توانای شاعیر چونکە بەگشتی ((پرۆسەی بە هونەری کردنی زمان لە نێو شیعردا بە دامەزراندنی هونەرەکانی ڕەوانبێژی دروست دەبێت. هەر لەو ڕێگایەشەوە لادان* دروست دەکرێت و زمانێکی تایبەتی دێتە ئاراوە))(2). سیستمی سینتاکسی کوردی بەم شێوەیە (SOV) (بکەر+بەرکار+کردار) لە زمانی ئاساییشدا زۆرجار

---

(1) ئازدا ئەمین باخەوان(د)، پەیوەندی زمانی و جۆرەکانی لە شیعری صابری دا ،گۆڤاری گزنگ، ژمارە 87، چاپخانەی کارۆ کەرکوک، 2011.ل30-38.

*لادانی زمانی :بریتییە لە بەکارهێنانی داهێنەر بۆ زمان وشەو دەربڕین وێنەکانی ،بەکارهێنانێک دەربیبێنێ لەوەی باوەو ئاشنایەتی لەگەڵدا هەیە ،بە شێوەیەکی وەها ،ئەو لادانە ببێتە هۆی بەرهەمهێنانی زمانێک ...بڕوانە :ئیدریس عەبدوللا(د) ،شێوازگەری لادان ،ل36.

(2) فوئاد ڕەشید (د) ،ڕووبەرێکی ڕەخنەیی ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی کارۆ، کەرکوک ، 2011، ل 55.

ئەم پێوەرە بەکار ناهێنرێ، چونکە هەر ناوچەیەک بە شێوازێکی تایبەتی خۆیان قسە دەکەن و گفتوگۆ دەکەن بەبێ ڕەچاو کردنی سیستەمە ڕێزمانیەکە. جان کوهن* لە (بنية اللغة الشعرية) دا دەڵێت:(ڕستەسازی ئەو خاڵە گرنگەیە کە واتا پشتی پێ دەبەستێ، هەر کاتێک لادان لە یاساکان ڕوبدات ئەو کات ڕستە بەرەو توانەوە دەچێت)[1]. کەواتەڕستە بنیادی تەواوی ئاستەکانی زمان لە خۆ دەگرێت . (کوهن) جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە (شیعر لە ئاستی ڕستەبێت یاخود لە ئاستەکانی تردا بەلادانی بەردەوام لە زمانی ئاسایی دروست دەبێت)[2]. لادان لە زمان گرنگە بۆ پرۆسەی شیعربوون، بگرە مەرجێکی گرنگی ئیستاتیکایە وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا، بەڵام نابێ ئەو ڕاستییە فەرامۆش بکەین، کە ((هەموو یاریکردنێکی ناو زمان دەق ناگەیەنێتە ئاستی شیعربوون، هەروەها چاو نەترسی لە پرۆسەی وێران کردن و شکاندنی فۆرم و چێوەکانی پێشوو لە هەموو کاتێکدا نوێخوازییەکی داهێنەرانەی لێ ناکەوێتەوە))[3]. لە باسکردنی ڕستەدا لادانی ڕێزمانی لە دەقی شیعریدا دەبێتە جێگای بایەخپێدان ،ئەو لادانەش لە ریزبەندی بەشە ئاخاوتنەکانی ڕستەدا ڕوودەداتو لەم چەمکانەی خوارەوەدا دەیخەینە ڕوو:

1.لادانی ڕستە لە نائاسایی واتادا:

ڕستە هاوشێوەی ئاستەکانی تری زمان بە هەموو شێوەیەک لادانی تێدا دەکرێت، وەک باسمان کرد ڕستە بەپێی سیستەمێکی ڕێزمانی دروست دەبێت، لە هەمان کاتدا دەبێت هەڵگری واتابێت، بەڵام زۆرجار ڕستەکە لادانی واتایی تیادا دروست دەبێت واتە هەردوو

*جان کوهن :(1919- 1994) فەیلەسوف ومامۆستای زانکۆی سۆربۆن بووە ،لەبەرهەمەکانی (بنیاتی زمانی شیعری).

(1)جان کوهن، بنية اللغة الشعرية، ترجمة محمد الولي و محمد العمری، الطبعه الآولی، دار توبقال للنشر،المغرب ،1986،ص178.

(2) جان کوهن ، بنية اللغة الشعرية ،ص182.

(3)فوئاد ڕەشید(د) ، دەقی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، 2007، ل101.

لادانی ڕستەسازی و واتاسازی پێکەوە دێتە ئاراوە ، ئەوەش بۆ زیاتر کارتێکردنە لەسەر وەرگر و لە هەمان کاتدا دەسەڵاتی زمانی شیعری شاعیر دەخاتە ڕوو. صابری دەڵێت:

مەحاڵە عەندەلیبی دڵ بکا تەرکی گوڵی حوسنت
چ دەربەستە نیهایەت مەرتەبەی هەر سەربڕینێکە.(د.ص.ل162).

صابری لێرەدا لە ڕووی ڕێزمانیەوە لادانێکی زۆری لە ڕیزبەندی وشەکاندا کردووە، بۆ نمونە لە دێڕی یەکەمدا (بکات) کەکارە لە ناوەڕاستی دێڕدایە، لە دێڕی دووەمیشدا لادانی واتایی گونجاندووە چونکە دەڵێت: من باکم نیە کۆتایی من هەر سەربڕینە، بێگومان سەربڕین بۆ ئاژەڵە نەک بۆ مرۆڤ.، ئەم وێنەیەش تا ڕادەیەک هاوشێوەی چیرۆکی حەزرەتی "ئیسماعیلی " پێغەمبەرە ، لە دێڕێکی دیکەدا دەڵێت:

نەمامی قەدی تۆ بەڵکو هەمیشە تازە و تەڕبێ
وەرە جانا لەسەر ئەم دیدەیی پاڕاوە بینێژە (د.ص.ل164).

صابری لێرەدا نائاسایی بوونی لە واتادا دروست کردووە، ((بەشێوەیەک دەبێ خوێنەر یان گوێگر لە ئاستێکی بەرزدا بێت تا لە وشە و واتای تەواوی شیعرەکە تێبگات، وێڕای ئەو تەم و مژەی کە لە هەندێک لە وشەکان دادەبینرێت))[1]،صابری باڵای یارەکەی بە نەمام دەشوبهێنێ، ئەمەش لادانە لە شێواز چونکە وشەی (نەمام) وەکو ناو لە نێو ڕستەدا دەرئەکەوێ ودارێکی تازە پێگەیشتووە ، نائاسایی بوونی لە دێڕی دووەمدا دێتە ئاراوە ، شاعیر دیدەی خۆی کە هەمیشە فرمێسکی لێ دەبارێ بۆ یارەکەی بەگونجاوترین شوێنی دەزانێ بۆ چاندنی ئەو نەمامە، چونکە ئەو شوێنە هەمیشە تەڕە بۆیە ئەو نەمامە هەرگیز وشک نابێت، لێرەشدا لادانی لە چۆنیەتی کردووە چونکە بە زیادەڕۆییەوە باسی یارەکەی دەکات، لە دێڕێکی دیکەدا ڕاستەوخۆ کاریگەر نالی بەسەریەوە دیارە ،دەڵێت:

گەر بە قەسدی کوشتنم هاتی دەسم بە دامانی تۆ
چاکی نازک هەڵکە، خوێناوی نەبێ دامەنی پاک .(د.ص.ل127) .

---

(1) هێمن عومەر خۆشناو، نائاسایی لادانی واتایی لە شیعری (حەنایی کردووە پەنجەی،،،،)، گۆڤاری واتە، ساڵی یەکەم ،ژمارە یەک ، چاپخانەی ئاراس ،هەولێر، 2008 ،ل105.

شاعیر لێرەدا داهێنانی خوڵقاندووە و لە ئاستی ڕستە لایداوە، واتایەکی نائاسایی دروست کردووە، (کوشتن) کە کاری ڕستەکەیە و شوێنی کۆتایی وشەکانە لە ناوەڕاستی دێڕی یەکەمدایە، (تۆ) ، کە بکەرە کەوتۆتە کۆتایی. ئەمانە بۆ خۆی لادانە لە یاساکانی ڕستەی زمانی کوردی، لە دێڕی دووەمیشدا هەمان لادانی ڕستەیی و واتایەکی نائاسایی هاتۆتە ئاراوە ،چونکە مەحاڵە (یار)ی صابری هێندە دڵ ڕەق بێت بۆ کوشتنی هاتبێت. لادان لەم دێڕەدا بەم چەند شێوەیە دروست بووە:

1.لادان لە چەندێتی: صابری دەیتوانی بە یەک دێڕ بڵێت :(لە کاتی کوشتنم ئاگاداربە جلەکەت خوێناوی نەبێ).

2. لادان لە چۆنێتی: سەرەڕای جوانی وێنەکە، بەڵام زیادەڕۆیی دەکات، چونکە کەسێک بۆ کوشتنت هاتبێت چۆن پیس بوونی جلەکەیت بەلاوە گرنگە.

3. لادان لە گونجاندن: (یار و کوشتن) دوو زاراوەن پێکەوە نەگونجاون. شاعیر دەڵێت: بۆ کوشتنی من هاتووی دەسم بە دامانت جلە ناسکەکانت هەڵکە نەبادا لە کاتی سەربڕینی مندا خوێنی بەرکەوێ و پیس بێت و بشێوێ ،کاتێ شاعیر خۆی ئەشوبهێنێ بە ئاژەڵ لادان لە گونجاندن دێتە ئاراوە.

2- دیاردەی هاوتەریبی:

هاوتەریب (التوازن) وەکو دیاردەیەکی زمانەوانی شێوازگەری ڕۆڵی جوانکاری لە نێو دەقی شیعریدا دەبینێ، لە پێناسەی هاوتەریبدا هاتووە ((لێکچوونە لە نێوان بنیاتی دێڕە شیعرەکاندا، زۆرجاریش دێڕە هاوتەریبەکان هەمان گرنگی و واتایان هەیە))[1].هاوتەریب بوون دوو تایبەتمەندی لە خۆ دەگرێت:

((1.تایبەتمەندییەک کە بریتیە لە : (وەک یەکی) نێوان دوو لایەن یان زیاتر لە سەر ئاستێک لە ئاستەکانی زمان.
2. پەیوەندی ئەو دوو لایەن لە سەر بنەمای لەیەکچوون و دژایەتی ، ئەگەر هەر لایەنێک لەگەڵ لایەنەکەی تردا لە یەکیش بچن جیاوازی هەر دەمێنێت))[2]. ئەوەی مەبەستمانە

(1)www.google.com

(2)ئاڤان عەلی میرزا تۆفیق ،چنینی دەق لە شیعرەکانی نالی دا، ل208.

بیخەیــنە ڕووی هــاوتەریبی ئەو ڕســتانەیە کە بە شــێوەی چــونیەک کەرت دەکــرێن ، ئەم دیاردەیەش زۆرجار لە سنوری زانستی دەقدا (text linguistics)* باس دەکرێت، وەک ئاشکرایە دوو جۆرە هاوتەریب هەیە:

1. هاوتەریبی ئاسۆیی.

2. هاوتەریبی ستونی.

1. هاوتەریبی ئاسۆیی: ئەم جۆرە لە هاوتەریب بوون بە شێوەی ئاسۆیی لەتاکە دێڕێکدا ڕوودەدات ،ئەم جۆرەش بە ڕوونی لای صابری بەرچاو دەکەوێت ، ئەگەر سەرنج بدەینە ئەم شیعرانە:

پایزی پیری پەیابوو / نەوجەوانیمان نەما نەوبەهاری عەیش و نۆش / کامەرانیمان نەما .(د.ص.ل51)

....

جەژن و تەرەب و شادییە/ ئەییامی بەهارە وادەی گوڵ و بادەی موڵ و/ ناڵینی هوزارە.(د.ص.ل184)

....

ئەو دولبەرە قەد عەرعەرە/ ئەو ڕوو گوڵەباغە ئارامی دڵ و جان و فەرەح / بەخشی دەماغە.(د.ص.ل161)

....

ئەی شێخی تەکیە زل و خانوومانی دین بچووک وەی پیری دەعیە زل و گران جان وعەقڵ سووک ...(د.ص.ل128).

....

لەم بەیتانەی خوارەوەشدا هاوتەریبی لە نێوان تاکە بەیتێکدا بەدی دەکرێت:

لەبەر دەرد و غەمی یارم / نەخۆش و خانە بێزارم

وەکو مەجنون دڵم بۆ چۆڵ و سەحرا هەڵخرا چی بکەم .(د.ص.ل145).

هایوو هیو / پرچ و ڕیش و /تەپڵ و دەف /بێ حاصڵە

حوسنی نیەت و عەمەل تەوبەی نەسووح ئەتکا خلاص.(د.ص.ل113).

---

*زانستی دەق : زانستێکە لە ڕێگای زانستییەوە لە زمانی دەق لەتەواوی ئاستەکاندا دەکۆڵێتەوە، هەروەها بایەخ بەزمانی خاوەن پێداویستییە تایبەتەکان دەدات. بڕوانە: ویکیبیدیا .

ئەگەر تۆ سالَح و چاکی / لە شەڕ و فیتنە بێ باکی

وەگــەرنا تــالحی دونیا بەتـاراجی تۆ مەئمووره .(د.ص.ل231).

2. هاوتەریبی ستونی: ((مەبەست لە هاوتەریبی ستونی وەک یەکی (لێکچوون)ی تەواوه ، لە نێوان سەرجەم یان چەند یەکەیەکی بنیاتی ڕستە هاوتەریبەکاندا لەسەر ئاستی ستونی، واتە لەنێوان دووبەیت یان کۆمەڵە بەیتێکی بەدوای یەکدا هاتوو کە بۆخۆی چەشنە یەکێتیەک لەنێوانیاندادروست دەکات))[1]. وەک لەم بەیتانەی خوارەوەدا دەبینرێ چەند نمونەیەک دەخەینە ڕوو:

وەرە جــانا بەلا گــەردانی ڕووی دڵ <u>فرییت بـم</u> هەتا کەی دڵ نەخۆش و چاوەڕێی چاوی <u>طبییت بم</u> هەتا کــەی ئینتیزاری چــاوی عەییار و <u>طبییت بم</u> ئەوا کــردم منیش بێگـانە بـا ساتێ <u>(قریب)ت بم</u> .(د.ص.ل137) .

ڕەحمێکی خودا بێنە دڵ ئەی ڕوحی <u>شیرینم</u> دوا گیانمە فــەرموو قــەدەمێ بێنە <u>سەرینم</u> دەستێ بخە سەر جەرگ و دڵ و زامو <u>برینم</u> بــەو دەستــە بلوورینەوە کۆتا کە <u>گرینم</u> .(د.ص.ل140) .

د- لادان بەرەو شێوەزاری ناوچەیی:

زمان بەوە ناسراوە ناسنامەی نەتەوەیە ،هەر لە نێو زمانیشدا کۆمەڵێک زار بوونی هەیە ، هەر یەک لەو زاراوانەش تایبەتمەندی خۆیان هەیە ، لە نێو زمانی کوردیدا چوار زاری سەرەکیمان هەیە: (کوردی باکور ،کوردی ناوەڕاست ،کوردی باشوور ،کوردی گۆرانی) ،ئەم دابەشبوونەش هەندێک جار ناکۆکی لەسەر دەکەوێتەوە ، زارەکانیش چەندین لق وپۆپیان لێ دەبێتەوە، هەریەک لەو زارانەش لەلایەن ناوچەیەکەوە بەکاردێت ،نووسەران وشاعیران ، کە بەشێکی گرنگی کۆمەڵگان زۆر جار لە نووسینەکانیاندا رەنگ وبۆنی ناوچایەتی بەدی دەکرێت ، چونکە ژینگە و کۆمەڵگا و دەوروبەر کاریگەری لەسەر شاعیران هەیە ،هەندێ جار نووسەر کۆمەڵێ وشە بەکار دەهێنێ ،کە واتای تایبەتی لەلای ئەو ناوچەیە

(1) ئاڤان عەلی میرزا تۆفیق(د) ، چنینی دەق لە شیعرەکانی نالی دا،ل219.

هەیە و (پەیوەندی بە کات و شوێن و قسە بۆ کراو نیە)[1]. ئەمەش تایبەتمەندی و خاڵێکی جیاکەرەوەی شاعیرێکە لەوانی دیکە.

زمانی ناوچەیی چێژ و تایبەتمەندی خۆی هەیە ، بەتایبەتی گەر لە زاری شاعیرێکی وەک صابری دەربچێت. شاعیر سەرەڕای توانا و دەسەڵات فراوانی بەسەر زمانی ئەدەبیات و ڕەنگاوڕەنگی گەمە زمانەوانیەکان و وەگەڕ خستنی بەهرە بێ سنورەکەی، بەڵام ناسنامە و ژینگەی خۆی فەرامۆش نەکردووە بەمەش جۆرە لادانێک لە زمانی ئەدەبی دروست دەکات بەرەو شێوەزاری گەرمیانی(شۆریجەیی) دەچێت ،وەک لەم دێڕانەدا دەردەکەوێ ، دەڵێت :

یەک ئیشارەی کافیە لەو چاوە دڵ ئەگرینجە بۆچ
دەیگەزێ وەک ئەژدەها جارێ وەکو دووپشک بە نێش
یــاخوا زوو بێتەوە بەڵکــو بــدا پێم مــەرهــەمێ
زووبــەزوو دانێمە سەرچــاوەی دڵـی بیمــار و ئێش.(د.ص.ل109).

لەم دوو دێڕەی سەرەوەدا تێبینی ئەوە دەکەین کە ناسنامەی گەرمیان بەڕوونی دەرئەکەوێ، هەریەک لە وشەکانی (ئەگرینجە، بدا پێم، دانێمە) تایبەتن بە ناوچەی گەرمیان.لە دێڕێکی تریشدا دەڵێت :

کەوتــوونە لەبــەر قاپیەکــەت تونی و برسی
سەیرێکە هەموو (واجب الأحسان)ن و دڵ ڕێش .(د.ص.ل111).

صابری باس لەو دەروێشانە دەکات کە لەبەر دەرگای شێخ کەوتوون، هەرچەندە ناوی هیچ ڕابەرێک ئاشکرا ناکات ، وشەکانی (قاپی ،تونی) دوو وشەن تایبەتن بە گەرمیانوروخسارێکی ناوچایەتی پێوە دیارە .لە دێڕێکی تردا باس لەو شێخ ودەروێشانە دەکات کە خەریکی زیکری بەدەنگن دەڵێت : فێری بێدەنگی بن ، پەند لە ماسی وەربگرن ،

(1) محمد علی الخولی ، علم الدلاله ، دار الفلاح للنشر و التوزیع، الأردن، 2001، ص51.

چـونکه هـاوار و دەنگەدەنـگ وەک قیرەقیـرِی (بـۆق) وایە، بـێ سـوودە و ناگـاتە مەبەسـت.
لێرەدا وشەی (قورِباقە)ی هێناوە کە مەبەستی (بۆق)ە، دەڵێت :

تۆ ئیجازەی زیکری بێدەنگی لە ماسی وەرگرە
قیرەقیرِی شـــەو وەکو قورباقە نادا فائیدە .(د.ص.ل173).

زمـانی نووسـین لە زۆربەی ناوچەکـانی کوردسـتان تـارِادەیەک کـاڵبوونەوەی پێـوە دیـارە ،چـونکە گەشـەکردنی سـەرخان وژێـر خـانی کۆمەڵگاکـان گـۆرِانی لەگەڵ خـۆی هێنـا وایکرد تا رِادەیەک زمانی نووسین یەک بێت ،بەڵام دەربارەی زمانی ئاسایی تاکو ئێستاکەش (خانقین) وەک ناوچە زۆر پابەندن بە شێوەزاری خۆیانەوە.لە دێرِی دیکەدا وشەکانی (گوم ، تاوسان)هاتووە ،کە وشەی تایبەتی گەرمیانن:

ئەی یوسفی گوم گەشتە سەرێ دەرکە لە پەردە
ئیحسانە نیشاتی بە دڵ و جــــانی بەسەردە .(د.ص.ل183).

....

پایزە و عالـەم لە تەعمیرات نەقشی خـانەیە
عاشقی رِووت هەرمەکانی کەپری تاووستانەبێ .(د.ص.ل211).

بەگشـتی شـێوەزاری نـاوچەیی لە دیـوانی صـابریدا بەئاشـکرا دیـارە ،ئـێمەش لەم خشتەیەدا تەواوی ئەو زاراوانەی ، کە تایبەتن بە گەرمیان لەنێو دیوانەکەیدا دەخەینە رِوو :

وشەکان بە گەرمیانی	واتاکەی	ژمارەی لاپەرِەکان
ئامووشۆ	هاتوچۆ	39
زام	برِین	41
غاریدا	هەڵهات، رِایکرد	43
سبحەینێ	سبەینێ	49
لەتۆی	لەنێوان	51
کاشکی	خۆزگە	56
دەلوو بیبەر	بیبەری توون	57
ئاو رِشتن	ئاوپرژێن	66
قاپی	دەرگا	67
کەرِەتێ	جارێ	66

75	بیکرێ	بسێنێ
77	بینیتان	دیتان
91	گسک بده	بماڵه
99	درِک	خار
105	کەم زۆر	کەم وبێش
109	ئەگریجە	ئەگرینجە
109	دای نێم	دانێمە
131	بەڵا	ئافات
133	وشەیەکی تورکیە بە واتای نوێژ	نماز
147	تێ گرتن	وەشاند
148	لە وشەی (التهلكە) عەرەبییەوە هاتووە	تالوکە
157	چۆلەگە	پاساری
169	ئارەزوو	هەوەس
173	بۆق	قورِباقە
176	جۆرە رِشاشێکە	مەترەلۆزی
178	تێگووشین	بووڵاوە
183	بزربوون	گوم
192	ئەستوور	قەوی
109	پێم بدا	بدا پێم
111	تینووێتی	تونی
203	لۆکە	پەموو
211	هاوین	تاووستان
216	زستان	زمستانە
228	ئاساییە	چ قەید
191	پێیان دام	داپێمان
215	شووتی	شامی
192	توور	ترپ
237	مێش	مەگەس
154	هاورِێ	وێڵداش
99	نەهاتووی	نەهاتیتە

تەوەری دووەم / مۆسیقای شیعری :

شیعرو مۆسیقا پەیوەندیەکی بەتین لە نێوانیاندا هەیە، هەرچەندە هەر یەک لەو ڕەگەزانە تایبەتمەندی خۆی هەیە، مۆسیقا بۆ خۆی ((هەست کردنی خوێنەر یان گوێ گرە بەو ئاوازانەی کە دەنگەکانی وشەکان وجۆری هەست وسۆزی دەروون ومانای وشەکان لە ئەنجامی ترپەی برگەکانەوە پێکهاتنی پێ یەکان دا بە کێشی هەڵبەستەکەی دەدەن))[1] شیعریش هونەرێکە لە ڕێگەی کۆمەڵێک وشەوە دێتە ئاراوە، "ڕۆسۆ " لە مێژەوە وتوویەتی:(مۆسیقای لە زمانەوە سەر هەڵدەدات ، تەنها جیاوازیش لە نێوان وتن لە کاتی هەڵچوون ومیلۆدی دا دەگەڕێتەوە بۆ ریتمی وشەکان لەو کات و زەمەندا ، چونکە ڕیتم وئیقاعی زمانەکان ، مۆسیقای ئەو میللەتە دەخەنە ڕوو)[2].

ئەم بۆ چوونەی ڕۆسۆ لە سەدەی نۆزدەهەمدا دەرگای بە ڕووی دەیان توێژینەوەی سایکۆلۆجی سەبارەت بەم بابەتەکردوە چونکە مۆسیقا توانای لاسایکردنەوەی دۆخگۆڕینەکانی ڕۆحی مرۆڤی هەیە هەروەکو "یۆنان ورۆمان"* لە کۆندا دەیانگوت (هونەر لاسایکردنەوەی سروشتە)[3]،کەواتە پەیوەندی نێوان شیعرو مۆسیقا زۆر بەتینەو هێندە پێکەوە ئالۆدەن زەحمەتە پەیوەندی نێوان هونەرەکانی تر وەک پەیوەندی شیعرو ومۆسیقا بێت ، چونکە ((نەبوونی ئاوازو مۆسیقا لە شیعردا دەبێتە هۆی لاوازبوونی وسستی دەقە شیعرییەکە))[4] شیعر ، کە بۆخۆی لە دەنگ پێکهاتووە هەر ئەو دەنگەش مۆسیقا دەخولقێنێ ،چونکە ((عەرووز زانستی مۆسیقای شیعرە، بۆیە پەیوەندییەک هەیە پەیوەندییەکی پتەویش کە عەرووز ومۆسیقا بەیەکەوە دەبەستێتەوە))[5] هەر لەم بارەیەوە "د.عەبدولرەزاق محێدین " دەڵێت :((ئەو کەسانەی هەستێکی مۆسیقییان نییە کە بتوانێ وشەکان بکێشێ چەند ژیانیشیان لە خوێندنی عەرووزدا سەرف بکەن هێشتا هەر لە توانایاندا نابێت وشەکان بکێشن وهەر لە شوێنی خۆیاندادەچەقن))[6]، کەواتە مۆسیقای شیعری لەوتنەکەیدا

---

(1) عبدالرزاق بیمار ،کێش ومۆسیقای هەڵبەستی کوردی ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی دار الحریە،بەغداد – 1992 ل11.

(2) الفرد ایتشتین ،الموسیقی فی العصر الرومانتیکی ،ترجمە:احمد حمدی محمود،دار التالیف ،القاهرە،1973 ص 523-524.

*یۆنان ورۆمان :مەبەست هەردوو شارستانیەتی کۆنی گریک ورۆمانە ،کە تاکو ئیستاش ئەو بناغەیەی ئەوان بۆ زانست وبوارەکانی تر دایاننا ،هەر ئەوە پەیڕەو دەکرێت .

(3) الفردایتشتین ، الموسیقی فی العصر الرومانتیکی ، ص 522.

(4) مارف خەزنەدار(د) ، مێژووی ئەدەبی کوردی ، بەرگی چوارەم ، چاپخانەی ئاراس هەولێر ،2004 ،ل3 .

(5)عەزیز گەردی ،کێشی شیعریی کلاسیکی کوردی وبەراورد کردنی لە گەڵ عەرووزی عەرەبی وکێشی شیعری فارسیدا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری ،هەولێر ،1999 ،ل75.

(6)ئەحمەد هەردی ،عەرووز لە شیعریی کوردیدا ، وەرگێرانی :ئاسۆس هەردی ،چاپخانەی سەردەم ،سلێمانی 2009،ل222-223.

دەردەکەوێ و پەیوەند لەگەڵ پیتەکاندایە ولە نێو پیتەکاندا درکی پێ دەکریت ، ئەمەش خۆی لە دوو جۆردا دەبینێتەوە :

أ– مۆسیقای دەرەوە

ب– مۆسیقای ناوەوە

هەر یەک لە مانەش تایبەتمەندی خۆیان هەیە و بەیەکەوە مۆسیقای شیعری دێننە ئاراوە :

أ : مۆسیقای دەرەوە:

ئەم جۆرە بە یارمەتی هەردوو ڕەگەزی (کێش وسەروا) دێتە ئاراوە ،کە هەر یەکەیان ڕۆڵی باشیان لە بنیاتی ئاوازی دەرەوەی شیعردا هەیە ، هەروەها ئاوازی دیوی دەرەوەی هۆنراوەزۆرجار پەیوەستەبەلایەنی بایولۆجی ودەرونییەوە (د.کامل البصیر)دەڵێت:

((لێدانی دڵ ودەمارەکانی لەش ئادەمیزاد بە گوێرەی چەشنی سۆزو هەڵچوون دەگۆڕێت ، ئەگەر سۆز ئاکامی ڕووداوێکی خۆشی وکامەرانی بەخشندە بوو ئەولێدانە خێراو یەک بە دوای یەکدا دەبێت بەڵام ئەگەر هاتو سۆزەکە ماتەمین وخەفەت باربوو لێدانەکە سست وخاو لەسەر خۆدەبێت))[1] کەواتە مۆسیقا چ دەرەوە بێت یاخود ناوەوە بارگاوییە بە باری

دەروونی نووسەر .صابری یەکێکە لەو شاعیرانەی کە زۆر بایەخی بە مۆسیقای شیعری داوە وەک دەیگێڕنەوە : لە تەکیەدا خەلیفەیەکی زۆر دەنگ خۆش هەبووە ، لە زیکرکردندا مەدیحی دەخوێندەوە ، صابریش شیعرە تازەکانی پێ دەدا بۆ ئەوەی بە دەنگەوە بیخوێنێتەوە ، پاشان صابری گوێی لێ دەگرت بۆ ئەوەی بزانێت شیعرەکە لە کوێدا لەنگە، ئەمەش وشیاری شاعیر دەخاتە ڕوو چونکە شیعر بەبێ مۆسیقا وەک جەستەیەکی بێ ڕۆحە. لەڕەگەزەکانی مۆسیقای دەرەوە :

1– کێش (الوزن) :

کێش بە بۆچوونی زۆربەی ڕەخنەگران ڕەگەزی سەرەکی شیعرە، مەبەستمان شیعری کلاسیکە، کێش شیعر لە لەنگی وپەرتی دەپارێزیت تەنها تایبەتیش نییە بەنەتەوەیەک، بەلکو لە هەموو شیعری جیهاندا بەدی دەکرێت . هەر زمان ونەتەوەیەکێش بۆ کێش، یاساو

(1) کامل حسن البصیر(د)، ڕەخنە سازی ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی کوری زانیاری ، بەغدا 1983،ل193.

ڕێســـای خویـــان هەیە، نابێــت لەم ڕەگەزشـــدا زەمەن لە بیـــرکەین ، چـــونکە ئەو (کـــێش) ویاسایانەی ئەمڕۆ دەیان دیوانی لەسەر چاپ دەکرێت ، مەرج نییە پاش چەند ساڵێکی دی هەمان گڕوتینی هەبێت ،کێشی کلاسیکی کوردی کە کێش عەرووزی عەرەبییە سەردەمانێکی زۆر پەیڕەوکرا بەڵام دواتر هێدی هێدی بەرو کزی ڕۆیشت ، بۆیەکێش :(ئاوازێکە پێویستی بەساتەوەختێکی دیاریکراو هەیە)[1]، لەمێژەوە عەرەب وتوویەتی :(الشعر کلام موزن و مقفی)، ئەمەش بۆ گرنگی کێش وسەروا دەگەڕێتەوە لە شیعردا، (نازک الملائکە) کە یەکێکە لە ڕابەرانـــی شـــیعریی نـــوێی عەرەبـــی (داوا لە نەوەی نـــوێ دەکـــات بـــایەخ بەدەریـــا عەرووزییەکان بدەن ، چونکە لە ڕێگەی ئەو دەریا عەرووزییانەوە نووسەرەکان ئەتوانن بە سەربەستی تەعبیر لە ژیانی خۆیان بکەن)[2] ، کەواتە کێش ((بریتی یە لەسەر جەمی ئەو پـێ یـانەی دێـڕە هەڵبەسـتێک دروسـت دەکەن ، کە لە عەرووزی عەرەبیـدا تەفعـیلەی پـێ دەڵێن))[3] ، لـە هۆنـراوەی کوردیـدا بـە گشـتی دووجـۆر کێش هـەیـە،کە ڕەگەزی سـەرەکی شیعرن ،ئەویش : کێشی عەرووزی عەرەبی (چەندی) کە لەلایەن (خەلیلی کوری ئەحمەدی فەراهیدی) ەوە دانراوە لە (16) دەریا پێک دێت ، ئەم جۆرە کێشە لە شیعری کلاسیزمدا پەیڕەو دەکرێت، جۆری تریشیان کێشی خۆماڵییە ، کە تاڕادەیەکی زۆر لە ئەدەبیاتی نۆیدا بەکاردەهێنرێ، صابریش هیچ هۆنراوەیەکی نییە کێشی خۆماڵی تێدا بەکارهاتبێت ، بۆیە باسی لێناکەین ودەچینە سەر کێشی عەرووزی :

کێشی عەرووزی (چەندی) :

(عەرووز): وەک وشە عەرەبییە ولەلایەن (فەراهیدی)وە بەحرەکانی دانراوە، مەبەست لە عەرووز (العـروض) :(لێکـۆڵینەوەیە ســەبارەت بە کێشــی دێڕەکـانی شـیعر ،ئەمەش بـۆ دەرخستنی مۆسیقاو دەریا عەرووزییەکانە ، کە شاعیر پەیڕەوەی دەکات ،لە هەمان کاتدا توانـای شـاعیر لەبەکارهێنـانی دەریاکـان دەردەخـات ، چـونکە ئەو دەریایـانە مۆسـیقای

(1) صفاء خلوصی (د) ،فن التقطیع الشعری والقافیه ،منشورات مکتب المتنبی ، بغداد 1977 ،ص245.
(2) نازک الملائکە ، قضایا الشعر المعاصر ، الطبعە الخامسة ، دار العلم ، لبنان 1978 ، ص70.
(3)عبدالرزاق بیمار ، کێش ومۆسیقای هەڵبەستی کوردی ،ل 10

شیعرەکەی لەسەر دەوەستێ)[1] ، دەریا عەرووزییەکان شیعری عەرەبیان لە لەنگی وپەرت وبڵاوی پاراست بۆیە لە لایەن فارس وکوردیشەوە هەمان دەریای عەرووزی بەپێ یاساو ڕێسای ئەو دووزمانە پەیڕەوکرا، ئەم جۆرە کێشە بە پێی کورت و درێژی برگەکان دەستنیشان دەکرێت و دێڕی شیعریش (یەکەیەکی مۆسیقیە بە شیتەڵ کردنیشی چەند یەکەیەکی تر بەدوای خۆیدا دێنێت)[2] ، کەواتە عەرووز بەگشتی (زانستی مۆسیقای شیعرە، لەم نێوانەشدا پەیوەندییەک هەیە پێکەوەیان دەبەستێتەوە، ئەم پەیوەندییەش لە بنیاتی دەنگدایە، مۆسیقاش ڕستەکان دابەشی چەند برگەیەکی دەنگی کورت ودرێژ دەکات ، بێ ئەوەی ڕەچاوی سەرەتاوکۆتایی وشەکان بکات ، عەرووزیش بە هەمان شێوە دێڕی شیعر دابەشی یەکەی دەنگی دەکات بە بێ ڕەچاوکردنی سەرەتاو کۆتایی وشەکان ، ئەمەش پێی دەوترێت " تەفعیلە")[3] ، صابری بەپێی زەمەن وسەردەم ولێکدانەوەی شیعرەکانی سەر بە ڕێبازی کلاسیزمە ، پەیڕەوی کێشی عەرووزی کرددوە ، ئەم کێشە پێشترلە لایەن بابا تاهیر وشاعیرانی پاشی پەیڕەوکراوە ، ماوەیەکی زۆر شاعیرانی کورد لە ژێر کەشی ئەم ڕێبازە ، شیعریان نووسیووە، تاکو سەردەمی (صابری) ودوای (صابری)ش .شاعیر لە دیوانە شیعرێکەیدا پەیڕەوی کێشی چەندی (عەرووزی) کردووە ، زیاتریش کێش ڕەمەڵ وهەزەجی بەکارهێناوە ، سێ نموونەی شیعریش بەپێی کێشی عەرووزی لێک دەدەینەوە:

---

(1)شعبان صلاح (د) ، موسیقى الشعر بین الاتباع والأبتداع ، دار غریب للطباعه والنشر ، القاهره 2007 ، ص11.

(2) ج.س.فریز ،الوزن والقافیة والشعر الحر ،ترجمة :عبدالواحد لؤلؤه ،دار الرشید للنشر ،العراق ،1980،ص13.

(3)عبدالعزیز عتیق (د)،علم العروض والقافیة ،دار النهضه العربیة ،لبنان ، ص12.

یەکەم : شیعری (بە چاوی مەستت) ، ل144 :

1- بە/ چا/ وی/ مەس /ت و/ بی /ما/ ری نە/خۆ/شم

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

نە/ ما/ وە*/ ئیخ / تی /یا / رو / ئەق / ڵ و/ هۆ / شم

مفاعلن مفاعیلن فعولن

2- بە / زا /هیر / گەر / چی / مس /کی / ن و/ فە /قی / رم

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

لە / با / طن / دا / دو / ڕو / مەر / جان / ف / رۆ / شم

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

3- دو / ڕو / مەر / جان / چی */ یە / یع / نی / د/ ڵ و/ جان

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

بە / چا / وی / تۆ / لە /چاو /ئەر / ژێ / تە / کۆ /شم

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

4- ئە / گەر / تۆ / موش / تە / ری / مەر / جا / ن و/ دوڕ / بی

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

بە / گیا / نی / تۆ / وە / رە* / هەر / زان / ف / رۆ / شم

5 - ئە / گەر / عا / ج / زو / بێ / دەس / تە / ڵا / تم

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

بە / جا / ن و / دڵ / بە / قور / بان / تێ / ئە / کۆ / شم

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

6 - هە / تا / کو / تۆ / نە / یەی / تەس / کی / نی / نا / ێی

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

به / ڕۆ/ ژو / شەو / دە / مێ / کە / غەم* / ئە / نۆ / شم

مفاعیلن مفاعلن فعولن

7- گە / لێ / نا / ڵان / د / م و / سو / دی / نە / بە خ / شی

مفاعیلن مفاعیلن فعولن

لە / مەو / لا / صا / ب / رو / ما / ت و / خا / مۆ / شم *

مفاعیلن مفاعیلن

ئەم دەقە لەسەر کێشی هەزەجی شەشی مەحزووفە ، ئەم خاڵانەی خوارەوەشی تیادا بە دی دەکرێت :

1- دێڕی سێیەم وچوارەم پێویستی بە ئیشباعە لە خوێندنەوەی (چییە) و(وەرە) دا .

2 – پێی یەکەمی لەتی دووەمی دێڕی یەکەم وپێی دووەمی لەتی دووەمی دێڕی شەشەم قەبز هاتۆتە سەر پێیەکە . مەبەست لە قەبز ((لە زماندا مانای گۆشین وگرتن دێ ، وەک زاراوەش بریتییە لە فڕێدانی تیپی پێنجەمی وەستاوی پێ ،کە دووەم بێ لە سەبەبدا ، دەچێتە سەر "فعولن " دەیکا بە "فعول " و "مفاعیلن " دەیکا بە "مفاعلن "))[1].

3- لەتی یەکەمی دێڕی سێیەم ،زەربەکەی مەقسورە .مەبەست لە زەرب ((دوا پێتی لەتی دووەم))[2] .

4 - لەتی دووەمی دێڕی حەوتەمی هۆنراوەکە ، لە عەرووزەکەی کێشە هەیە ، چونک "خامۆشم " دەبێتە " مفعولن " واتا پێیەکە ئەخرەبی مەحزووفە ، بەڵام دەشێ خەمۆشم بێت وئەوە هەڵەی چاپ بێت لە دیوانەکەی ، ئەوکات پێیەکە وەک ئەوانی تر مەحزووفە .مەبەست لە ئەخرەب ((بریتییە لە "خەرم + کەف" دەچێتە سەر مفاعیلن و دەیکا بە فاعیل – مفعول)) و حەزفیش ((فڕێدانی سەبەبی سوکە لە کۆتایی پێدا))[3].

---

(1)عەزیز گەردی ، کێشی شیعری وبەراورد کردنی لە گەڵ عەرووزی عەرەبیدا وکێشی شیعری فارسیدا ،ل123.

(2)هەمان سەرچاوە ،ل114.

(3)هەمان سەرچاوە ،ل127،130.

دووەم : شیعری (لە خۆشی چاوت) ،ل211 :

1- نە / خۆ / شی / چا / وی / بی / ما/ رت / هە / تا / کەی / ئین / تی / زا / رت / بێ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

سە / ری / تەس / لی / می / دا / ئیم / بەر / دە / با / زی / رێ / گو / زا / رت / بێ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

2- لە / شوک / ری / شەو / کە / تو / شا /هی / خو / دا / پێ / تی / عە / تا /فەر /موو

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

دە / بێ / فیک/ رو / مە / شو / رە / تی / بێ / نە / وا / یا / ن و/ هە / ژا / رت / بێ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

3- صە / با/ بێ / نێ / ئە / گەر / بێ / نێ / لە / با/ غی / جەن / نە / تی / حوس / نی

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

سە / رو / جا / ن و/ د / ڵم / قور / با / ن و/ شا / با / ش و/ نی / پا / رت / بێ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

4- دە / مێ / کە*/ دەس / بە / جا / ن و/ چاو / لە / جا / مم/ سا / قی/ یا/ فەر/ موو

مفاعلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

کە / بگ / رەو/ بەر/ دە/ جا/ ن و/ جا/ م و/ هەر/ خێ/ رە*/ بە/ کا/ رت/ بێ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل مفاعیلن

5- ئە/ گەر/ چی / حوس / نی / تۆ / موس/ تەغ / نی / یە / ئەم / ما/ زە/ رەر / نا/ دا

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

هە/ زا / را/ نی / وە / کو / صا/ بر/ بول / بو / لی/ لا / لە / زا / رت / بێ

مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن

ئەم شیعرە لە سەر کێشی هەزەجی هەشتی تەواوە ، ئەم خاڵانەی خوارەوەشی تیادا بەدی دەکرێت :

1- پێی یەکەمی لەتی دووەمی دێڕی چوارەم قەبزی هاتۆتە سەر

2- پێی سێیەمی لەتی دووەمی دێڕی چوارەم کەفی هاتۆتە سەر .مەبەست لە کەف ((لە عەروزدا مانای فڕێدانی حەفتەم تیپی وەستاوە لە سەبەبدا دەچێتە سەر ئەم پێیانە :(مفاعیلن مفاعیل ، فاعلاتن فاعلات ، فاعلاتن فاع لات ، مستفع لن مستفعل))[1].

3- لە لەتی یەکەمی دێڕی پێنجەم (یەئەم) بەیەکەوە دەخوێندرێتەوە ،(یەم) و بڕگەیەکی درێژە.

4- لەتی دووەمی دێڕی پێنجەم لەنگییەکی تێدایە ،چونکە پێی سێیەمی (فاعلاتن)ە لەبڕی (مفاعیلن) .

5- لەتی دووەمی دێڕی دووەم (مەشورەتی بێ) دەشێ هەڵەبێ وخۆی (مەشورەت بێ) وبەم شێوەیە کێشکە لەنگ نابێ.

---

(1)عەزیز گەردی ، کێشی شیعری وبەراورد کردنی لە گەڵ عەرووزی عەرەبیدا وکێشی شیعری فارسیدا ،ل124.

سێیەم : شیعری (ئەی بە شرینی لە مەحبوبان ئەسێنی) ، ل73

1-   ئەی / بە/ شی/ ری/ نی/ لە/ مەح/ بو/ بان / ئە/ سێ/ نی/ خەر/ ج و/ بام

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

وەی/ غو/ می /تۆ / هە/ موو / سوڵ / تا/ نی/ خا/ وەن / تەخ/ ت و/ تاج

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

2- ئەی/ بە/ غەم/ زەی/ چا/ وی/ بی/ ما/ رت/ هە/ موو/ عا/ لەم / نە/ خۆش

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

وەی/ بە / ئەن/ فا/ ست / ش/ فا/ یا/ بن / گ/ رو/ هی/ نا/ می/ زاج

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

3- ئەی/ بە/ نی/ گا/ هی/ چ/ وی/ بی/ ما/ رت/ هە/ موو/ عا/ لەم / نە/ خۆش

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

وەی / هە/ موو/ عا/ لەم / بە / ئەن / فا/ سی / مە/ سی/ حت/ ئیح/ ت/ یاج .

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

کێشی ئەم شیعرە رەمەلی هەشتی مەقسوورە ،بەتێبینی ئەم خاڵەی خوارەوە:

1- لەتی یەکەمی دێڕی سێیەم لەنگە تێدایە ، چونکە شانزە بڕگەیە بە پێچەوانەی دێڕەکانی دیکە کە (15) بڕگەن ، بۆ چارەسەر کردنی کێشەکە دەبێ (نیگاهی) بە (نیگای) بخوێندرێتەوە بۆ ئەوەی کێشەکە تێک نەچێ .

2- سەروا (القافيه) :

ڕەگەزێکی مۆسیقییە ، لەسەر دووبارە بوونەوەی دەنگ پەیدا دەبێت وبەشێکە لە مۆسیقای دەرەوە ، لە ئەدەبیاتی کۆنی کوردیدا بایەخی زۆری پێدراوە ، چونکە ئەرکی ڕێکخستنی دەنگ ومۆسیقای شیعری دەکەوێتە ئەستۆ، لە هەمان کاتدا ڕۆڵێکی جوانکاریشی هەیە .

سەروا بریتییە لە (هەردوو دەنگی وشەی کۆتای دێڕ)[1] ئەم کۆمەڵە دەنگەش کەلە کۆتایی دێڕ دووبارە دەبنەوە (جۆرە ڕیتمێکی مۆسیقی گونجاو لە زەمەنێکی دیاریکراودا دەخاتەڕوو)[2] لەسەرچاوە عەرببییەکاندا سەبارەت بە سەروا گەلەک نووسراوە ، زۆربەیان سەروا بە دوا پیتی دێڕ دادەنێن ، ئەو تاکە پیتەش کە دووبارە دەبێتەوە پێی دەڵێن : (ڕەوی)، بەلام "د.صفاو خلوصی" دەڵێت :(سەروا پیتی ڕەوی نییە ، وەک هەندیک باس لێدەکەن، بەڵکو کۆمەڵێک پیت و هێزە ،کە مۆسیقای بەیت – دێڕی شیعر لە خۆ دەگرێت)[3]،عەزیز گەردیش وای بۆ دەچێت: سەروا لە بناغەدا دەشێت فارسی بێت ویاخود کوردی بێت بریتیە :((لەو دەنگە پاکۆمەڵە دەنگی کە هەندێ جار بەبڕگەو لای هەندێ بەتیپ ئاماژەی بۆکراوە ، لە کوتایی لەت یا شیعرو هەندێ جار لە ناوەوەش دێ ، هەر وەکو دەشێ لەپەخشانیشدا هەبێ بە تایبەتی لە کۆتایی فاسیلەکان))[4]،کەواتە مەرج نییە سەروا تاکە دەنگێک بێت ، بەڵکو دەشێت کۆمەڵە دەنگێک بێت ، تەنها پەیوەستیش نییە بە شیعرەوە ، بەڵکو لە پەخشانیشدا دەردەکەوێ ، بوونی سەروا لە دەقی شیعریدا وەکو مەرجێکی سەرەکی وایە ، چونکە مۆسیقا لە ڕیگای سەرواوە دێتە ئاراوە، لە هەمان کاتدا دەق لە پەرش و بڵاوی دەپارێزێت ((ترپە وئاوازی شیعر زیاد دەکات ولەنگەری شەپۆڵی دەنگەکانی دێڕە شیعر ڕادەگرێ ودەبێ بەزایەلەو دەنگدانەوەی دەنگە هاو جنسەکانی تری ، هەروەهاجۆرە ڕیتمێکی ئاوازەیی دروست دەکات ودەوری پردێکی ئاوازەیی وەهمی دەبینێ لە نێو هەر دوو جەمسەری کاری شیعریدا))[5]،سەروا بۆ دەق وەک سەجەع وایە بۆ پەخشان ، هەڵگری مۆسیقاو ڕیتمی تایبەتە ئارامییەکی دەروونی بەخوێنەر دەبەخشێ چونکە بوونی سەروا لە هەر دێڕێکدا خوێنەر تێکەڵ مۆسیقای شیعرەکە دەکات. بەمەش وەرگر چێژێکی تایبەت وەردەگرێت .

---

(1) ابراهيم بن عبد الرحمن الغنيم ،الصوره الفنية في الشعر العربى ، الطبعة الاولى ، الشركة العربية للنشر والتوزيع – 1996 ص241.

(2) شعبان صلاح (د) ، موسيقى الشعر بين الاتباع والابتداع ، ص 11.

(3) صفاء خلوصى (د)، فن التقطيع الشعرى والقافية ، الطبعه الرابعه، مطبعه دار الكتب ،بيروت ،1974 ، ص213.

(4)عەزیز گەردی ، سەروا ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی ئاراس ، هەولێر ،1999،ل26.

(5)عەزیز گەردی ، سەروا ،ل39.

(د.صفاء خلوصی) پێی وایە : سەروا جۆرێکە لە (خەواندنی موگناتیسی) چونکە مۆسیقاو سیحری وشەکان خوێنەر لەگەڵ خۆی پەلکێش دەکات ،لە زمانی عەربیشدا (القافیە)ی پێی دەوترێ (چونکە دێرە شیعری لەسەر ڕادەوستێ)[1]بەکارهێنانی جۆری سەروا پەیوەستە بە ناخ و دەروونی شاعیرەوە وەک تیشکی ڕوون کەرەوە وایە ئەوەی لە ناخی نووسەردا بێت دەیخاتە ڕوو ، بۆیە دەبینین دەقی سەروا دار لە ناخی وەرگرەوە نزیکەو جۆرە چێژێکی تایبەتی هەیە ، لە هەمان کاتدا زوو لەبەر دەکرێت .سەروا تایبەت نییە تەنها بە شیعری کلاسیزم ، بەڵکو لە شیعری ئازادیشدا پەیڕەو دەکریت، بەڵام شاعیران بە قورسی تماشای دەکەن وپێیان وایە لەنگەر لە بەردەم دەربڕێنی هەستی نووسەر دروست دەکا .

لە زۆربەی سەرچاوە عەرەبییەکاندا هاتووە سەروا دابەشی دووبەش دەبێت: (سەروای ئازادو سەروای بەند)[2]. سەروای ئازاد :(ئەو سەروایە یە کە ڕەویـیەکەی بزواوە،سەروای بەندیش: ئەو سەروایە یەکە ڕەوییەکەیوەستاوە)[3].

ڕەویش : ((وەک زاراوە بە مانای بیرکردنەوە ، چونکە شاعیر لە کاتی شیعردانانا زۆر بیری لێدەکاتەوەو ، بریتیە لە دوا دەنگی بنچینەی وشەی ڕەسەنی سەروا و هۆنراوەی لەسەر بنیات دەنرێ وهۆنراوەکە هەر بەناوی ئەوەوە دەکرێ بە تایبەتی ئەگەر قیتعەو غەزەل وقەسیدە بێ ، واتە لە چەند دێڕێک پێک هاتبێ ویەکێتی سەروای تێدا پەیڕەوکرابێ))[4].

صابری یەکێکە لەو شاعیرانەی لە بەکارهێنانی سەروادا زیرەکییەکی باشی نواندووە،کۆمەڵێک دەنگی وەک سەروا بەکارهێناوە کە دەشێت هەندێک دەرکەوتنی قورس بێت ، وەک دەنگی (ق) کە دەنگێکی بە ئەسڵ عەربییە لە تورکیشدا زۆر بەکاردێ شاعیر وەک سەروای شیعرەکەی بەکاری هێناوە :

(1) صفاء خلوصی (د) ، فن التقطیع الشعری والقافیة ،ص39.
(2) امین علی السید ، في علمی العروض والقافیه ، الطبعه الخامسه ، دار المعارف ، القاهره -1999، ص220 .
(3)صفاء خلوصی (د) ، فن التقطیع الشعری والقافیة ، ص 217 .
(4)عەزیز گەردی ، سەروا ل112 .

بووکی دونیا

بووکی دونیا شوو بە مێردی جاهیل وئەحمەق ئەکا
حەقیەتی بێزوو بە خوێتی جەرگی ئەهلی حەق ئەکا
وا جەهەنم پڕ لەجاهیل (لهو لعب) ی خۆی ئەکا
تێگەیشتوو بۆ چ لە ژێر عەباوە لێی ئیرەق ئەکا
ئەی دریغ ئێستاکە ئەهلی حەق نەما ئەولادییان
غەیبەتی دین پەروەران وکردەوەی ناحەق ئەکا
عالم وجاهیل لەمەعناو سورەتا فەرقی نەما
چونکە هەردووکی بە بۆیاغی سمێڵی دەق ئەکا
هەرموسڵمانێ (قصه) ی حەق گەر لە جێگایە بکا
جێبەجێ لەو جێگە خۆی بێ حورمەت وجێ لەق ئەکا .(د.ص.ل57).

لەم دەقــدا ســەروا بــریتییە لە (ق)، دەنگــی (ق) ڕەویــیە ودەنگــی (ە) پــێش ڕەوییە*،وشەی (ئەکا) پاشسەروایە .

لە دەقی :(دەستێ بخەرە سەردڵم) شاعیر هەوڵی داوە بۆ سەروا زیاتر وشەکانی زمانی کوردی وچەند وشەیەکی عەرەبی بخاتەڕوو :

جانا وەرە دەستێ بخەرە سەر قەلبی حەزینم
دوا گیانمە (تالو کەمە) کۆتاکە گرینم
بنواڕیە ئاوێنە ئەزانی چیە دەردم
ئیحسانە کەچاکەیتەوە ئازارو برینم
هەرچەنەندە کەبێ ڕەنگ و لە ڕوزە ردو نەخۆشم
هەر لەحزە بەیادت قەڵەو سوور و (سەمین) م
عومرێکە گلاراومە ئەی یاری شیرینم
رەحمێکی خودات بێتە دڵ و بێرە سەرینم ..(د.ص ، ل148) .

تاکۆتایی شیعرەکە شاعیر هەمان سەروای پەیڕەوکردوو ، بەمەش مۆسیقایەکی بێ لەنگەری خستۆتەڕوو، سەروا لەم دەقەدا بریتییە لە: (م) ، دەنگی (ن) ڕەوییە وجێناوی

---

*پێش ڕەوی :(ئەگەر ڕەوی بزوێنی درێژبێ پێویستی بە پێش ڕەوی نابێ ، ئەگەر پێش ڕەوی دەنگێک یان چەند دەنگێک پەیڕەو بکرێن لەبەر پێویستی نییە بەڵکو بۆ قوول کردنەوەی ئاوازو بەهێزکردنی تر بە (ایقاع)ی شیعرەکە).بڕوانە: عەزیز گەردی ،سەروا ،ل128.

**پاش ڕەوی :(ئەو دەنگە زیادانەیە کە وەکو مۆرفیمی ڕێزمانی بە کۆتای وشەی سەرواوە دەلکێن ، بڕوانە :عەزیز گەردی ،سەروا،ل139.

لکاوی (م) وەک پاش ڕەوی بەکارهاتووە ، وشەکان هەموویان سەر بە خۆن تەنیا وشەی (شـرینم) نەبێت کەلە بەیتـی حەوتەم دووبـارەە بـۆتەوە ، لە شـیعری (دولـبەری عیشـوە فرۆش)دا دەڵێت :

یاری کەس نابیٚ بەیارم ((حبذا)) یاری ((لذیذ))
((غیطة)) بەخشای حۆرییانە ڕەنگ وروخساری ((لذیذ))
دولبەری عیشوە فرۆش ومیهرەبان ودڵ فریب
غەمزەو نازوئیشارە وچاوی بیماری ((لذیذ))
گوڵ عوزارە قامەتی شمشادە ئەندامی بلوور
دەست وپەنجەی نازک وکردارو ڕەفتاری ((لذیذ))
تەڵعەتی ((دار الشفا)) یە چاوی بیماری حەکیم
حەببی ئەمساڵیشی وەک مەجنونەکەی پاری ((لذیذ)) .(د.ص. ل85).

سەروای ئەم شیعرە بریتییە لە : دەنگەکانی (اری) کە پێش وشـەی کۆتـاییە دەنگـی (ڕ) ڕەویـیە سـەروای دەقەیەکە، دەنگـی (ی) کە جێنـاوی لکـاوی کەسـی سـێیەمە پـاش ڕەوویيەو وشەی (لذیذ) ، کە لەسەرتاوە تاکۆتایی شیعرەکە دووبـارە کراوەتـەوە ، پاش سـەروا یە (ڕەدیـف) کە مەبەسـت لێـی :((وشـەیەکی سـەربەخۆیە جیـایە لەسـەروا ، دوای تەواو بوونی سەروا دیٚ ،چونکە شیعرەکە لە بارەی کێش وماناوە پێویستی هەیە))[1].

مەرجیش نییە پاش سـەروا یەک وشـە بێت ، هەنـدیٚ جـار دوو وشـەیە وجـار بەجـاریش ئامرازو جێنـاوێکە ، شـاعیر لە بەکارهێنـانی سـەروادا سـەرکەوتوو بـووە ، لە شـیعرە تـورکی وفارسییەکانیشـدا کـۆمەڵە دەنگێکـی بەکارهێنـاوە کە هەنـدیٚ قورسـە دەرکەوتنـی لە زمـانی کوردیدا، بەمەش مۆسیقای شیعرەکانی لە لەنگی وپەرش و بڵاوی پاراستووە.

(1)عەزیز گەردی ، سەروا ، ل162.

ب : مۆسیقای ناوەوە (ڕیتم) :

وشەی (ڕێتم) وەک زۆربەی وشەکانی جیهان لە بناغەدا وشەیەکی گریکییە ، ریتم تەنها پەیوەست نییە بە شیعرەوە بەڵکو لە پەخشانیشدا هەیە ، بەڵام لە شیعردا وەکو مەرجێکی سەرەکی ناو دەبرێت .

((ڕیتم بریتییە لە جولانەوە یان هەستی جولانەوەیەک کە لە ریکخستنی برگەی هێزدار وبێ هێز ودرێژی برگەکانەوە پەیدا دەبێ ، ریتم لە شیعردا پشت بە دەستووری کێش دەبەستێ))[1]، چونکە ئەم جۆرە پەیوەستە بەڕێکخستنی دەنگەکان ((ڕێتم زیات لەسەر سیستەمی ڕێکخستنی دەنگ هاتووە جۆری دەنگەکان بزوێن ونەبزوێن وجۆرەکانیان کورت یان درێژن ، سیستەمی دابەش بوونی بزوێنەکان ، دووبارە بوونەوەی بزوێنێک یان چەند بزوێنیک، لەمەدایەکی زەمەنی دیاریکراودا،بە گوێرەی نەبزوێنیش دەنگە کپ وگڕەکان ،خشۆک وتەقاوەکان جا پەیوەندی ئەمانە هەمووی بە دەنگەکانی دەورووبەری خۆیانەوەیە))[2]. رێکخستنی دەنگ وچوونە پاڵ یەکتریان لە هەر زمانێکدا بێت ، پەیوەندی بە تواناو لێهاتووی شاعیر وسیستمی زمان وبڕگەی کورت و درێژەوە هەیە ، باری دەروونی شاعیرە ڕیتم دەخولقێنی ، بۆ نموونە دیوانی واهەیە هەموو ڕیتمی شیعرەکانی کپن وجۆرە خامۆشییەکیان پێوە دیارە ، شاعیری شڵژاوی واش هەیە ململانی دەروونی وایلێدەکات بەر دەوام ڕیتمی هەڵبەزو دابەز بخولقینێ ، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کات وسەردەمەی ،کە شاعیری تێدا دەژی هەر وەک عەزیز گەردی دەڵێت :((مۆسیقا هونەرێکی زەمەنییە))[3]، کەواتە موسیقای ناوەوە ((لە پەیوەندی نێوان وشە ودەربڕین وڕستەکانی هەڵبەستەکەوە هەڵدەقولێ وشوێنەواری چۆنیەتی دەنگەکانی ئەم ڕەگەزە خۆرمیانەیە))[4]، مۆسیقای ناوەوە لە شیعردا لەگەڵ زۆر لە هونەرەکان دەردەکەوێ لەوانە :

1- دووبارەکردنەوە:

لە زمانی شیعریدا چەندین پێناسەو چەمکی دووبارەکردنەوەمان خستەڕوو ، ئەم هونەرە لە تەواوی ئاستەکانی زماندا دەردەکەوێ ، لە عەرەبیدا (التكرار)ی پێدەڵێن کە :((بریتییە لەوەی نووسەر وشەیەک یان دەستەواژەیەک یان ڕستەیەک بێنی وچەند جارێک پاتی بکاتەوە ، بۆ چەند مەبەستێکی تایبەتی ، بەو مەرجەی هەموویان واتایان یەک بێت و لە

---

(1) عەزیز گەردی ، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی ، ل 71.
(2)هەمان سەرچاوە ، ل72-73 .
(3)هەمان سەرچاوە ، ل75.
(4)کامل حسن عزيز البصير (د) ، ڕەخنەسازی ، ل193.

جاریکەو بۆ جاریکی تر واتایان نەگۆڕیت بەواتە : نابیت وشەکان نە لە ڕواڵەت ونە لەگوزارەدا هیچ گۆڕانیان بەسەردا بیت))[1]، ئەم هونەرە ڕۆلیکی بەرچاوی هەیە لە بنیاتی مۆسیقای ناوەوەی شیعردا، شاعیران لە دەقدا بەکاریدینن جونکە مۆسیقا وچیژ بەخشین وڕازاندنەوەی دەقەکە دەگریتە ئەستۆ ، لە کاتی ژماردنی دەنگە دووبارەکراوەکانیش دەنگەکانی یەک دیڕ وەردەگیریت ، نەک لە ئاستی تیکستەکە :

یەکەم : دووبارە بوونەوەی دەنگ : لە هەر شیعریکدا دەنگیک یان کۆمەڵە دەنگیک لە ئەنجامی دووبارە بوونەوە ، ڕیتمی هۆنراوەکە دەگرنە ئەستۆ و بەسەر شیعرەکەدا زاڵ دەبن :

1-هەر پووکە پووکتە گویزی پووک ناشکێ بە پووک
ئەی پیری سەر سپی سووکە سووک مەکە لەدەوری بووک ...(د.ص.ل129).

لەم دیڕەدا دەنگەکانی (وو) و (پ) دەنگی زاڵ وگڕن لە نێو ئەم دیڕەدا ، دەنگی (وو) حەوت جار دووبارەکراوەتەوە ، ئەمەش بۆ خۆی ڕیژەیەکی زۆرە لە دیڕیکدا ، دەنگی (پ) یش بێنج جار دووبارە کراوەتەوە.

2-کە لەزاتی لە زاتی شیخی دی زاتی شکا بۆیە
کەساحیب زاتە "صابر" هەر وەکو تووتی سوخەن گۆیە .....(د.ص.ل230).

هەر کە ئەم دیڕە دەخوینیتەوە هەست بە زاڵ بوون وگڕبوونی دەنگی (ز) دەکەی ، ئەم دەنگە (ز) چوار جار دووبارە کراوەتەوە ، مۆسیقای ناوەوە وجوانی دیڕەکەی گرتۆتە ئەستۆ .

3-وجود ئەوجا عەزیزە تۆ عەزیزی لای عەزیزی بی
نە ئانکی باغچەی شار ودار وبێ خاوەن وچەرداخ ...(د.ص.ل78).

---

(1) عبد العزیز عتیق (د) ، علم العروض والقافیة ،ص 23.

لەم دێڕەدا دەنگەکانی (ع ، ز، ی) دەنگی زاڵی دێڕەکەن ، دەنگی (ع) سێ جار ، دەنگی (ز) شەش جار ، دەنگی (ی) شەش جار دووبارە کراونەتەوە. ئەمانەش موسیقای ناوەوەیان دروست کردووە.

دووەم : دووبارە بوونەوەی وشە : ئەم هونەرەش هاوکارە لە بنیاتی مۆسیقای ناوەوەی شیعر . هەمان ئەو نموونانەی سەرەوە ، کە لە دووبارەبوونەوەی دەنگ خستمانە ڕوو ، لە دووبارە بوونەوەی وشەش دەیخەینە ڕوو :

1-هەر پووکە پووکتە گوێزی پووک ناشکێ بە پووک
ئەی پیری سەر سپی سووکە سووک مەکە لەدەوری بووک ...(د.ص.ل129).

لەم دێڕەدا وشەی (پووک) چوار جار دووبارە کراوەتەوە ، وشەی زاڵی دێڕەکەیە .

2-کە لەزاتی لە زاتی شێخی دی زاتی شکا بۆیە
کەساحیب زاتە "صابر" هەر وەکو تووتی سوخەن گۆیە .....(د.ص.ل230).

وشەی (زات) چوار جار دووبارە کراوەتەوەو مۆسیقایەکی گڕیان بە دێڕەکە بەخشیوە.

3-وجود ئەوجا عەزیزە تۆ عەزیزی لای عەزیزی بی
نە ئانکی باغچەی شار ودار وبێ خاوەن وچەرداخ ...(د.ص.ل78).

لێرەشدا وشەی (عەزیز) کە هەر جاری بۆ کەسێک بە کارهاتووە ، سێ جار دووبارە کراوەتەوە ، جوانیکی تایبەتی داوەتە دێڕەکە.

دەگەینە ئەوەی صابری لەم هونەرەدا سەرکەوتووانە کاری کردووەو پاراستنی مۆسیقاو ولە هەمان کاتدا جوانی دەقی خستۆتە ڕوو.

2- کەرتکردن :

هونەرێکی جوانکارییە، به مەبەستی ڕازاندنەوەی شیعر به کاردێت ،جگه له سەروای گشتی سەروا له نێو دەقەکانیشدا بەکارهاتووه ، ئەو سەروایانەی ناوەوه بەر کەرت کردن دەکەون ، له زمانی عەرەبیدا "التشطیر" ی پێدەوترێت، مەبەست لێی :(کەرت کردنه لەعەرووزدا واته کێشانی وشەکانی هەر بەیتێک بەپێی تەفعیلەکان، ئەم هونەرەش له کاتی کەرت کردندا یارمەتی تۆێژەر دەدات تاکو دەریا عەرووزیەکان بناسێت)[1] ، واته کەرت کردنی دێڕی شیعر به پێی دەریا عەرووزییەکانه ، له پێناسەیەکی تردا هاتووه،که ئەمه زیاتر تایبەته به زمانی عەرەبی : (کەرت کردنی دێری شیعر واته دانانی هێزەکان "حەرەکات "ه له سەروبنی پیتی گونجاو بۆ دەرخستنی پێیەکان "تەفعیلەکان " ، ئەمەش بەوه دێتەئاراوه کەپیتەکان بەو شێوەیە بنووسرێت که گۆدەکرێت ، نەک وەک ئەوەی بەڕێنووس دەنووسرێت)[2] ، ئەم هونەره ڕەوانبێژییه بەیت دابەشی چەند ڕستەیەکی کورت دەکات ، ئەمەش دەق به ڕوونی دەخاته ڕوو ، هەروەها ئەو ڕسته کورتانه سەرەڕای هاوتەریب بوونیان وێنەی جودا دەخولقێنن بەمەش ئیقاعێکی جوان له کاتی خوێندنەوه دا پیشان دەدەن کەواته وەک (ابن هلال العسکری) دەڵێت : کەرتکردن واته :(هاوتەریبی وشەکانی هەردوو دێڕ وسەربەخۆی هەردێڕێکیش لەوی تر)[3]، واته هەر دێڕی یان نیوه دێڕی شیعرێک دابەشی چەند کەرتێکی سەروادار کراوه ، ئەو کەرتانەش سەرەڕای ئەوەی هاوسەروا دەبن ، له هەمان کاتدا هاوکێشیش دەبن ، صابری له کەرت کردندا هەندێ جیاوازی نواندووه له شاعیرانی پێش خۆی له سەرتاپای دیوانەکەیدا قەسیدەیەک بەدی ناکرێت له کاتی کەرتکردندا سەرواکانی ناوەندی هەمووی جووت بن ،یاخود وەک یەک بن ، بۆیه ئێمه تەنها شیعرێک هەڵنابژێرین ، بەڵکو له هەر دەقێک چەند پارچەیەک هەڵدەبژێرین ، بێگومان ئەمەش که صابری کردوویەتی تا ڕادەیەک زیانی به مۆسیقای شیعرەکه گەیاندووه ،بەڵام دیاره ویست وئارەزوی شاعیری لەسەر بووه، چونکه ئاستی خوێندەواری شاعیر کەم بووه له چاو ئەو هەموو هونەرانه.

---

(1)عبد العزیز عتیق (د) ، علم العروض والقافیة ،ص 23.

(2)راجی الأسمر ، علم العروض والقافیة ، دار الجیل ، بیروت ، ص12.

(3) ابراهیم بن عبدالرحمن الغنیم ، الصورة الفنیة في الشعر العربی ،ص 273.

کەرت کردن ،کە خستنە ڕووی سەروا داری دێڕە شیعرە بە دوو شێوە دەبێت :

1-هاوسەروای وشە بە وشە

2- هاوسەروای ڕستەو گرێ

1-هاوسەروای وشە بە وشە : مەبەست لەوەیە ئەو وشانەی لە دێڕێکدا دەردەکەون هاو سەروای یەکن ، کەرت کردنیش لە نێوان ئەو وشانە دەکرێت . صابری دەڵێت :

1- دڵ رفێن و / سەف شکێن و/ خوێن رژێن / ئازا وەرە
جان ودڵ بڕفێنە / سەف بشکێنە / خوێن بڕژێنەوە ...(د.ص.ل188).

2- بەدەم سۆفی / بەدڵ عاسی / تەریقی عامیو خاسی
لە چوڵی غەفڵەتا کاسی / کەرو گا پەروەری تاکەی ....(د.ص.ل194).

لەم دێڕەدا"2" کەرت کردنە زیاتر لە دێڕی یەکەمدا سەرکەوتووە ، دێڕی دووەم لەنگی تێکەوتووە ومۆسیقای ناوەوەی دێڕەکەی تێکداوە.

2- هاوسەروای گرێ وڕستە : واتە پڕۆسەی کەرتکردن لە نێوان گرێ یاخود ڕستەدا دەکرێت .وەک ئەم نموونانەی خوارەوە :

1- نیگارا مەست وبیمارم / بەچاوی مەست وبیمارت
وەکو پەروانە سوتاوم / بەنووری شەمعی روخسارت ....(د.ص.ل67).

2- نامیزاج وبێ دەوا خۆم / دڵ حەزین وناموراد
تابعی نەفس وهەوا خۆم / گەنجی عومرم دا بە باد
غافڵ وغەرقی گوناهم / عاسی ونامە سیاهم
ڕوو ڕەشی دیوانی شاهم / عاجزی (یوم التناد) ...(د.ص.ل81).

3-مەستەکەی مەی نۆشەکەم / سەربەست و"مشرب" خۆشەکەم
جان وعەقڵ وهۆشەکەم   / مەستور ورووو پۆشراوەکەم
گفتوگۆ شیرنەکەی   / مایەی حەیات وژینەکەم
جوێن وبوغز وقینەکەی / چای وجغارە وقاوەکەم ......(د.ص.ل139).

دەگەینە ئەوەی صابری لە هونەری کەرت کردندا زۆر سەرکەوتوو نەبووە ، لە چەند دێڕێک دا بە جوانی پێکاویەتی ، بەڵام لە هەندێ دێڕی تر بە تەواوەتی زیانی بە بنیاتی مۆسیقاکە گەیاندووە ، هەروەها هیچ هۆنراوەیەکی نییە لە سەرەتاوە تا کۆتایی لە کەرت کردندا هەمان شێوە بێت .

3- ڕەگەزدۆزی :

ڕەگەزدۆزی بەشێکە یاخود ڕەگەزیکە لە ڕەگەزوکانی جوانکاری (البدیع) لە زمانی عەربیدا جگە لەوشەی (الجناس) کەوا تایی ڕەگەز دۆزیيە، وشەی دیکەشی بەکاردەهێنرێت وەکو :((التجنس ، التجانس ،المجانسە))لە نێو دەقی شیعریدا ڕەگەز دۆزی ئەرکی خستنە ڕووی جوانی و مۆسیقای ناوەوە دەگریتە ئەستۆ و مەبەست لێی : وێکچوونی دوو وشە ، لە واتادا جیاوازبن .، بەواتایەکی تر (ڕەگەز دۆزی ئەوەیە : وشە دەربڕاوەکان یەکبن ، یان هاوشێوە ویەکچووبن ، واتا شیان جیاواز بێت)[1].کەواتە ڕەگەز دۆزی ئەو وشانە دەگرێتەوە کە لە ڕووی فۆرمەوە یەکن و واتای جودایان هەیە .

ڕەگەز دۆزی دوو جۆری هەیە :

یەکەم : ڕەگەز دۆزی تەواو : (الجناس التام) (ئەو ڕەگەز دۆزییەیە کە وشەکان بە تەواوەتی لە یەک بچن ، وەک قەزوینی دەڵیت : دەبێت وشەکان لە ڕووی ژمارە وشێوەو جۆرو ڕیزبوونی پیتەکان وەک و یەکبن ، واتایان سەربەخۆ بێت، ئەم جۆرە ڕەگەز دۆزییەش زیاتر کاریگەری دەخاتە سەر بە هێز بوونی مۆسیقای شیعری بەراورد بە ڕەگەز دۆزی ناتەواو.)[2] صابری لەچەند دەقێکدا ئەم جۆرەی ڕەگەزدۆزی خستۆتە ڕوو ، ئەوەش کار دەکاتە سەر مۆسیقای ناوەوەی شیعر چونکە دووبارە کردنەوەی هەمان وشە کەواتایان جودابیت تاڕادەیەک ڕیتمێکی جوان وڕێک پێشان دەدات :

سبەینانێ وتم ئەی نازەنین وشاهی لێو ئاڵان
گوناهێکی نەبوو دڵ داوی زوڵفانت لە پێ ئاڵان .(د.ص. ل 151).

صابری لە بارەی عیشقی یارەوە دەدوێ لە کۆتایی دێڕی یەکەم و دووەمدا وشەی (ئاڵان) هاتووە بە دوو واتای جودا، لە دێڕی یەکەمدا (ئاڵان واتە ئاڵ) کە بۆ سووری لێوی یار

(1) طالب محمدالزوبعي وناصر حلاوى (د)،البيان والبديع ،الطبعة الأولى،دارالنهضة،بيروت،1996، ص169.
(2)نفس المصدر،ص169.

هاتووه ، (ئالآن) له دێڕی دووەمدا بۆ بەستنەوە یاخود ئالآندن هاتووه ، کە زوڵفانی له دڵی صابری ئالآندووه کەواتە وشەی (ئالآن) ڕەگەز دۆزی تەواوە. ..... ، له (شـەوقی یـار) دا ڕەگەزدۆزییەکی تەواو دەخاتە ڕوو:

شەوقی یاری واله شاری سینەما
هەردەمێ ڕەنگی دیگەر وەک سینەما ... (د.ص.ل55).

شەوقی یاری صابری له نێو سینەی دایە ، له هەردوو دێردا وشـەی (سـینەما) هـاتووه ، له دێڕی یەکەمدا(سینەما واتە سینەی من) له دێڕی دووەمیشدا شاعیر پێی وایە شەوقی یاری هەردەمێ ڕەنگی پێشان ئەدات له سینەی دا وەک سـینەما ...، ڕەگەزدۆزی تەواو سـەرەڕای لایەنـی جوانکاری و دەررخسـتنی ڕیتمـی شـیعر له هەمـان کاتـدا ئاسـت بەرزی و لێهـاتوویی شاعیر دەردەخات .

دووەم : ڕەگەز دۆزی نـــاتەواو (الجنـــاس النـــاقص) : (ئەو ڕەگەز دۆزیـــیەیە کە دوو له وشـەکانی بە تەواوەتـی وەک یەک نەبـن ، دەشـیت له شـێوەی یـان ڕیـز بـوون ویـا ژمـارەی وشەکان جیاوازبن وجیاوازییەکە لەوە زیاتر نابێت ، له ڕووی واتاشەوه دەبێت واتای سـەر بە خۆیان هەبێت)[1] ئەم جۆره زۆر بە فراوانی لای صابری دەردەکەوێ :

گرفتارم بە دوای زوڵفی شیرینێکی قەد بەیداخ
بە تەقدیری خودا نابێ دڵی دێوانە قەت بێ داخ ..(د.ص. ل79).

گرفتاری بە دوای یارو ئاهو ناڵەی له هەردوو وشـەی (بەیداخ – بێ داخ) ڕەگەز دۆزییەکی ناتەواوی دروست کردووه ، دەتوانین ئەوەش بڵێن هەمیشە فۆنێمە قورسـەکان له نێو دەقدا بۆحاڵەتی خەم وناخۆشی بە کاردێن وەک لێرەدا (ق ، خ) کە دوو فۆنێمی قورسـن لەسـەر زمان . دەشێت ڕەگەزدۆزی وەک (بۆرەکی) دەڵیت : تێکەڵ بکریت بە فەلسـەفەی خواناسـی له مەشدا صابری وردەکارانە بۆی چووه :

(1)بسیونی عبد الفتاح فیود (د) ، علم البدیع ، الطبعه الاولی ،دار المختار ، القاهره ،2004،ص24.

(حەبیبا نووری روخسارەت لە باتی بەرگ ونیعمەتمە
طە بیبا چاوی بیمارت دوایی دەردو عیللەتمە)[1].

لە نموونەیەکی تردا دەتوانم بڵێم شاعیر جۆرێک لە فلاشباکی* دروست کردووە بە مەش ڕەگەز دۆزییەکی ناتەواوی پێکهێناوە :

لە دەشتی سینە هەڵگیری بڵێسەی ئاگری جاران
عیلاجێ ئاوێ تەدبیرێ لە ڕێی پێغەمبەرا یاران .. (د.ص.ل152).

لێرەدا هەردوو وشەی (جاران –یاران) ڕەگەزدۆزی ناتەواوی دروست کردووە .

کەواتە ڕەگەزدۆزی بەهەردوو جــۆرەکەی لای شـــاعیر بە فراوانـــی دەردەکەوێ ئەمەش هۆشمەندی شاعیر وئاوازی ناوەوەی دەقمان بۆ دەخاتە ڕوو .

4- دوابەسەر : هونەرێکی جوانکارییە لە ڕێگای دووبارە بوونەی وشـەکان لە هەمـان دێردا، کار دەکاتە سەر مۆسیقای ناوەوەی شیعرەکە وجۆرە ڕیتمێکی تایبەت دەبەخشی ، مەبەست لیێ ((هێنـانی وشـەیێک لە سـەرەتا ، یـان ناوەڕاسـت، یـان کۆتـایی نیوە دێـڕی یەکەم ، یـان سـەرتاو ناوەڕاسـتی نیوە دێڕی دووەم وهەمـان ئەو وشـەیە ، یـان وشـەیێکی هـاو ڕەگەزی خۆی لە کۆتایی دێڕەکەش هێنرابێتەوە))[2]. زانایانی عەرەب لە نێو خۆیاندا لەسەر وشەی

(دوابەســـەر) بیــروڕای جیاوازییــان خســتۆتەڕوو :(یەکەم کەس کەباســی ئەم هــونەرەی کردبێت (عبدالله بن المعتز) بوو لە کتێبەکەی دا بە یەکێک لە پێنچ هونەرەکانی جوانکاری ئەژمارکردوو ، ودابەش سێ جۆری کردووە وپێی وایە ئەم هونەرە لە شیعرو پەخشانیشدا دەردەکەوێ جۆرێکیان لە کۆتای هەردوو دێڕی دێت وئەوەی تریان لەسەرەتای دێڕی یەکەم وسەرەتایی دێڕی دووەم ، جۆری سێیەمیان ، هەر وشەیەک لە شوێنێک دێت)[3] هەندی لە نووسەرە عەرەبەکان ناوی ئەم هونەرەیان ناوە :(رد الاعجاز علی الصدر) ،بەڵام هەندێکی دیکەیان (التصدیر) پێدەڵێن ، لەکوردیشدا (هێنانەوە)شی بۆ بەکاردێت . (سـەجادی) پێی وایە ئەم هــونەرە جـگە لە شـیعر، لە پەخشانیشــدا دەردەکەوێ ((لە هــۆنراوەدا ئەوەیە کە ئاخری هۆنراوەکە ،واتە وشەکە بگێڕرێتەوە بۆ سەرەتای بەیتەکە ، یەعنی ئەو وشـەیە کە لە ئــاخری هــۆنراوەکەوەیە ، هەر چەشــنی وشـــە لە ســـەرەتای هــۆنراوەکەوە بــوترێ ، لە

(1)صدیق بۆرەکی ،مێژووی وێژەی کوردی ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی چهر تبریز ، ایران ، ل671.
* فلاشباک : یەکێکەلەهونەرەکانزیاترلەرۆماندابەکاردێت،مەبەستلێیگەڕانەوەیڕووداوەکانیڕابردووە .
(2)ئیدریس عەبدوڵلا (د) ،لایەنەڕە وانبێژییەکـان لە شیعری کلاسـیکی کوردیـدا ،چـاپی یەکەم ،چاپخـانەی حاجی هاشم ،هەولێر،2011،ل 243.
(3)عبدالعزیز عتیق (د)، علم البدیع ، دار النهضه العربیة، بیروت – لبنان ص224-226.

پەخشانیشدا ئاخری وشەی ئاخر رستەکە بخەیتەوە سەرەتای ڕستەکە))[1] دوابەسەر ،کە لە هۆنراوەو پەخشاندا دەردەکەوێ دەشێت هاوشێوە بێت واتە وشەکان وەکو خۆی دووبارە کرابێتەوە، یاخود هاوڕگەزبێت، هەردوو جۆرەکەش جۆرە ڕیتمێکی جوان لەلای خوێنەری دەق دروست دەکەن ئەمەش بە چەندجۆرێک دەبێت :

یەکەم : وشەکە لە ناوەڕاستی دێڕی یەکەم :

تەسویەی رێی خاس وعام وتەرکی رێگەی دین ئەکەی
ئەی (مهندس) ئەی تەریقی خاس وعام وپێشەوا ..(د.ص.ل 53).

وشەی (خاس وعام) لە ناوەڕاستی دێڕی یەکەم ودووم دووبارە بۆتەوە ،لە نموونەیەکی

تردا دەڵێت :

دەستی من کۆتاە وخورما بەرز وبالای ئەی خودا
تۆ سەبەب سازی بکەی ڕۆژی خورما بێتە دەست ..(د.ص.ل100).

وشەی (خورما) لە دێڕی یەکەم ودووەم دووبارەکراوەتەوە.

دووەم : هێنانەوە لە دێڕی یەکەم دا :

نیگارا مەست وبیمارم بە چاوی مەست وبیمارت
وەکو پەروانە سووتاوم بە نووری شەمعی روخسارت ..(د.ص. ل 67).

وشەی (مەست وبیمار) کە بۆ خۆی ڕیتمێکی جوانی لە کاتی خوێندنەوەدا هەیە لە هەمان دێڕی یەکەمدا دووبارە بۆتەوە ، بەڵام بە جێناوی لکاوی (ت) ئەمەش کاریگەری خستۆتە سەر مۆسیقای ناوەوە .

سێیەم : لە دێڕی یەکەم وسەرەتای دێڕی دووەم :

ئەمرو بە باڵ وپەڕی دەوڵەمەندی ئەفڕی وسبەی
باڵ وپەڕت لە دۆزەخا ئەبی هەڵەپرووک ..(د.ص. ل128).

لە هەردوو دێڕدا وشەی (باڵ وپەڕ) هێنراوەتەوە .

(1)علاءالدين سجادی ، خۆشخوانی ، چاپخانەی مەعاریف ،بەغدا ، 1978،ل137.

چوارەم : هێنانەوە لە کۆتایی دێڕ :

مەرحەبا ئارامی گیان ورۆشنایی چاوەکەم
شوخی کەو رەفتارەکەم عەییار وئاهوو چاوەکەم .(د.ص. ل 139).

وشەی (چاوەکەم) لە کۆتایی دێڕ دەرکەوتووە ئەم وشانە بۆ خۆی پاش سەروایە ، ئەمەش ڕیتمێک دروست دەکات کە دەقە سەرنجی وەرگر رابکێشی ئەم حاڵەتەش تەنها لە کاتی خوێندنەوەدا دەردەکەوێت :

هێنانەوەی ناپوختە گشتی بۆ تەماعی پوختەیە
رۆژ ژیانت خۆی حەیوان شەو بەخەوتن وەک جەماد .(د.ص. ل83).

لە دێڕی یەکەمدا وشەی (ناپوختە + پوختە) هاتووە کە هاوڕەگەزن تەنها وشەی یەکەم ئامرازی نەریَ بۆ زیادکراوە ،کەواتە ئەم هونەرە لە ڕێگای هێنانەوەی هەمان وشەوە کاردەکاتە سەر مۆسیقای ناوەوە .

5- دژیەک : چ لای ڕەوانبێژانی عەرەب یاخود ڕەوانبێژانی کورد پێناسەی زۆری بۆکراوە، ئەو پێناسانەش لە دەربڕین وشێوازی گەیاندن کەم تا زۆر لە یەک جودان ، بەڵام زۆربەیان هەڵگری یەک ناوەڕۆکن .

دژیەک : یەکیکە لە هونەرەکانی جوانکاری واتایی وەکو لە ناوەکەیدا دەر ئەکەویَ وشەی دژیەک لە خۆ دەگرێت وەک(گەرما، سەرما)(تاڵ – شرین)(ڕووناکی – تاریکی)..هتد لای زۆربەی نووسەرە عەرەبەکان هاتووە دژیەک بەزۆر ناو هاتووە لەوانە (الطباق ،التضاد ، المطابقە ،التكافؤ ، مەبەست لێیان : واتە کۆکردنەوەی وشەیەکی و دژەکەی لەیەک دێڕدا وەکو شەو ڕۆژ ، ڕەش وسپی ،تەنها (قدامە بن الكاتب) نەبیَ کە وای بۆ دەچیَ دژیەک هەمان وشەیە لە ڕووی شێوە و وتنەوە بەڵام واتایان جودایە)[1] ، ئەم هونەرە لە هەمووان زیاتر کاردەکاتە سەر شێواز (چونکە تەنها لەسەر وشەکان ناوەستیَ ، بەڵکو دەچێتە نیو

(1)داود سلوم حمو الملاحويش (د)، النظرية البلاغية ، مطبعة الامة ، بغداد 1977 ،ص 205 .

واناشەوە ، ئەمەش ئامرازێکە بۆ ئەوەی شاعیر بتوانیت لە ڕێگەیەوە تەواوی شتە جوان و ناشرینەکان بخاتە ڕوو ، نهێنی ئەم هونەرەش بۆ دوو خاڵ دەگەڕێتەوە :

1- وێنەگرتنی دیمەنەکان بە شێوازێکی ئاسان ودڵگیر
2- خستنە ڕووی جوانی وپێچەوانەکەی ..)[1]

هەروەها عزیز گەردی دەڵێت :(دژیەک بریتییە لە هێنانی دوو وشەی دژیەک ، یا ڕوو بە ڕوو کردنی دوو واتای پێچەوانە ، با ئەم دژیەک و پێچەوانەیە دەشێت لە هۆنراوە دابێت یان لە پەخشان)[2] کەواتە دژیەک هەڵچوون وئارامی و تورە بوونەکانی نووسەر دەخاتە ڕوو، هەر دەقێکیش پەیوەستە بەو زەمەن وکات و وباری دەروونی نووسەرەکە، بۆیە زۆر جار ئەو دەقەی دژیەک لە خۆ دەگرێت هەڵچوون وخەمباری و نا ئارامی تێدا بە دی دەکرێت ئەمەش بۆ خۆی ڕیتمێک دروست دەکات کە تەعبیر لەو حاڵەتانە بکات .

بەگشتی دوو جۆری دژیەکمان هەیە:

یەکەم : دژیەکی فەرهەنگی (طباق الایجاب) : ((بریتیە لە بوونی دوو وشەی هەر لە بنجدا دژو پێچەوانە بەواتای یەکتری ، هەر وەک (باش وخراب)، (پاک وپیس) یان بەواتایەکی تر لەم جۆرە دژیەکەدا دوو وشەکانی دژیەک دوو سەرچاوەی لەیەکجیایان هەیەو پەیوەندی نێوانیان پەیوەندییەکی سروشتییە، نەک پەیوەندییەکی دروستکراو))[3] دژیەکی فەرهەنگی بەچەند شێوەیەک دروست دەبێت لەوانە :

1- لە دووناو دروست دەبێت :

هەرکەس لە خوا غافل ومەغرورە لە دونیا
محرومە لە دونیا وقیامەت لە عەزابدایە . (د.ص.ل155) ،لێرەدا هەردوو ناوی (دونیا ، قیامەت) دژیەکی فەرهەنگین .

---

(1)ابراهيم بن عبدالرحمن الغنيم ، الصورة الفنية في الشعر العربى ،ص268.
(2)عەزیز گەردی ، رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا ، بەرگی دووەم ، چاپخانەی شاروەانی هەولێر 1975 ، ل68 .
(3) ئیدریس عەبدوڵلا (د) ، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا ، ل79.

2- له دوو ئاوه ڵناو :

ئەو کەسە ئەحواڵی عاشق تێ دەگا شەو بێ خەوە
لێوی وشک وڕەنگی زەردو دائیما چاوی تەڕە . (د.ص.ل193) ، لێرەدا هەر دوو ئاوەڵناوی (وشک، تەڕ) دژیەکی فەرهەنگین .

3- دەشێت وشە دژیەکەکان دوو کاربن :

تیری غەمزەی هەر وەکو تیری ئەجەل موستەعجەلە
بێ بەلا بێ سەعاتێ تەقدیم وتەئخیری نییە .(د.ص. ل179). ، لە نیوە دێڕی دووەمدا وشەکانی (تەقدیم وتەخیر) هاتوو دژو پێچەوانەی یەکن وهەردووکیان کردارن ودژیەکی فەرهەنگیان پێکهێناوە .

دووەم : دژیەکی نافەر هەنگی (طباق السلب) :((بریتییە لە جوونی دوو وشەی (دژیەک)، پەیوەندی نێوانیان پەیوەندییەکی دروستکراوی لەسەر بنەمای ئەرێ ونەرێی دوو وشەکانە وەک (پاک ونا پاک) ، (بخۆ ومەخۆ) ، (سەردار وبێسەر)....هتد))[1] لە دژیەکی نافەرهەنگی دا پێشگرو پاشگرەکان ڕۆڵی سەرەکی دەبینن لە نەرێی کردنی وشە دژیەکەکاندا ، دژیەکی فەرهەنگیش بە چەندین شێوە دەردەکەوێ :

1- پێکەوە هاتنی دووناو :

ئەی دریغ ئێستاکە ئەهلی حەق نەما ئەو لادییان
غەیبەتی دین پەروەران وکردەوەی ناحەق ئەکا .(د.ص. ل 57) ،دژیەک لە نێوان وشەکانی (حەق ونا حەق) دایە هەر دووکیان ناون ودژیەکی نافەر هەنگییان دروستکردووە ، چونکە هەردوو کیان خاوەنی یەک ڕەگی سەر بە خۆن ،،کە لە بنجدا هەردوکیان لەسەر بنەمای وشەی (حەق) دروستکراون .

(1) ئیدریس عەبدوللا (د)، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا ، ل81.

2- دەشێت وشە دژیەکەکان دوو ڕاناوبن :

گەر چی ئەمڕۆ مەرتەبەی ناکەس بڵند وکەس نەوی
(کذب – ی محضە)گەر بڵێن عەللامە حەممالی دەکا .(د.ص. ل44). ، لە دێڕی یەکەمدا (ناکەس وکەس) جێناوی نادیارن ،دژیەکی نافەرهەنگییان دروست کردووە ، هەروەها (بڵند ونەوی) دژیەکی فەرهەنگین .

3- دژیەکی چاوک وکار :.

مودەتێکە (صابری) وەعدی بە هاتن داوەیار
خۆ نەهات ئەوبێ وەفای غەدارەکەی عەیارەکەت .(د.ص.ل 69).، لێردا (هاتن) چاوگەو (نەهات) کاری رابردووە ،کە دژیەکەکی نافەرهەنگین

تەواوی ئەم هونەرانەی کە باسمان کرد رۆڵیان لە مۆسیقای ناوەوەدا هەیە ، هەرچەندە هونەری دیکەش هەیە ئەو ڕۆڵەی هەیە ، بەڵام صابری تەنها شیعری لەو نموونانەدا هەیە، بۆیە هەر ئەوەندەمان خستە ڕوو.

تەوەری سێیەم/ وێنەی شیعری:

وێنە: ڕەگەزێکی گرنگ و پڕبایەخی بنیاتی دەقی شیعرییە، ئەم ڕەگەزە لەمێژەوە لە نووسینی گریکەکاندا باسی لێوەکراوە، ئەفلاتون ئەگەرچی ناوی وێنەی شیعری نەهێناوە چونکە ئەو لە بناغەدا دژی شیعر بووە، بەڵام هەڵوێستی لە دژی ئەندێشە هەبووە، بێگومان ئەندێشەش بناغەی دروست بوونی وێنەیە. (سیمۆنیدس) دەڵێت: (شیعر وێنەیەکی دەنگدارە)، بۆیە خوێنەر کاتێک دەقێک دەخوێنێتەوە دەیان وێنەی جۆراوجۆر بەدی دەکات خۆ ئەگەر وێنەکێشێک ئەو دەقە بخوێنێتەوە، ئەوا تابلۆیەکی ڕەنگاوڕەنگ دروست دەبێت.

((زاراوەی وێنە (image) لە وشـەی (imagination)ەوە وەرگیراوە ، کە مانای ئەندێشە دەگەیەنێت. واتە هەردوو وشەکە یەک سەرچاوەیان هەیە، هەر بۆیە خەیاڵ ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینێت لە پێکهاتنی وێنەدا))[1] ، لە پێناسەی وێنەی شیعریدا هاتووە ((هۆکاری جەوهەری هونەری لە هەردوو مانای لەتی و گشتی دا وێنەیە))[2]،(ڤان) یش پێی وایە: ((وێنە قسەیەکی بارگەکراوی بەهێزە، لە چەند ڕەگەزێکی هەست پێکراو پێکدێت))[3]، کەواتە وێنەی شیعری ئەو وشە کورتەیە، کە هەست و سۆز و خەیاڵێکی فراوانی لەخۆگرتووە ، لەهەمان کاتدا بنیاتی دەقە شیعرییەکەی لەڕووی ئیستاتیکاوە ڕاگرتووە ، ڕاستتر وێنەیەکە بە وشەی جوان داڕێژراوە ، داڕشتنی وێنەی شیعری بەپێی ئەزموون و توانای شاعیرەکەیە، چونکە شاعیر چەند دەسەڵاتی بەسەر زماندا بشکێت، ئەوەندە وێنەی دڵگیر لەنێو وشەکاندا دەنوێنێت. هەروەها مەرج نییە هەموو دەقێکی شیعری وێنەی تێدابێت، چونکە دروستبوونی وێنە لە لێکچواندن و خوازە و خواستن و درکە دا خۆی دەبینێتەوە، هەندێ جاریش دەق دەیان وێنەی جیاواز لەخۆ دەگرێت، ((وێنەی شیعری گرنگی خۆی لەو بەها داهێنەرانە و چێژ و گوزارشتانەی کە لەگەڵ ئەزموونی شاعیردا یەکیان گرتووە و بەرجەستەکراون بە دەست دێنێ، کەواتە وێنە هۆکارێکی هونەرییە بۆ گواستنەوەی ئەزموون و دەبێتە بەشێکی چالاک

---

(1) سەعید محەمەد بەرزنجی، سەرچاوەی وێنەی شیعری لەلای شاعیران، گۆڤاری کەرکوکی ئەمڕۆ، ژمارە 1855،کەرکوک،2011، ل22.

(2)محمد غنيمى هلال(د)، النقد الادبى الحديث، دارالثقافة، بيروت، 1973، ص442.

(3)محمد حسين على ، نظرية النقد فيثلاث محاور متطورة، دار الشؤون الثقافه، بغداد، 1986، ص26.

لە بنیاتی هونەری شیعردا، چونکە پشت بە خەیاڵ دەبەستێت))[1]،خەیاڵیش کە بنەمای گرنگی وێنەیە ((ڕێدەر و پاڵپشت و هەڵگری ناسکیەکی ئێجگار زۆری هەستەکانی دەروونە، خەیاڵ هەر شتێک نامۆ و بێگانە هەیە لە دەروونداوەقسەی دەخا))[2].

وێنەی شیعری وەکو ڕەگەزێکی چالاکی شیعر دیوێکی هەڵگری باری دەروونی شاعیرە، بەتایبەت لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، چونکە ئەو هەموو وێنە ڕەوانبێژییە سەرسوڕهێنەرە مەحاڵە تەنها خەیاڵێکی ڕووت بێت، بێگومان بارگاوییە بە هەست و دەروونی شاعیر چونکە ((شیعر توانایەکی زۆری هەیە بۆ گرتنەخۆی جووڵە و دەنگ و ڕەنگ و لە ڕێگەی ئەوەوە کارایی و چالاکی خۆی بەدەست دەهێنێت لەناو قەسیدەدا، بۆیە وێنەی شیعری لای شاعیر وەک ئامرازێکی گوزارشت کردنی ویژدانی یان دەروونی بەکار دێت))[3].

وێنەی شیعری بەشێکە لە ئیستاتیکای دەق، چونکە لە بۆشاییەوە نەهاتۆتە ئاراوە، بەڵکو ئەو واقیعە وادەکات هەر سەردەمێک کۆمەڵێک وێنەی تازە بێتە ئاراوە کە هەڵگری مانا و مەبەستێکی نوێ بێت ، ئەواتە (قودامەی کوڕی جەعفەر) جەخت لە ((یەکگرتوویی وشە و واتا دەکاتەوە، کە دیوی دەرەوە و ناوەوەی شیعر پێکدەهێنن و وێنەش بەشێکە لێیان))[4]. ،وێنەی شیعری بۆخۆی بەزاندنی سنوری یاساکانی زمانە، ئەو یاسا زمانەوانییانەش لە نێو ڕەوانبێژیدا بەدی دەکرێن.

وێنەی شیعری لە کۆمەڵێک ڕەگەز پێکدێت ، هەر یەکێک لەو ڕەگەزانە ئەرکی تایبەتی خۆیان هەیە تاکو وێنەیەک دروست بکەن، ئەو ڕەگەزانەش بریتین لە:

---

(1) سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی(د) ، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا (1970 ــ 1991)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، 2004، ل30.

(2) ڕۆلان بارت، خۆشی دەق، وەرگێرانی: محەمەد ڕەحیم ئەحمەدی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، 2011،ل68.

(3)هاوژین صلێوە عیسا، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەس دا، چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس، 2009،ل27.

(4) فەرهاد قادر کەریم، بنیاتی وێنە لە شیعرەکانی حەمدی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، 2012،ل31.

1. زمان

2. ئەندێشە

3. واقع

4. بیر

5. سۆز

6. نەست

هەریەکێک لەم ڕەگەزانە هەڵگری خاسیەتێکن کە وێنەیەکی شیعری جوان دروست دەکەن، بەڵام ئەمە باسی ئێمە نییە، بۆیە زیاتر دەربارەی ئەم بابەتە نادوێین، وەک دەزانین ڕەوانبێژی لە سێ بەشی سەرەکی پێکدێت:

1. ڕوونبێژی

2. جوانکاری

3. واتاناسی

ئەوەی ئێمە لەم تەوەرەدا باسی دەکەین، وێنەی ڕوونبێژییە ،وێنەی شیعری لەڕووی شێوازەوە چەندین جۆرە، ئەوەی لێرەدا دەیخەینەڕوو ئەمانەی خوارەوەن:

أ – وێنەی ڕوونبێژی:

ڕوونبێژی :وەکو بەشێکی گرنگی ڕەوانبێژی زۆرترین وێنەی شیعری تێدایە، ئەمەش بۆ ئەو ڕەهەندە فراوانە دەگەڕێتەوە کە هەیەتی ،تەنانەت لە کۆندا بە هەرسێ بەشەکەی ڕەوانبێژی وتراوە ڕوونبێژی ،(عەزیز گەردی) لە پێناسەی ڕوونبێژیدا دەڵێت: ((ڕوونبێژی مەیدانێکی پان و بەرینە قسەکەر و گوێگر، یا نووسەر و خوێنەری تیادا ئەسوڕێتەوە، کەواتە ڕاگەیاندنی بیروڕایە بەهۆی هەر شتێکەوە بێت))[1].هەروەها لە پێناسەیەکی تردا هاتووە ((دەرخستنی مەبەستە بە پوختترین گوتن))[2]، کەواتە ڕوونبێژی ئەو زانستە فراوانەیە نێرەر و بۆنێردراو

---

(1) عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی (دارالجاحظ)، بەغدا، 1972، ل18.

(2)بسیونی عبدالفتاح فیود، علم البیان، الطبعه الثالثه، مؤسسه المختار للنشر ، القاهره، 2010، ص13.

تێیدا ئاڵوگۆڕی بیروڕاکان دەکەن و ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیە لە دەرخستنی وێنەی شیعریدا ئەمەش داهێنانی جوانی لێدەبێتەوە.

ڕوونبێژی لە زمانی عەرەبیدا بەرامبەر بە وشەی (البیان) دێت ، ئەگەر تەماشا بکەین دەبینین ئەم وشەیە لە قورئانی پیرۆزیشدا هاتووە (الرحمن علم القرأن خلق الانسان علمه البیان)"سوره الرحمن "1-3".

(البیان) لەم ئایەتە پیرۆزەدا، بە واتای قسە و گوتنی پڕ واتا دێت ، واتە ڕوونبێژی دەرخستن و ڕوونکردنەوەی دەروونە و وەکو زانستیش واتا ((دەرخستنی هەمان واتا بەشێوەی جۆراوجۆر))[1]، وێنەی ڕوونبێژی لەمانەی خوارەوە پێکدێت:

1. وێنەی لێکچواندن :

یەکێکە لە هونەرەکانی ڕوونبێژی، لە زمانی ئاسایی و زمانی شیعریشدا بەدی دەکرێت، بەڵام لە نێو شیعردا جوانتر و فراوانتر دەردەکەوێت. زۆربەی نووسەران جەخت لەوە دەکەنەوە کە ئەم هونەرە یەکەمینی هونەرەکانی ڕەوانبێژییە، چونکە مرۆڤی سەرەتاییش زۆرجار توانیویەتی لێکچواندنی نێوان کەرەستەکان و وشەکان و ... هتد بخاتەڕوو.

ڕەوانبێژی بەگشتی وەک هەر هونەرێکی دیکە پەیوەستە بە لایەنی هەست و دەروونی تاکەوە ، چونکە هەر مرۆڤێک خاوەنی زەوق وسەلیقەیەکە بۆ چواندنی شتەکان ، بۆیە ساناترین پێناسەی لێکچواندن: واتە چواندنی شتێک بە شتێکی تر بە هۆی پەیوەندی نێوان ئەو دوو شتە لەڕووی سیفەتێکەوە، بۆ نمونە کە دەڵێین: (لۆنا وەک گوڵە)، چواندنی لۆنا وەک گوڵ پەیوەندی بە لایەنی دەروونی تاکێکەوە هەیە، چونکە مەرج نییە هەموو کەس لۆنا وەک گوڵ ببینێت.

(1)السید احمد الهاشمی،جواهر البلاغه ، ص184.

سـەبارەت بە لێکچوانـدن لەڕووی زاراوەیـیەوە، ئەبـو هیلالـی عەسـکەری دەڵێـت: ((لێکچوانـدن وەسـف دانە بەوەی یەکێکـی وەسـفکراوەکان جێـی ئەوی تـر دەگـرێتەوە بە ئەوزارێکی لێکچواندن))[1].

هەروەهـا "کۆرشـی سـەفەوی "دەڵێت: ((چواندن واتـا پێکەوەهێنـانی دوو وشـە کە لە هەندێ واتـا و تایبەتمەندیدا هـاوبەش بن، بەڵام هەریەکەیـان تایبەتمەندی خۆیانیـان هەبێت، بەڵام پێچوێنراوەکە ئەم سیفەتەی لا زۆرتر بێت))[2]، لێکچواندن لە چوار بنەڕەت پێکدێت:

أ. لێچوو

ب. لەوچوو

ج. ڕووی لێکچواندن

د. ئەوزار

ئەم بنەڕەتانە لە نێو دەقی شیعریدا دەردەکەون ،صابری دەڵێت:

بـە زسـتانی فیراقت (صابری) وەک پایزی زەردە
بە ڕوخساری بەهارت ئاهی گەرمم شوبهی هاوینم .(د.ص.ل142).

زستانی فیراقی یار و ڕوخساری بەهار: لێچووە، کە ناوی نەهاتووە.

پایزی زەرد و گەرمی هاوین: لەوچووە.

وەک: ئەوزارە.

ڕەنگ زەردی و گڕ و تینی هاوین: ڕووی لێکچواندنە.

لێـرەدا صـابری دابـڕان لە یـارەکەی بە زسـتان دەشـوبهێنێ و حـاڵی خـۆی لەپـاش یـارەکەی بە زەردی پـایز نـاو دەبـات کە هێـز و جـوانی تێـدا نەمـاوە وزەرد هەڵـگەڕاوە ، کـاتێکیش ڕوخسـاری یـاری کە وەکو بەهـار جوانە دەردەکەوێ ، گڕ و تینـی صـابری وەک هاوین گەرم دەبێت . لە دێڕێکی تردا باسی حاڵی خۆی دەکات لە تەنیاییدا دەڵێت :

بـولـبـول و شـەمع و پـەروانە هـەموویان پێکەوەن

---

(1) ئیدریس عەبدوڵا(د) ، لایەنە رەوانبێژییەکان لە ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا ، ل117.
(2)هەژار فەقێ سلێمان حسێن، ڕوونبێژی لە شیعری مەحوی دا، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2014، ل48.

من وەکو یوسف بە تەنها حەپسی زیندان ئەی دریغ .(د.ص.ل121).

من: لێچووە

یوسف: لەوچووە

وەکو: ئەوزارە

تەنهایی و حەپس و زیندان: ڕووی لێکچواندنە

واتە صابری کاتێک دەبینێت بولبول و شەمع و پەروانە هەموویان پێکەوە بە خۆشی ڕادەبوێرن، حەیفی بۆ ژیانی خۆی دێت کە وەکو حەزرەتی یوسف چۆن بە تەنها لە نێو زیندان بوو ، ئەویش تەنهایە لە نێو زیدانی ژیاندا.

لە شیعری (چاوت) دا دەڵێت:

باڵا گەردانی چاوت بم ئەڵێی (نجم)ی گەلاوێژە
دەمێ عیسا و لوقمانە! دەمێ سەفاک و خوێن ڕێژە.(د.ص.ل164) .

چاوت: لێچووە

(نجم)ی گەلاوێژ: لەوچووە

عیسا و لوقمان، سەفاک و خوێن ڕێژ: ڕووی لێکچواندنە

صابری لەم دێڕەدا وەسفی چاوی یار ەکات کە وەک ئەستێرەی گەلاوێژ دەدرەوشێتەوە، جارێک چاوی وەکو (عیسا و لوقمانە) کە ڕەمزی حەکیم و فریادڕەسن، چونکە چارەسەری دەردیان کردووە و جارێکیش وەک سەفاک و خوێنڕێژن کە بەغەمزەی ئازاری صابری دەدات. لەوێنەیەکی تردا چاوی یار وەک تیری ئەجەلە :

دڵی کردە نیشانەی تیری غەمزەت تێگەیی (صابر)
کە غەمزەت هەروەکو تیری ئەجەل چالاک و خوێنڕێژە .(د.ص.ل165).

غەمزەت: لێچووە

تیری ئەجەل: لەوچووە

هەروەکو: ئەوزارە

چالاک و خوێنڕێژە: ڕووی لێکچواندنە

یاری صابری لێرەدا بە غەمزەی چاوەکانی دڵی شاعیری کردۆتە نیشان ئەو تیرەش کە یار دەیهاوێژێ هەروەکو تیری ئەجەل وایە کە زۆر بە خێرایی دێت و دەیپێکێ و خوێنی مەرگی پێ دەڕێژێت.

2. وێنەی خوازەیی:

ئەم زاراوەیە لە زمانی عەرەبیدا پێدەوتریت (مجاز) ، واتە وشەیەک بۆ واتا و مەبەستی خۆی بەکارنایەت بەڵکو بۆ واتایەکی مەجازی بەکاردێت ، لای عەرەب (ئەبولفەتح کوڕی عوسمان) یەکەم کەس بووە ، کە پێناسەی بۆ خوازە کردووە، ئەو نووسەرە زاراوەی خوازەی لە بەرامبەر زاراوەی (دروست) دا بەکارهێناوە ،وتویەتی: ((دروست ـ حەقیقەت ـ ئەوەیە کە لە بەکارهێنانا بۆ ئەوە بەکارهێنرابێ ، کە لە بنجدا لە زماندا بۆی دانراوە، بەڵام خوازە ئەوەیە کە بە پێچەوانەی ئەوەوە بێت))[1]، واتە خوازە ئەوەیە ناوی شتێک بۆ شتێکی تر بەکاربێنی ، ئەمەش بە هۆی ئەو پەیوەندییەیی لە نێوانیاندا هەیە ،چونکە بەکارهێنانی وشەیەک لە بڕی ئەوی تر هەروا بە سانایی نابێت ، بەڵکو دەبێت پەیوەندیەکی هاوئەرکی یان هاوڕەگەزی پێکەوەیان ببەستێتەوە.

بوونی خوازە لە نێو دەقدا جوانی و چێژی خۆی هەیە ، لە هەمان کاتدا خۆی بە ئاسانی ناداتە دەستی خوێنەرەوە، بەڵکو دەبێت خوێنەر لێی وەرد بێتەوە تاکو لایەنە ڕوونبێژییەکانی ئەو دەقەی بۆ دەرکەوێت. لە (جواهر البلاغە) دا هاتووە: (خوازە لە باشترین ڕەگەزەکانی ڕوونبێژییە، چونکە وشە کە لە واتای خۆی دەردەچێت سیفەتێکی هەستی هەڵدەگرێت ، ئەمەش وایکردووە کە عەرەب لە ڕادە بەدەر خوازە بەکار بێنێت)[2].

(1) ئیدریس عەبدوڵڵا (د) ، لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا ، ل163.
(2) السید احمد الهاشمی، جواهر البلاغة، ص215.

قەرینە یاخود نیشانە تا ڕادەیەکی زۆر کاری وەرگر ئاسان دەکات بۆ تێگەیشتن لە مەغزاکانی دەق، مەرجێکە لە خوازەدا دەبێت هەبێت، قەرینە جاربەجار بە وشە دەخرێتەڕوو هەندێ جاریش دەبێت خوێنەر بیدۆزێتەوە. بۆ نمونە کە دەڵێن: (سەردەم پێشکەوتووە) لێرەدا قەرینەکە ئەقڵییە دەڵێت سەردەم هەستی نییە، ئەوە خەڵکی ئەو سەردەمەیە کە پێشدەکەوێ.

خوازە لای "سەجادی " :((ئەو وشەیەیە لە کاتی خۆیا بۆ گوزارەیەکی تایبەتی دانراوە، ئەو گوزارەیە بووە بە گوزارەیەکی ڕاستەوڕاستی وشەکە، ئێستە کە هێنراوە گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکی تر))[1].کەواتە "سەجادی " وای بۆ دەچێت ئەو گوزارەیە لە بنەڕەتدا بۆ ئەو واتایە دانراوە،،بەلام گوێزراوەتەوە. گەر بە وردی بڕانینە دەقە عەرەبییەکان ،دەبینین خوازەیەکی زۆر بۆ وەسفی ئافرەت تەرخان کراوە ، بۆ نمونە کاتێک کە شاعیرێک دەڵێت: (أنت النعیم لقلبی)[2]، لێرەدا چواندن بوونی هەیە، بەڵام وشەی (قلبی ــ دڵم) خوازەیەکی واتایی جوانی دروست کردووە.

خوازە وەکو ڕەگەزێکی ڕوونبێژی جۆر و شێوەی زۆرە ، زۆربەی ڕەوانبێژەکان (خوازە) دابەشی دوو جۆری دەکەن : (1- خوازەی زمانی 2- خوازەی ژیری)، خوازەی زمانیش دابەش دەبێتە سەر :(خواستن و خوازەی ڕەها)، کەچی تێڕوانینی نوێ خواستن وەکو ڕەگەزێکی سەربەخۆ تەماشا دەکەن ، ئێمەش هەر بەو شێوەیە لێکی دەدەینەوە.

خوازە بە کۆمەڵێک پەیوەندی دێتە ئاراوە :((خوازە بە پەیوەندی شوێنی ، خوازە بە پەیوەندی کاتی ، خوازە بە پەیوەندی ژمارەیی ، خوازە بە پەیوەندی ئامێری ، خوازە بە پەیوەندی کەرتی و ... هتد))[3] ئێمەش ئەمانە بە نمونە دەخەینەڕوو.

صابری لە ڕێگەی وێنەیەکی خوازەیی بە پەیوەندی ئامێری دەڵێت:

بە تەییارەی (صیام) و تۆپی تەقوا
غەزای پاتەختی نەفسی ڕوسیا کە
بە مەترەلۆزی وێردی زیکر و فیکرت
بەرەنگاری ختورەی ماسوا کە .(د.ص.ل176).

---

(1)علاءالدین سەجادی ، خۆشخوانی، ل55.

(2)فایز القرعان، سلطه النص علی دالات الشکل البلاغی، الطبعه الاولی، عالم الکتب الحدیث، الاردن، 2010، ص28.

(3) ئیدریس عەبدوڵڵا(د) ، کۆ وانەکانی ڕەوانبێژی ، ل175.

لێرەدا وشـەکانی :(تەییـارە، تـۆپ ، مەترەلـۆزی) سـێ جـۆری ئـامێری (چەک)ن ، لە شـوێنی خۆیـان بەکـار نەهـاتوون، بەڵکـو صـابری مەبەسـتێتی ڕووبەڕووی نەفسـی ببێتەوە، ناوهێنانی ئەو چەکانەش وەک ڕەمزی بەهیزی هێنراوە ، دەنا لە ڕاستیدا شـەڕی نەفس بە چەک ناکرێت ، هەر لە وێنەیەکی تردا کە باسی نەفس دەکات، دەڵێت:

گـورگی نـەفسم خستە ناو(اغنام)ی عومری خۆمەوە
ڕەنجەڕۆ خۆم وابەجارێ گەنجی عومرم دا بەباد .(د.ص.ل81).

لێرەدا وشەکانی : (گورگ و اغنـام) کەدوو جۆری ئاژەڵن وێنەیەکی خوازەیـان بە پەیوەندی ڕابردوویی دروست کردووە،. بوونی خوازە لە نێو دەقدا مەبەستێکی جوانکاری وگەمەیەکی زمانی دەخاتە ڕوو تەواو وەک بۆرخیس دەڵێت :((ڕەنگە بۆ ئەوەی ئێمە شیعرێک دروست بکەین خۆمان بدەینە دەست ئەو گەمەی وتنە، بەڵام لە ئەنجامدا ئەوانە بێجگە لە جوانکاری چیتر نین))[(1)].

بێگومـان صـابریش لەم دوو خـوازەیەدا کە خسـتوویەتەڕوو جوانکاریشـی مەبەسـتە، دەنا ئەوەی لە ڕابردوو ڕوویداوە گەڕانەوەی بۆ نییە ، لە دێڕێکی تردا وێنەیەکی خوازەیی بە پەیوەندی شوێنی دروستکردووە:

وڵات و شـــار و دێهاتی دڵ ئەمساڵ
پەڵەی لێداوە بێ مانەند و (امثال) .(د.ص.ل133).

بێگومان (دڵ) نە وڵاتی هەیە و نە شار و نە پەڵەش دەدات ، بەڵکو ئەو وشانە هەموو (قەریـنە)ن و مەبەسـتی خـوازەیی دەگەیەنـن ، لە شـوێنی تـردا خەم و نـاڕەزایی خـۆی دەردەبڕێت و وێنەیەکی خوازەیی بە پەیوەندی ئامێری دروست دەکات:

قەڵەم ڕۆژی ئەزەل بۆ ئێمە هەر دەرد و غەمی نووسی
هەموو ڕۆژ گەر نەناڵێنم لە ناو خاک و قوڕا چی بکەم .(د.ص.ل145).

---

(1)دوا گفتوگۆکانی بۆرخیس و ئۆسڤالدۆفراری ، وەرگێڕانی: ڕەووف بێگەرد، دەزگای سـەردەم ، سلێمانی ، 2004 ، ل221.

لێرەدا قەرینەکە کە ئەقڵییە پێمان دەڵێت (قەڵەم) مەحاڵە لەخۆیەوە بنووسێت ، بەڵکو لەلایەن کەسێکەوە بەکار بهێنرێ ، بێگومان ئەوەی قەدەری مرۆڤیش دەنووسێت و هێزی ئەزەلی هەیە تەنها خودایە ، (قەڵەم) لێرەدا خوازەیەکە بە پەیوەندی ئامێری.

وێنەی خوازەییش بە پەیوەندی کاتی لەم نمونەیەدا دەخەینەڕوو:

هەتاکو تۆ نەیەی تەسکینی نایێ
بە ڕۆژ و بە شەو دەمێکە غەم ئەنۆشم (د.ص.ل144).

شاعیر باس لە هاتنی یارەکەی دەکات ، پێی وایە تاکو یار نەیەت ئەو ئارامی بۆ دڵی نایەت، بە ڕۆژ و شەو غەم دەنۆشێت ، لێرەدا قەرینەکە ئەقڵییە،چونکە مەحاڵە مرۆڤ ڕۆژ و شەو بەردەوام غەم بنۆشێت، غەمیش شتێکی مەعنەوییە ،مادی نییە تاکو بنۆشرێت ، بۆیە ئەمە خوازەیە....هەندێ جار خوازە بە پەیوەندی کاتی دروست دەبێت:

وا لە دووری تۆ پەرێشانم سەعاتی سەد کەڕەت
ڕوو ئەکەم بۆ ئاسمان چی بکەم خودا مەرگی نییە(د.ص. ل187).

لێرەدا (سەد کەڕەت) پەیوەندی خوازەیی دروست کردووە و قەرینەکەش ئەقڵییە.

3. وێنەی خواستن:

خواستن : هونەرێکی دیاری ڕوونبێژییە لە ئەدەبیاتی ئەوروپادا گرنگی خۆی پێدراوە ، لە زمانی ئینگلیزیدا لە بەرامبەر وشەی خواستن (metaphor) دێت ، ئەمەش وەسفکردنی کەسێک یان شتێک بەهۆی پەیوەندی نێوانیانەوە دەخاتەڕوو ، عەزیز گەردی پێی وایە

خواستن :((بریتییە لە بەکارهێنانی وشەیەک بۆ دەربڕینی مانایەکی تر بێجگە لە مانای دروستی وشەکە بە مەرجی پەیوەندی نێوان مانای دروست و مانای خوازەیی وشەکە وێچوون بێت ، ئەبێ نیشانەیەکیش هەبێت کە ئێمە مەبەستمان بەم وشەیە مانا خواستراوەکەیە نەک مانا دروستەکە))[1].کەواتە خواستن و لێکچواندن چ لە ڕووی پێناسەوە چ لە ڕووی بنەڕەتەکانەوە زۆر لەیەک دەچن.

---

(1)عەزیز گەردی ، ڕەوانبێژی لەشیعری کوردیدا ، ل69.

لەڕووی وشەییەوە ((خواستن بریتییە لە وەرگرتنی شتێک لە یەکێکەوە بۆ ئەوەی تر بۆ پێویستییەکی دیکە و لە شوێنێکی دیکە بەکاربهێنرێت))[1].

لە خواستندا چوار بنەڕەت یاخود پایە هەیە:

أ. لێخواستراو

ب. بۆخواستراو

ج. خواستراو

د. قەرینە

لە پێناسەیەکی تردا هاتووە(گواستنەوەی وشەیە لەو واتایەیی کەبۆی دانراوە ،بۆ واتایەکی تر کە پێشتر بەوە نەناسراوە)[2].

(لێخواستراو و بۆخواستراو) ، کە دوو بنەڕەتی سەرەکی خواستنن مەرج نییە هەردووکیان پێکەوە دەرکەون ، هەروەها ((دەبێ لە نێوان واتای لێخواستراو و بۆخواستراو لێکچواندن هەبێت ، جا ئەو لێکچواندنە لە هەر لایەنێک بێت شاعیر کە ئیلهامێکی بۆ دێت خەیاڵەکانی چڕ دەکاتەوە و هەست و سۆزی دەردەبڕێت، جا کە هەست و سۆزی دەربڕی شیعر خۆی جۆرەها وێنە دەردەبڕێت لە خواستن و لێکچواندن و ... هتد))[3].

(د. محمد غنیمی هیلال) پێی وایە :((مرۆڤەکان لە خواستندا زیادەڕۆییەکی زۆر دەکەن ، ئەمەش وایکردووە زۆر جار ئەو دەقە وەکو نامۆ بێت))[4]. لەنێو ئەدەبیاتی کوردیدا زۆربەیان بایەخیان بەم هونەرە داوە ، کەم تا زۆر هەندێکیان زیادەڕۆییان تێدا کردووە ،ئەوانی تریش کەم وزۆر بەکاریان هێناوە. خواستن لای صابری لەم دێڕانەدا دەخەینەڕوو:

هەر دێتەوە سۆ زامی دڵی (صابری) قوربان
ئارام و سەبووری نییە سوتاوە لە تاسەت (د.ص.ل67) .

خواستن لە (سوتاوە لە تاسەت) دایە کە شاعیر مەبەستی یارەکەیەتی و ناوی نەهێناوە، بەڵکو جێناوی لکاوی (ت) ئاماژەیە بە یاری صابری.

(1)ئیدریس عەبدوڵلا(د) ، لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا ،ل184.
(2)فضل حسن عباس (د) ، البلاغه وفنونها وأفنانها ، الطبعة التاسعة ، دار الفرقان للنشر ،الاردن ،2004، ص163.
(3)هاوژین صلێوە عیسا، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەس دا، ل94.
(4)محمد غنیمی هلال (د) ، النقد الادبی الحدیث، 1973، ص12.

له شـوێنێکی تـردا صـابری لەڕێـگەی خواسـتنی بنجیـیەوە کە مەبەسـت لێـی: ((وشــەی خواسـتراوی ناوێـک بێ نەچێتەوە سـەر هـیچ یەکە لە چاوگەکـان وەک: شـێر ، مانـگ ، گـوڵ ،بولبول ،پەپولە و ... هتد))[1] وێنەیەکی خواستنی جوانی خستۆتەڕوو:

بۆ خودا دەرخە سەعاتێ نەوگوڵی ڕوخسارەکەت
بـا بە کامـی دڵ ببینێ بولبولی گوڵزارەکەت .(د.ص.ل68).

لێرەدا وشـەی (گـوڵ و بولبـول) خواسـتنن چـونکە هەردوکیـان نـاون و بنجـین و لە چاوگێک وەرنەگیراون.

وەکو دەزانـین خواسـتن لەسـەر بنەمـای لێکچوانـدن دامەزراوە ، صـابری لە ڕێـگەی خواستنێکی درکاوەوە وێنەیەکی جوانی پێشان داوە کە ڕووی یاری وەک (ماە) چواندووە:

کاشـکـی مـن نـامـونیشانی تۆم ئـەزانی ماە ڕوو
تۆ کە شازادەی عەجەم یا کورد و ڕۆم و عارەبی (د.ص.ل209).

لێرەدا خواستن لە (ماە) دایە کە صابری ڕوخساری یار وەک مانگ پێشان ئەدات.

4- وێنەی درکەیی:

درکە: ئەو وشـەیەیە یـاخود ئەو ڕسـتەیەیە ،کە واتـای ڕاسـتی خـۆ ناگەیەنێت، بەڵکو واتایەکی درکاوی لە پشتەوەیە و پەیوەندییەکی لێکچوون لەنێوان ئەو دوو واتایەدا هەیە.

(الجرجـانی) یـش پێـی وایە کە :(درکە ڕاسـتەوخۆ واتـا نـاداتە دەسـتەوە ، بەڵکـو بەهـۆی قەریـنەیەکەوە یــاخود وشـــەیەکەوە کە نـزیکە لێـیەوە لەڕووی واتــاییەوە واتــای خــۆی دەخاتەڕوو، زۆر جاریش ئەو واتایە پەیوەندی بەواتـای پێشـووە نـامێنێ کە لە زمانـدا بـۆی دانراوە)[2]. واتە درکە ڕاستەوخۆ واتاکەی ناداتە دەستەوە ، بۆیە کاریگەری خۆی هەیە لە زمان و ئەدەب دا و ڕۆڵی تایبەتی هەیە لە گەیاندنی مانا .(سەجادی) ش پێی وایە درکە سێ جۆرە :((جۆرێکیان مەبەستی زاتی شتەکەیە ، جۆری تریان مەبەست سیفەتی شتەکەیە ، جۆری سێیەم درکەیە لە هاوگری "نیسبەت" ئەوەیان کە خودی شتەکەیە))[3]. ،درکەش دوو بنەڕەتی هەیە:

(1) ئیدریس عەبدوڵلا(د) ، لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، ل194.
(2) ابی بکر عبدالقاهر الجرجانی ، دلائل الاعجاز ، الطبعة الثالثة ، مطبعة المدنی ،جده، 1992ص52، 66.
(3)علاءالدین سجادی ، خۆشخوانی ، ل61.

یەکەم: دەربڕینی درکاو: کە درکەی لێ دروست دەبێت.

دووەم: واتای درکاو: ئەو واتایەیە کە دەربڕینی درکاو دروستی دەکات. کەواتە درکە وەکو پێویستییەکە بۆ داهێنانی شیعری و بەهایەکی کاریگەری هەیە لە خستنەڕووی وێناکردنی ژیاندا.

وێنەی درکەیی لای صابری وەکو تەواوی وێنەکانی تر کەم تا زۆر لە نێو دەقە شیعرییەکانیدا بەدی دەکرێت ،دەڵێت :

لە کن حوکمی قەدەر ئەعجازی پێغەمبەر ئەبێ چی بێ
لە کن (شق القمر) سەد فەتحی وەک خەیبەر* ئەبێ چی بێ
لە کن (یــا نــار کــونی) ئــاگری نەمروود گوڵزارە
بەرامبــەر (حیة تسعــی) فـــەنی ساحیر ئەبێ چی بێ.(د.ص.ل203).

لێرەدا صابری ئاماژەی بە سێ وێنە کردووە ،ئەمەش ڕاستەوخۆ ناوی نەهێناوە بەڵکو لەڕێگەی دەربڕینی درکاوەوە باسی دەکات ، (شق القمر) ئاماژەیە بەو ئایەتە(اقتربت الساعة و انشق القمر *"القمر: 1 ـ 2") لە ڕێگەی دەربڕینێکی درکاوەوە پێمان دەڵێت سەد خەندەقی تر لێبدرێت وەک ئەوەی شەڕی خەیبەر ناگاتە قەدەری خوای گەورە کە مانگی لەت کرد.

(یا نار کونی) ئاماژەیە بە (قلنا یا نار کونی برداً و سلاما علی ابراهیم. "الانبیاء: 69") مەبەست لەو ئاگریە لەلایەن کەسانی نەمروودەوە حەزرەتی ئیبراهیمی تێ کرا ،بەڵام ئەو ئاگرە بەقودرەتی خودا زیانی پی نەگەیاند ، (حیة تسعی) (فالقاها فاذا هی حیة تسعی. "طە: 20") ، یەکێکە لە پەرجووەکانی حەزرەتی موسا "د.خ"، کە بۆ فیرعەون خستیەڕوو، کاتێک دارەکەی ڕاوەشاند و بوو بە مارێکی گەورە. صابری مەبەستێتی بڵێ لەبەرامبەر ئەم هێزەی خودا، سیحر و جادوو هیچ بەهایەکی نابێت.

---

*خەیبەر : مەبەست لە شەڕی خەیبەرە ،کە لە ساڵی 7کۆچی لەنێوان موسڵمان ویەهوودا ڕووی دا، پاش یەهوودییەکان لە بەڵێنەکانی "حدیبیە" پاشگەز بوونەوە، موسڵمانەکان لەم شەڕەدا خەندەقیان دروست کرد ، بەم شێوەیە سەرکەوتن .ویکیبیدیا.

صـابری و شـاعیرانی تـر کاتێـک درکە لە نێـو دەقـدا دەخەنەڕوو، بـۆ ئەوەیە زیـاتر کاریگەری و جوانی و چێژ لە نێو ئەو دەقەدا پێشان بدەن وەک لەم وێنەیەدا دەردەکەوێت:

جاهلی ئەبتەر (وصیت) بێ عەقیدەی پێ مەکەن
(صبر) ئەگەر بخەیتە ناو هەنگوینەوە تاڵی دەکا.(د.ص.ل44).

دەربڕینی درکاو: "صبر" ئەگەر بخەیتە ناو هەنگوینەوە تاڵی دەکات.

واتـای درکـاو: واتە ئـارام گـرتن و سـەبر هێزێکی زۆری دەوێ، هێنـدە تـاڵ و بە ئـازارە گەر بیخەیتە ناو هەنگوینەوە تاڵی دەکات...، لە دەربڕینێکی تردا صابری دەڵێت:

شێری پیری دەست و پێی ئاسکی جوانی تێکشکاند
قـووەتی سـەر پەنجە و بـاسک و زرانیمان نەما(د.ص51).

دەربڕینی درکاو: شێری پیری و ئاسکی جوانی

واتای درکـاو: مەبەسـت پیری وەک شـێر هـات و قووەت وجـوانی گەنجی ، کەوەک گـورجی وجوانی ئاسک دەیچوێنێ ، هەموو تێکشکاند و لەناوی برد.

ب- وێنەی ڕەمزی:

ڕەمـز : ئـامرازێکی گرنگـی وێـنەی شـیعرییە، ڕەهەنـدێکی فـراوان لەخـۆ دەگرێـت و شیعرییەت دەبەخشێتە زمانی دەق. ڕەمز لەلای شاعیران وەکو پێویستییەک بەکاردەهێنرێ ، چونکە واتای هەستی و ژیری لەخۆ دەگرێت. لە ڕێگای ڕەمزەوە ئاماژە بە کۆمەڵێک واتـای نهێنی دەکرێت کە دەشێت وتنی تابۆ بێت. ڕەمزییەت بۆ خۆی ڕێبازێکی ئەدەبی فراوانە ، ئەم ڕێبازە ئـازادی بەخشییە نووسـەر تـاکو ئەوەی لە دەڕوونیدایە بەشـێوەی هێمـا بیخـاتەڕوو. لەهەمان کاتدا وێنەی ڕەمزی بواری شیعری فراوان کرد بە شێوەیەک ، کە هەموو وێنەکانی ژیان دەست بدەن ببن بە وێنەی شیعری. وێنەی ڕەمزی ئەوە نییە دیاردەیەکی تـازە بێـت ، بەڵکو لە مێـژەوە هەبـووە. کاتێـک دەڕوانینە ئەفسـانەکان دەبینـین ، پـڕن لە ڕەمـز و هێمـا ، تەنانەت ئەو ئەشکەوتانەی کە لانکەی شارستانیەت و مرۆڤایەتین پڕن لە هێمای جۆراوجۆر، هەریەک لەو هێمایـانەش ئامـاژەن بـۆ واتـایەکی تـایبەت. (ئەم ڕێبـازە لە میـانی فەلسـەفەی

میسالییەوە سەری هەڵداوە لە مێژووی ئەدەبیاتی جیهانیدا (بۆدلیر)* یەکەم شاعیر بووە ئەم ڕێبازەی بەکارهێنا ، ڕەمزییەت وەکو ڕێباز زیاتر لە پاش شۆڕشی فەرەنسی گەشەی سەند ،ڕەمزییەت جگە لە بایەخ دانی بە هێما زۆر گرنگی بە مۆسیقای دەقیش دا)[1]، دەقی

شیعریش وەک دەزانین دوو ڕووی هەیە ((ڕووی دەرەوەی ئاشکرایە و زۆر کەس تێی دەگات، بەڵام ڕووی ناوەوە نادیارەچونکە ڕەمز لەڕوویەکی دەمامکدار لە ڕووەکانی گوزارشت کردن بە وێنە زیاتر هیچ نییە، ڕەخنەگری داناش ئەوەیە کە وێنەکەمان بۆ شی بکاتەوە و سەرنجمان ڕابکێشێت لە دەرەوە بۆ قوڵایی ناوەوە))[2].

ڕەمز پێش ئەوەی ڕەگەزێک بێت بۆ خستنەڕووی ئەندێشە، شیکردنەوەی واقیعە، زۆرجار ڕەمزەکان لایەنی دەروونی نووسەر دەردەخەن و خەونەکانیان دەخاتەڕوو، چونکە نووسەر هەیە ژینگە و سەردەم ڕێگەی پێنادات حەز و ئارەزووە خەفەکراوەکانی بخاتە دیوی واقیع، بۆیە لە ڕێگەی ڕەمزەوە دەستی بۆ تەواوی حەزەکانی دەبات ، وێنەی ڕەمزی جۆری زۆرە، بەڵام باسکردنیان لەم تەوەرەدا بەپێی ئەو وێنانە دەبێت کە لە شیعرەکانی صابری دا بوونیان هەیە:

1- وێنەی ڕەمزی کەسایەتی ئاینی:

لە کۆنەوە ئاین سەرچاوەیە بۆ تەواوی ئەو شتانەی کە لای مرۆڤ بە تەم و مژاوی دەردەکەوێت، لە نێو ئاینە کۆنەکاندا هێما بە شێوەیەکی بەربڵاو بەکار هاتووە. بۆ نمونە لە ئاینی یەهودی دا (ئەستێرە بەخت) هەیە کە ئەوە ڕەمزە بۆ (داود) پاشا کە لە پێش هەزارەی یەکەمی پێش زایین ژیاوە، کە داود پاشا لەسەر (درعی) خۆی وێنەی ئەستێرەی بە ڕەنگی شین نەخشاندبوو گوایە ئەمە ئەستێرەی بەختە ، هەروەها ژمارە (18) کە لە زۆربەی ئاڵتونی یەهودییەکاندا ئەو ژمارەیە نەخشێنراوە ، لە ئاینی مەسیحی دا خاچ (صلیب)

---

*بۆدلێر :شارل بۆدلێر (1821- 1867) شاعر ورەخنە گری فەرەنسییە ، یەکێکە لە بەناوبانگترین شاعیرەکانی سەدەی نۆزدەم سیمبوڵی نوێگەرییە ، لەڕووی فەلسەفەوە زۆر کاریگەر بوو بە هیگڵ ومارکس لە شیعرە بە ناوبانگەکانی :أزهار الشر.

(1)w.w.w.morshed.fonon

(2) سەردار ئەحمەد گەردی(د) ، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا، ل257.

دیارترین ڕەمزە کە تاکو ئەمڕۆ ماوەتەوە کە هێمای (گیان بەخشینە) هەروەها (کۆتر)یش هێمایەکی ترەو دەلالەتی خۆی هەیە.

لە نێو ئاینی ئیسلامیشدا هێما کەم تا زۆر بوونی هەیە ، دیارترینیان (مانگ)ە کە پێشتر و تا ئێستاش لە هەندێ مزگەوت دەخرێتە سەر مزگەوتەکان. هەروەها شمشێر و ئەستێرەش ڕەمزن و زۆر جار لەسەر ئاڵاکان دەرکەوتوون ، لەنێو شیعری صابریشدا چەندین وێنەی ڕەمزی ئاینی هەیە:

لەکن تیغی بڕۆی بەحسی (علی) یو ذوالفقاری چی
لەکن موژگانی ئەو بێ عەقڵی یە بەحسی ڕم و نێزە
... .
لەکن ئارایشی حوسنی زولەیخا دەس بە ئاوێنە
کل و شانەی لەکن لەیلایە هەم شیرین پەروێزە .(د.ص.ل168).

لەم شیعرەدا کۆمەڵێک ڕەمزی ئاینی بەکارهاتووە، هەریەک لەوانەش دەلالەت لە شتێک دەکەن.شاعیر دەڵێت: تیغی برۆی یار لە شمشێری (ذوالفقار)ی ئیمامی عەلی تیژترە، باسی ڕم و نێزە هیچ سودێکی نییە. هەروەها باسی جوانی زولێخای ژنی عەزیزی میسر دەکات، کە چواردەوری ژوورەکەی ئاوێنە بوو، بەڵکو هەمیشە جوانی و بێ هاوتایی خۆی ببینێت.

کەواتە (عەلی، زولفیقار)، ئەمانە وێنەی ڕەمزی ئاینین. هەروەها صابری لە شوێنێکی تردا خۆی وەکو حەزرەتی یەعقوب پێشان دەدات و دەڵێت:

یوسفی (مصری) تەماشایە کە حاڵی (صابری)
پیرە دڵ سوتاوەکەی کەنعانم و بێ چاوەکەم .(د.ص.ل139).

صابری لێرەدا خۆی بە حەزرەتی یەعقوبی باوکی یوسف دەچوێنێت کە لەبەر دووری حەزرەتی یوسف هێندە گریا،چاوەکانی لەدەستدا. کەواتە (یوسف) ڕەمزی ئاینییە.

لە شوێنێکی تردا باسی (حەسەنی بەسڕی) دەکات کە عیلمێکی بێ سنووری هەبووە ، لە سەردەمی ئیمامی عومەردا ژیاوە:

ڕاستــی کـــەس هــونـەر و عـەیبی تەماشا ناکا
ئەمە بو جەهلە وە یا شێخ حەسەنی بەسرەوییە .(د.ص.ل190).

لێـرەدا شــاعیر (حەســەنی بەســڕی) وەکـو ڕەمزێکــی ئــاینی لە نێـو شــیعرەکەدا بەکارهێناوە، صابری لەبەر ئەوەی سەر بە تەریقەتی قادری بووە، بۆیە ئەو ڕەمزە ئاینیانەی کە لەنێو دیوانەکەیدایە ،زیاتر ناوی سۆفی و عاریفەکانە. شاعیر لەم دێڕەدا ناوی (بایەزیدی بۆستامی)* دێنێ و پێی وایە شێخی دێلێژە، کە ناوی نەهێناوە کەرامات و مەقاماتی هەروەک بایەزیدی بۆستامی یە:

زیارەت گاهی خاص و عامە نەزدی عالم و عامی
کەرامـات و مەقاماتی میسالی شێخی بۆستامی.(د.ص.ل230).

ڕەمـزی ئـاینی لای صـابری زۆرە نـاوی کـۆمەڵێکی تـر دێنـێ، لەوانە: (عیسـا، موسـا، سـەعدی کـوڕی وەقـاص، لوقمـانی حەکـیم، سـولالەی تـاهیری شـاهی نەجەف ،خەنـدەق و خەیبەر، پیری دێلێژە، زەید، عەمر ... هتد).

2- وێنەی ڕەمزی کەسایەتی ئەفسانەیی:

ئەفسانە تەواوی ئەو شتانە دەگرێتەوە ،کە خەیـاڵی مرۆڤی سـەرەتایی دایهێنـاوە. ئەو خەیاڵە پووچانەش بوون بە زادەی داهێنان و پێشکەوتن لە ڕۆژی ئەمرۆماندا. ئەفسـانە زۆر کۆنە، دەتوانین بڵێین لەوەتەی مرۆڤایەتی هەیە ئەفسانەش هەیە، چونکە بەشێکە لە چالاکی بیری مرۆڤایەتی ((ئەو هۆیەیە کە مرۆڤی کۆن ویستویەتی لە ڕێیەوە ڕێبازێکی فیکری بە تاقیکردنەوەکان بدات و بەپێی ئەم وێنە ئەفسانەویانە کە هەموویان پێکەوە جیهانێکی فیکری پێکدەهێنن، تاقیکردنەوە دەروونییەکە ئەشێوێ وەکو لە دیارە کەونییە دژوارەکاندا))[(1)].

ئەفسـانە (mythos) لە وشــەیەکی گـریکییەوە سـەرچاوەی گرتـووە :(بە مانـای چیـرۆک وحیکـایەت دێـت ، ئەفلاتـۆن یەکەم کەس بـوو کە (muthologia) ی بە کـار هێنـاوە بە

*بایەزیـدی بۆسـتامی : سـاڵی (188 - 261ک) وخەڵکی وڵاتـی خۆراسـانە ،ناسـراوە بە (شـای عاریفـان) ،باپیری بایەزید مەجوسی دەبێت ودواتر موسڵمان دەبێت ، لە تەسـەوفدا دەسـتێکی باڵای لە هەمـوو جیهانـدا هەبـووە ، پەیڕەوکەرانـی ڕێبـازەکەی پێیـان دەوترێت (تەیفوریە یـاخود بۆسـتامیە) لە وتە بەناوبانگەکـانی (سبحاني، سبحاني ما أعظم شأني) ، بڕوانە ویکیبیدیا.
(1)نبیلە ابراهیم و محمد بەدری، ئەفسانە ، چاپخانەی علاء ، بەغدا، 1986، ل15.

مەبەستی هونەری گێڕانەوەی چیرۆک ، بە تایبەتی ئەو چیرۆکانەی ، کە ئەمڕۆ ئێمە پێدەڵێن ئەفسانە)[1].

مرۆڤی سەرەتایی هەمیشە بە یارمەتی ئەفسانە ژیانی لێکداوەتەوە. ڕاستە ئەفسانە زۆرجار خەیاڵێکی سادەیە، بەڵام گوزارشت لە بیرێکی فەلسەفی قووڵ دەکات ((هەندێ لە توێژەران دەڵێن ، کە کۆمەڵگا کۆنەکان توانیویانە لە چوارچێوەی ئەفسانەکاندا دەربڕین لە هەستە سەرەکییەکانیان وەک خۆشەویستی ورەق ولێبوونەوە وتۆڵەسەندنەوەبکەن ، کۆمەڵێکی تر ئەفسانە وەک لێکدانەوەی دیاردەکانی گەردوون دادەنێت))[2]. بێگومان

بیرۆکەی ئەو ئەفسانانە بوونە سەرچاوەی داهێنان لە ئەمڕۆدا، بۆ نمونە :(گسکی پیرەژن یاخود بەرماڵ) ئەمانە پاشان بوونە پاڵپشت بۆ داهێنانی فڕۆکە، تاکو مرۆڤ بتوانێت بە هەموو وڵاتانی جیهاندا بگەڕێت ،مرۆڤی سەرەتایی زۆر جار لە ڕێگای ئەفسانەوە حەزەکانی دەربڕیوە. ئێستاش جاربە جار مرۆڤ بەخەیاڵ جیهانێک دروست دەکات ، بەشێک لەوانەش دەبنە واقیع .

صابری شاعیر ناوی چەند کەسایەتییەکی لە شیعرەکانیدا هێناوە ،کە ئەوانە زۆرتر وەک کەسایەتی ئەفسانەیی لێک دەدرێنەو ، دەڵێت:

عومری خدر و موڵکی ئەسکەندەرم گەر دەبوو
سەرفم دەکرد بەخودا هەمووی لە راهی تۆ .(د.ص.ل155).

لێرەدا صابری باس لە (خدری زیندە) دەکات گوایە ئەو کەسە ئاوی حەیاتی خواردۆتەوە و هەتاهەتایە زیندووە. لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە (خدر) ئەو کەسەیە کە لە سورەتی (کهف) دا لەگەڵ حەزرەتی موسا دا ناوی هاتووە، بەڵام ئەمە زۆر دروست نییە! بە گشتی لە نێو کورددا (خدری زیندە) وەکو ڕەمزێکی ئەفسانەیی لێکدەدرێتەوە.

لە وێنەیەکی تردا صابری باس لە (ڕۆستەمی مازەندەران) دەکات ، بەپێی ئەفسانە ئەم پیاوە زۆر بەهێز بووە، وەک دەڵێن : لە کێوی مازەندەران گورزێکی ڕاکێشاوە سێ

---

(1) نضال صالح (د) ، النزوع الاسطوری فی الروایة العربیة المعاصرة ،اتحاد کتاب العرب ،دمشق،2001،ل14.

(2)رانیا سەمارە ،ئەفسانەو ئەدەب ، وەرگێڕانی : حسێن سابیر عەلی ، چاپخانەی شەهاب ، هەولێر 2008،ل8-9.

نیوەی دنیای لەسەر بووە، کاتێکیش کە ڕۆستەم بە زەحمەت گورزەکەی ڕاکێشاوە وتویەتی: ماڵت برمێ مازەندەران بۆ خۆت و کڵناشکت. ڕۆستەمیش داستانی زۆری لەبارەوە نووسراوە لەوانە: (ڕۆستەم و سوهراب یاخود زۆراب) گرنگترین سەرچاوەش کە باسی ڕۆستەم و زۆرابی تیدا هاتبێت (شەرفنامەیە)* یە. صابری دەڵێت:

سەد هەزار ئەسفەندیار و ڕۆستەمی مازەندەران
هاتە مەیدان و سەری بێ لەش کرا لەم جادەیە .(د.ص.ل189).

لێرەدا (ڕۆستەمی مازندەران) ڕەمزێکی ئەفسانەییە، کەواتای هێزو بازوو دەگەیێنێ ، لە وییێنەیەکی تردا باسی (کاوەی ئاسنگەر وزووحاک) دەکات ، ئەم ئەفسانەیە وەک لای هەمووان ئاشکرایە بنەمای سەرهەڵدانی جەژنی نەورۆزە ،دەڵێت :

قەسد ئەکا مەغزی سەرم دەرکا وەکو ماری (ضحاک)
لامل وچەرمی بنا گوێمی هەموو بچڕی بە گاز .(د.ص.ل92) .

لەم دێڕەدا (زووحاک) وێنەیەکی ئەفسانەییە ، هەرچەندە بۆچوونیش هەیە ، کە زووحاکی پادشای ئەو سەردەمەی ئێران دوو ماری هەبووە تەنها مێشکی گەنجی خواردووە...هتد

3- وێنەی ڕەمزی مێژوویی:

ڕووداوی مێژوویی هەمیشە ڕەهەندێکی فراوان بە دەقی ئەدەبی دەبەخشێت ، مێژووی مرۆڤایەتیش پڕە لە ڕووداوی سەیر :ململانێ، خێر و شەڕ، ئازادی و داگیرکردن ... هتد ،شاعیران ئەو ڕووداوانە دەکەنە وێنە و لە نێو شیعردا بەرجەستەی دەکەن ، واتە دەقی ئەدەبی زۆر جار ڕۆڵی پاراستنی ڕووداوە مێژووییەکانی هەیە، چونکە ڕووداوی وا هەیە مرۆڤ لەبیری کردووە، بەڵام کاتێک لە نێو دەقێکدا ئەو ڕووداوە مێژووییە بەدی دەکرێت ، بەدوایدا دەگەڕێ تاکو زۆرترین زانیاری لەسەر پەیدا بکەیت.

---

*شەرفنامە: بەرهەمێکی نایابی شەرەف خانی بەدلیسییە(حاکمی ئیمارەی بەدلیس) ، لە نێوان ساڵانی (1597- 1599) ئەم بەرهەمەی نووسیوە ، ئەم بەرهەمە بە پەخشان نووسراوەو سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ مێژووی کورد وکوردستان .

مێژوو واتە ناسنامەی میللەت، شان بە شانی زمانە ، ئەوە مێژووە پێمان دەڵێت ئەم میللەتە چەندە جەور و ستەمی لێکراوە! ئەوە مێژووە پردی پەیوەندی نێوان ڕابردوو و ئێستادا دروست دەکات! لە سەردەمی صابری دا ڕووداوی مێژوویی جۆراوجۆر ڕوویان داوە شاعیریش لە میانی دەقەکانەوە ئاماژەی بە هەندێک لەو ڕووداوانە کردووە:

(یـا الهــی فتح بــابی) نیمە تابی سێ عەدوو
ئەوەڵەن مەندوب و سانی جۆرج و سالس مێجەرە.(د.ص.ل181).

شاعیر باس لەو سەردەمە دەکات ، کە ئینگلیزەکان هاتنە کوردستانەوە و دەستیان کرد بە داگیرکردنی کوردستان و نانەوەی ئاژاوە و فیتنە ، لەم دێڕەدا صابری ناوی سێ کەسی هێناوە کە وێنەی ڕەمزی مێژوویین ، چونکە ئەو سێ کەسە دەستیان هەبووە لە زوڵم و ستەم کردن لە کورد بە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ئەوانەش:

جۆرج: مەبەست (لویس جۆرج)ە کە سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا بووە لەو سەردەمەدا.

مەندوب: مەندوبی سامی بەریتانی بووە، (پرسی کۆکس) سیاسەتمەداری بەریتانی لە وڵاتانی کەنداو کە پاش داگیرکردنی عێراق لە ساڵی (1918 ز) پلەیەکی بەرزی لە عێراق وەرگرت.

مێجەرسۆن: غولام حوسێن شیرازی کە ئەمە ناوی مێجەرسۆنی سیخوڕ بوو لە کوردستان، کە ڕۆڵی خراپی هەبووە لە دژی کورد و دژی شۆڕشی شێخ مەحمودی نەمر......کەواتە لێرەدا (جۆرج و مەندوب و مێجەر) وێنەی ڕەمزی مێژوویین.

ساڵی (سەفەربەلک) کە دەکاتە ساڵی (1337 ک) بە ساڵی گرانی ناسراوە، چونکە شەڕ تەواوی ناوچەکانی گرتبۆوە. لەبەر گرانی و نەداری صابری ڕوو لە دێلێژە دەکات، واتە بۆ لای پیری دێلێژە بەڵکو داڵدەیان بدات. ئەم ڕووداوە مێژووییەی بە شیعر بەیان کردووە:

بە تـەقدیری خـودا ساڵی سەفەربەرلک کە مەشهورە
بە جــارێ عــالـەمـی شێوا وەکو هەنگێ بدا پوورە
جیهـاد دەسپێکرا ئینگلیز و عوسمانلی بەشەڕ هاتن
بە گوللەی تۆپ و تەیارە تەلەف بوو شار و مەعمورە .(د.ص.ل231) .

وێنە و ڕەمزە مێژووییەکان لای صابری هەر ئەو وێنانە نییە کە تایبەت بن بە کورد و ڕووداوەکانی سەردەمی خۆی، بەڵکو شاعیر زۆر لەوە لێهاتووترە و باسی (جالینۆس و سینا) دەکات:

بو عەلی سینا لە سۆز و ئاهی سینەم عاجزە
لەم برینی بێ دەوا حەیرانە لوقمان ئەی درێغ
(طب)ی جالینۆس و لوقمان و ئەرستۆ موشکلە
تێبگەن لەم عیللەتە یاخود لە دەرمان ئەی درێغ .(د.ص.ل122) .

(ئەبوعەلی سینا) کە ئیبن سینایە و (لوقمان) کە لە سەردەمی حەزرەتی داود پزیشکی سەردەمی خۆی بووە و (جالینۆس)ی یۆنانی بە هەمان شێوە زانا بووە لە بواری پزیشکی دا و لە سەدەی کۆندا ژیاوە و ناوبانگی زۆری هەبووە لای زانا عەرەبەکان. بەهەمان شێوە (ئەرستۆ)ش فەیلەسوف و زانای گەورەی یۆنانی بووە و لە تەواوی بوارەکاندا شارەزایی هەبووە. کەواتە (سینا، لوقمان، جالینۆس، ئەرستۆ) وێنەی ڕەمزی مێژووییین.

4- وینەی رەمزی فۆلکلۆری:

ئەفسانە کە ئێمە بە جودا باسمان کرد زۆرجار وەکو بەشێک لە فۆلکلۆر دادەنرێت ، بەڵام لە ئێستادا زۆربەی نووسەران جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە ئەفسانە بابەتێکە دەبێت بە تەنیا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت نەک وەکو بەشێکی فۆلکلۆر.

فۆلکلۆر سەرچاوەی شارستانییەتی میللەتانە، میللەتی کوردیش لەو نەتەوانەیە کە سامانێکی فۆلکلۆری دەوڵەمەندی هەیە و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر گواستراوەتەوە ، بۆیە بە موڵکی گشتی دادەنرێت.

(عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ) دەڵێت: ((بناغەی ئەدەب لە فۆلکلۆر ـ واتە ـ لە ئەدەبی خەڵکیدایە فۆلکلۆر کەرەسەیەکی خاوی مەزن و کان و سەرچاوەیە بۆ هەموو شاعیران و نووسەران.

گەر بە باشی لە ڕابردوو بگەین ، بەرهەمی ئەمڕۆمان زۆر ڕەنگین ئەبێ و ئەوسا زۆر بە وردی لە گرنگی فۆلکلۆر ئەگەین))[1].

لە پێناسەی زاراوەی فۆلکلۆردا هاتووە :((ئەم زاراوەیە بۆ یەکەم جار "ولیەم تۆمس" لە ساڵی 1846ز وەک زاراوەیەکی زانستی هێنایە ناو کۆڕی زاراوە زانستییەکانەوە ، ئەم زاراوەیە وشەیەکی لێکدراوە لە دوو وشە کە ئەمانەن (فۆلک) بە خەڵک دێت هەروەها (لۆر) بە واتایی چیرۆک ، پەند دێت ، واتای گشتی بریتییە لە پەندی گەل یان زانینی گەل))[2].

کەواتە فۆلکلۆر ئاوێنەی گەلە، مێژووی ئەدەبیاتی لەسەر بنیات دەنرێت ، فۆلکلۆر مەرج نییە تەنها پەیوەست بێت بە ئەدەبیاتەوە بەڵکو زۆر شت دەگرێتەوە لەوانە: ئەدەبیات بە گشتی و کەرەستە و قاپ و قاچاخ وخواردن و کەرەستەی ژنان و ... هتد، "باسیلی نیکیتین* " لەم بارەیەوە دەڵێت :((ئەدەبی کوردی لە پلەی یەکەمدا فۆلکلۆری کوردییە ، لەو فۆلکلۆرەدا هەر تەنیا پاشماوەو میراتی نەوەو پێشەکانی پێشوو نابینرێ ، بەڵکو ئەمڕۆش ئەو فۆلکلۆرە بەڵگەیە بۆ بەتوانایی لە ژیانداو بۆ ڕەنگینی هێزی برهەم هێنان))[3]ئەوەی لای صابری بەدیمان کردووە لە چەند دێڕە شیعرێکدا باسی کەرەستەی فۆلکلۆری دەکات:

ئازاری دڵی (صابری) بێ چارە ئەپرسی
بێ شوبهە ئەڵێی ماسییە شێواوە لە ماشا .(د.ص.ل58) .

لێرەدا صابری خۆی دەشوبهێنێ بەو ماسییەی لە ناو ماشدایە. (ماش) جۆرە خواردنێکی فۆلکلۆری کوردییە، کەواتە لێرەدا (ماش) وێنەی ڕەمزی فۆلکلۆرییە.

لە دێڕێکی تردا وێنەی کەرەستەیەکی ژنانە دێنێت:

ئەم سەرئێشەی (صابری) لوقمانی عاجز کردووە
پێم ئەڵێن تەوقی سەرت بگرە وەسمە و (خل) و سرێش .(د.ص.ل105)

---

(1) عیزەدین مستەفا ڕەسول(د) ، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 1979، ل9.

(2)کامەران موکری ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ،بەرگی یەکەم ،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ، 1984،ل29.

*باسیلی نیگتین : نووسەرێکی رووسی بە ناوبانگە ، یەکێک بوو لەو نووسەرانی کتێبێکی بە ناوی "کورد :نووسی ، پەیوەندییەکی بە هێزی لەگەڵ کورد هەبووە چونکە ماوەیەکی زۆر لە ورمێ قونسڵی تایبەتی روسیا بووە ،ئەم بەرهەمەی لە 1943 بە زمانی فەرەنسی نووسیوە ،لە 1956چاپ کرا ،بۆیە بەسەرچاوەیەکی گرنگ لە مێژووی کوردا ئەژمار دەکرێت.بڕوانە الموسوعە الحرە.

(3) کامەران موکری ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ،ل37.

صـابری له دەسـتی سـەری دەناڵێنێت گـوایه لوقمـانیش ناتوانێت چارەسـەری بکـات. هاوڕێیان و دۆستانی پێی دەڵێن سـەری له وەسـمه بگرێت! لێرەدا (وەسـمه) کەرەسـتەیەکی فۆلکلۆرییه که ژنان لەگەڵ خەنه له سەری دەگرن، صـابریش ئەوەمـان پێ ڕادەگەیەنێت که (وەسمه) چارەسەری سەر ئێشەیه.

کەواته وێنەی ڕەمـزی بەشـێکی فراوانی ئەدەبیـاته چونکه ئـازادی زیـاتری بەخشـییه نووسەر تاکو باس له ناخی خۆی بکات بێ کۆت وبەند.

ئەنجام

1-صابری یەکێکە لە شاعیرانی کلاسیزم ڕێچکەی ئەوانی پێش خۆی گرتووە،لە داهێنان وئیستاتیکا ،بەڵام بە زمانێکی سادەتر ،هەروەها پەیڕەوی کێشی عەرووزی کردووە، بەتایبەت هەردوو کێشی هەزەج وڕەمەل .

2-ململانێ لەگەڵ نەفس وزۆربەی کێشە دەروونییەکان لە ناو دەقەکاندا ئامادەییان هەیە،هەر لەو ڕێگەیەوە شاعیر هەوڵی داوە تێکشکانی مرۆڤ لە بەرامبەر حەزوو وئارەزووەکاندا دەربخات ودواجار ئامۆژگاری گەنجانی میللەتەکەی کردووە بۆ دوورکەوتنەوە لە حەزەکان .

3-زمان وەک ناسنامەی نەتەوە لای صابری بایەخێکی زۆری پێدراوە ،لە ڕێگەی زمانی شیعرییەوە ویستویەتی نەهامەتییەکانی میللەتەکەی بخاتە ڕوو ،ئازادی وسەربەخۆی وەک مافی نەتەوەی کورد بڵاو بکاتەوە، بەڵام زمانی صابری تاڕادەیەکی زۆر سادەیی پێوە دیارە چونکە ئاستی خوێندەواری شاعیر زۆر کەم بووە وهیچ رابەر ومامۆستایەکیشی نەبووە .

4-هەردوو جۆری عیشقی حەقیقی ومەجازی بوونی هەیە، لە ڕێگای ئەم دوو جۆرە عیشقەوە کۆمەڵێک داب ونەریتی پەیوەست بە خۆشەویستییەوە باس کراوە وەکو گەیشتن بە قۆناغەکانی عیشقی خوایی ،صابری مەلا وسۆفی لە میانی چاو وزوڵفی لەیلاوە عاشقی پەروەردگار دەبێت ولەو پێناوەشدا نازناوی (صابری)وەک سیمبوڵی ئارام گرتن هەڵدەبژێرێ.

5-پێگەی بەرزی ئافرەت بە ڕوونی لە نێو دەقەکاندا دیارە ، بەشێکی زۆری شیعرەکانی خۆشەویستی وجوانی ژن لە خۆ دەگرێت، بەهیچ جۆرێک لە پۆست وپایەی ژن کەم ناکاتەوە.

6-له ئاست مۆسیقای شیعریدا ،شاعیر دەقی مۆسیقی جوانی خستۆتە ڕوو ، بەڵام لە ئاست مۆسیقای ناوەوە زۆر سەرکەوتوو نەبووە ولەنگی لە هەندێ دەقدا بە ئاشکرا دیارە، بەتایبەت لە کەرت کردنی دەقەکاندا .

7- صابری لە هەڵبژرادنی بابەتی شیعریدا خۆی لە قەرەی هەموو بابەتێک نەداوە ،بۆ نموونە هیچ شیعرێکی بۆ منداڵان نییە ، هەروەها لە پەیڕەو کردنی هونەرەکانی رەوانبێژیشدا تاڕدەیەک هونەر هەن لە نێو دیوانەکەیدا بوونی نییە .

8- وێنەی شیعری لای صابری زۆر بە هێزە وبەجوانترین شێوە وێنەکان دەخاتە ڕوو ،خەم وئازارو نەهامەتی وکۆچکردن وگرانی وبرسێتی باس دەکات ، ئەو وێنانەش بەتایبەت ئەوانەی باس لە ناوچەی شوریجە وکەرکوک دەکات ، هیچ شاعیرێک پێش صابری بەو شێوە سادەیە وبە ئاشکرا نەیخستۆتە ڕوو.

9- پرسی ژیان ومردن وەک سەرەتاو دوا ویستگە،هەمیشە کۆمەڵێک نهێنی وپرسیارگەلێک هەڵدەگرێ ،ژیان لای صابری خەمێکی قووڵە ودەبێت بە خوا پەرستی ورِوو بەروبوونەوەی نەفس کۆتایی پێ بێت ،مردنیش حەقیقەتێکی تاڵە دەبێت هەردەم چاوەروانی بین .

سەرچاوەكان

- لەپاش قورئانی پیرۆز :

- **سەرچاوەی كوردی :**

أ- كتێب :

1- ابراهیم احمد شوان د.(2010)،مەحوینامە ،چاپی یەكەم ،چاپخانەی منارە ، هەولێر.

2-ابراهیم احمد شوان د.(2012)، ئەدەبی كۆنی كوردی ،چاپی دووەم ،چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین ،هەولێر.

3- ابراهیم احمد شوان د.(2014)، بەراوردی ئەدەبی ،چاپی یەكەم ،چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین ،هەولێر.

4-ئازاد عبدالواحێد د.(2011)، ڕەنگاڵەكانی دەق ، چاپی یەكەم ، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی ، كەركوك .

5-ئاڤان عەلی میرزا(2012) ، چنینی دەق لە شیعرەكانی نالیدا ،چاپی یەكەم ، چاپخانەی كەماڵ ،سلێمانی .

6- ئەحمەد هەردی(2009) ،عەرووز لە شیعری كوردیدا ، وەرگێڕانی : ئاسۆس هەردی ،چاپخانەی سەردەم ،سلێمانی .

7-ئەریک فرۆم(2005) ،چەمكی مرۆڤ لای ماركس ،وەرگێڕانی :ئارام جەمال سابیر ،چاپی یەكەم ،چاپخانەی چوارچرا ،سلێمانی .

8-ئەریک فرۆم(2011) ،هونەری گوێگرتن ، وەرگێڕانی :بەهزاد حەوێزی ،چاپی یەكەم ، چاپخانەی رۆشنبیری ،هەولێر .

9-ئەرخەوان محەمەد عوبێد(2008) ،رەمزو نووسینی سەر گۆڕەكان ،چاپی یەكەم ،چاپخانەی خانی ،دهۆک .

10–ئەکرەمی میھرداد(2006) ،ناسیۆنالیزم ،بڵاوکراوەی مەکتەبی بیرو ھۆشیاری (ی .ن.ک) ،سلێمانی .

11–ئەمین شێخ علاءالدین نەقشەبەندی(1985) ،تەصەوف چییە، دار الحریە ،بەغدا .

12– ئیدریس عەبدوڵڵاد.(2003) ،جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی سەردەم ،سلێمانی.

13–ئیدریس عەبدوڵڵا د.(2010)، شێواز وشێوازگەری ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی رۆژھەڵات ، ھەولێر .

14–ئیدریس عەبدوڵڵا د.(2013) ، شێوازگەری لادان ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی لەریا ، سلێمانی .

15–ئیدریس عەبدوڵڵا(د.)، لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعریی کلاسیکی کوردیدا ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی حاجی ھاشم

16– بسام قطوس(2011) ،دەروازەیەک بۆ میتۆدەکانی ڕەخنەی ھاوچەرخ ، وەرگێڕانی : محمد تاتانی ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی شڤان .

17–بورھان محمد امین(2004) ،تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان ، چاپی یەکەم ، بڵاوکراوەی مەکتەبی رۆشنبیری ، سلێمانی .

18–پەرێز سابیرد.(2006)، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی ومەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی ئاراس ، ھەولێر .

19–پیتەر کلۆس(2002) ،ئەنترۆپۆلۆژی کلتووری ، وەرگێڕانی :خلیل محمد شلماشی ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی بەدرخان ،سلێمانی .

20– پیتەر ھالبێرک ودانەرانی تر(2010) ،تیۆری ئەدەب وشێوازناسی ،وەرگێڕانی :ئەنوەر قادر محمد ،مەڵبەندی کوردۆلۆجی ،سلێمانی .

21– حەمە ساڵەح فەرھادی(2013) ،ڤیستیڤاڵی نەتەوەیی شیعری کوردی ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی رۆژھەڵات ،ھەولێر.

22-حەمەد فەریق حەسەن(2008) ، هێمن وبۆنی غەریبی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس ،هەولێر .

23-حمدعلی العلابی د.(2012)،عەبدولقادری گەیلانی ،وەرگێڕانی :دارا ڕەشید محمد ،چاپی دووەم ،چاپخانەی سارا.

24-دانا عەسکەر(2009) ،ماناو دەلالەتە شاراوەکانی دەق ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی سەردەم ،سلێمانی .

25-دوا گفتوگۆکانی بۆرخێس وئۆسڤاڵدۆ فیراری ،وەرگێڕانی :رەووف بێگەرد،دەزگای سەردەم ،سلێمانی ،2004.

26-دیوانی صابری(2008) ،چاپی دووەم ،چاپخانەی ئاسیا ،کەرکوک .

27-دیوانی مەحوی(1984) ،مەلا عبدالکریمی مدرس ،چاپی دووەم ،چاپخانەی حسام ،بەغدا .

28-دیوانی نالی(1976) ، لێکدانەوەی مەلا عبدالکریمی مدرس ،چاپی سێهەم ،چاپخانەی کۆڕی زانیاری ،بەغدا .

29- رانیا سەمارە(2008) ،ئەفسانەو ئەدەب ،وەرگێرانی :حسێن سابیرعەلی ،چاپخانەی شەهاب ،هەولێر .

30-ڕەفیق شوانی د.(2011) ، وشە سازی زمانی کوردی ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی رۆژهەلات ، هەولێر.

31-رۆلان بارت(2011) ، خۆشی دەق ،وەرگێڕانی :محەمەد رەحیم ئەحمەدی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس ،هەولێر .

32-ریبین رەسول ودیار عەزیز(2004) ،ئەنترۆپۆلۆژیا ،چاپی یەکەم ،دەزگای ریبین .

33-زمناکۆ برهان قانع(2007) ،سادقی هیدایەت لە ناو تۆڕی عەنکەبووتدا ،چاپخانەی بینایی ،سلێمانی.

34-سامان فوزی ،خوێندنەوەی چەند دەقێکی ئەدەبی وفیکری ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی کارۆ،سلێمانی .

35-سامیول-پ – هەنتیگتۆن(2005) ، وەرگێرانی :مامەند رۆژە ،بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری ،سلێمانی .

36-سەبوور عەبدولکریم (شکار) (2009)،حەلاج ،چاپی یەکەم ،بەرێوبەرایەتی چاپ وبڵاوکردنەوەی سلێمانی .

37- سەردار جاف(2012) ،شیرین تر لە دەق ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی کارۆ ،کەرکوک .

38-سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی د.(2004)،بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعریی کوردیدا(1970-1991)،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس .

39-سەمەد ئەحمەد د.(2003)، لە ناو بازنەی دەقدا ، چاپی یەکەم ، بڵاوکراوەی وەزارەتی رۆشنبیری ،سلێمانی .

40-سلێمان مزهر(2008) ، چیرۆکی ئایینەکان ، وەرگێرانی : لقمان حاجی قادر ، چاپی یەکەم، سەردەم ،سلێمانی.

41-سوهرابی سپهری(2006) ،عاشق هەمیشە تەنیایە ،وەرگێرانی : ئازاد بەرزنجی ،سەردەم، سلێمانی .

42-شکری الماضی د.(2010)، تیۆری ئەدەب ،وەرگێرانی :سەردار گەردی (.د)،چاپی یەکەم ،چاپخانەی بینایی ،ماردین ،هەولێر .

43-شوکریە ڕەسول د.(1984)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ،بەشی دووەم ،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر.

44-صدیق بۆرەکی ، مێژووی وێژەی کوردی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی چهر تبریز ،ایران .

45-عبد الرزاق بیمار(1992)،کێش ومۆسیقای هەڵبەستی کوردی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی دار الحریة ،بەغدا .

46-عبد القادر حمه اميند.(2008)، بنیاتی کارنامەیی لە دەقی نوێی کوردیدا ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی تیشک ،سلێمانی .

47-عەبدولخالق یەعقوبی د.(2005)،دەنگی بلورینی دەق ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی راز ،سلێمانی .

48-عەبدوڵڵا یاسین عەلی ئامێدی(2005) ،هۆنراوە بەرگری لە بەرهەمی چەند شاعیرێکی سەروودا ،بڵاوکراوەی کۆڕی زانیاری ،هەولێر .

49-عەبدوڵڵا ئاگرین د.(1999) ،کاریگەری بیری نەتەوەیی لە گەشە سەندنی چیرۆکی کوردی کوردستانی عێراق (1961- 1970)،چاپی یەکەم ،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر .

50-عەتا قەرەداغی (2009) ،گەڕان بە دوای شیعرو شیعرییەتدا ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی شڤان ، سلێمانی .

51- عەزیز گەردی(1972) ،رەوانبێژی ،بەرگی یەکەم ،چاپخانەی دار الجاحظ ،بەغدا.

52-عەزیز گەردی(1975) ، ڕەوانبیژی لە ئەدەبی کوردیدا ،بەرگی دووەم ،چاپخانەی شارەوانی ،هەولێر.

53-عەزیز گەردی(1979) ، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا ، واتاناسی ، بەرگی سێیەم ، چاپخانەی کاکەی فەلاح ، بەغدا.

54-عەزیز گەردی(1999) ،سەروا،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس،هەولێر.

55-عەزیز گەردی(1999) ،کێشی شیعریی کلاسیکی کوردی وبەراورد کردنی لە گەڵ عەرووزی عەرەبی وکێشی شیعری فارسیدا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری ،هەولێر.

56-علاء الدين سجادی(1978) ،خۆشخوانی ،چاپخانەی مەعاریف ،بەغدا .

57-عومەر عەلی شەریف(2010) ، نۆ باس لە مێژووی کورد ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی رۆژهەلات ،هەولێر .

58-عیزەدین مستەفا رەسول د.(1979)،لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ،چاپی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی .

59-عیزەدین مستەفا رەسولد.(1990)، چەند شتێک دەربارەی ژیانی مەلای جزیری وبەرهەمەکانی ،چاپخانەی دار الحکمە ،هەولێر .

60-فەرهاد قادر کەریم(2012) ،بنیاتی وێنە لە شیعرەکانی حەمدی دا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی رۆژهەڵات ، هەولێر.

61- فوئاد ڕەشیدد.(2007)، دەقی ئەدەبی ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی ئاراس،هەولێر.

62- فوئاد رەشید د.(2011)،ڕووبەرێکی ڕەخنەیی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی کارۆ،کەرکوک.

63-کامەران موکری(1984) ،ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ،بەرگی یەکەم ،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر.

64- کامل حسن البصیرد.(1983)،رەخنەسازی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی کۆڕی زانیاری ،بەغدا.

65-کەریم شەریف قەرەچەتانی د. ،نەخۆشی وگرفتە دەروونی وکۆمەڵایەتییەکان ،چاپی دووەم ،چاپخانەی پەیوەند ،سلێمانی .

66- کەمال مەعرووف د.(2003)، ئەدەبیاتی کلاسیک ونوێخوازی کوردی ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی ژین ،سلێمانی .

67-کەمال مەعروف د.(2008)، زانستی ئەدەبی بەراوردکاری ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی یاد ،سلێمانی .

68-کۆمەڵێک نووسەر(2009) ،کۆمەڵناسی ئەدەبیات ،وەرگێڕانی :هادی محەمەد ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی بینایی ،سلێمانی.

69-لەتیف فاتیح فەرەج(2009) ،صابری لە دووتوێی چەند لێکۆڵینەوەیەکدا ،ڤیستیڤاڵی شاعیری کورد صابری ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی کوردستان ،کەرکوک .

70-لەتیف هەڵمەت(2009) ،سۆفی وسۆفیگەرێتی ،چاپی دووەم ،چاپخانەی سایە ،سلێمانی .

71- مارف خەزنەدارد.(2004)، مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەرگی چوارەم ،چاپخانەی ئاراس،هەولێر .

72- مارف خەزنەدار د.(2005)، مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەرگی سێیەم ،بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس ،هەولێر .

73-مارف خەزنەدارد.(2002)، مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەرگی پێنجەم ، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس ، هەولێر ،2005.

74-مەولود ئیبراهیم حەسەن د.،گەڕان بە دوای نەمریدا ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس ،هەولێر .

75-محمد فتح الله گولەن (2013) ،بەرەو ژیانی دڵ وگیان ،وەرگێڕانی :حەسەن حەمە کەریم،چاپی یەکەم .

76-محمد معروف د.(1990)، زمانەوانی ، زانکۆی سەلاحەدین ، کۆلێژی ئاداب .

77-محمد وەسمان(2013) ، فەلسەفەی سۆفیگەری ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی رۆژهەلات ،هەولێر .

78-محمد ئەحمەد سەعیدد.(2008)،چەند لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی رۆمان ،سلێمانی.

79-ناز ئەحمەد سەعید(2013)، لادان لە شیعری لەتیف هەڵمەت دا،چاپی یەکەم،چاپخانەی بینایی ، سلێمانی .

80-نبیلە ابراهیم ومحمدبدری (1986)، ئەفسانە ،چاپخانەی علاء،بەغدا .

81-نەجم ئەڵوەنی د.(2011) ، سێ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەییی شیکاری ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس ، هەولێر .

82-نورە فرج المساعد(2006) ، فیمینیزم ، وەرگێڕانی : عەبدوڵلا تاهیر بەرزنجی ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی یاد ، سلێمانی .

83- هەژار(1991) ، چوارینەکانی خەیام ، چاپی دووەم ، چاپخانەی سروش ، تهران .

84-هاشمی کەریمی(2005) ،ئایین ودەسەڵات ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی قانع ،سلێمانی.

85-هانی سلێمان(2011) ،دەروونزانی گشتی ، وەرگێڕانی :ئامانج محمد ،چاپی سێیەم ،چاپخانەی کارۆ.

86-هاوژین صلێوە عیسا (2009) ،بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعریی شێرکۆ بێکەس دا،چاپی یەکەم ،چاپخانەی ئاراس ،سلێمانی .

87-هاوژین صلێوە عیسا (2013) ،ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی ڕۆژهەڵات ،هەولێر .

88-هەژار فەقێ سلێمان(2014) ،ڕوونبێژی لە شیعری مەحویدا ،چاپی یەکەم ،چاپ وپەخشی سەردەم ،سلێمانی .

89-هیمداد حوسێن د.(2010)،ڕێبازە ئەدەبییەکان ، چاپی دووەم ، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر .

90-ویل دورانت(2011) ،مێژووی شارستانیەت ،وەرگێڕانی : عەبدوڵڵا ڕەسولی ،بەرگی دووەم ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی چوار چرا ،سلێمانی .

ب- تێزی دکتۆرا ونامەی ماستەر :

1-تێزی دکتۆرا :

91- ئەرخەوان محەمەد عوبێد(2014) ،دیاردە کەلتوورییەکان لە مەم وزیندا ، نامەی دکتۆرا،زانکۆی سلێمانی .

92- فەهمی شوکر عەبدوڵڵا (2009) ،نەتەوەو دەوڵەت وئاین لە هزری ئەحمەدی خانیدا ،نامەی دکتۆرا ،زانکۆی سەلاحەدین .

2-نامەی ماستەر :

93- ئاوارە کەمال صالح(2010) ، گۆرانی وهەندێ ڕوانگەی ڕەخنەی سەبارەت بە کۆمەڵگا ،نامەی ماستەر ، زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر.

94- حەسەن یوسف کەریم(2012) ،ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لە رۆمانەکانی (عەتانەهایی)، نامەی ماستەر ،کۆلێژی زمان ،زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر.

95-شیرین سەعید(2011) ،نامۆیی لای شێرکۆ بێکەس ،نامەی ماستەر ،کۆلێژی زمان ،زانکۆی سلێمانی .

96-محمد صالح عبد الرحمن(2000) ،نامۆیی لە شیعرەکانی رۆستەم باجەلان ،نامەی ماستەر،کۆلێژی زمان ،زانکۆی سەلاحەدین ،هەولێر.

ج- ئینسایکلۆپیدیا وفەرهەنگ:

97- ئیحسان محمد ئەلحەسەن د.(2007)،ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی ،وەرگێڕانی : دانا مەلا حەسەن ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی سەردەم ،سلێمانی.

98-شێخ محمدی علی خاڵ (1974) ،فەرهەنگی خاڵ ،بەرگی دووەم ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی کامەران ،سلێمانی .

99-عبدالستار تاهیر شریف (2013) ،قامووسی دەروونناسی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی علاء ،1985.

100-فەخرەدین ئامێدیان ،فەرهەنگی شیکاری زاراوەکانی کۆمەڵناسی ،چاپی یەکەم ،چاپخانەی شەمیمی سنە،سنە.

101-مایکل گەنتەر(2007) ،فەرهەنگی مێژووی کورد ،وەرگێڕانی :مامکاک ،چاپخانەی ئاراس،هەولێر.

102-هەژار ، فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە ،انتشارات سروش ،تهران .

د- گۆڤارو ڕۆژنامەكان :

1-گۆڤار :

103-ابراهيم احمد شوان د.، نامۆیی له شیعرەكانی مەحویدا ،گۆڤاری زانكۆی سەلاحەدین ،ژمارە (30).

104-احسان سابیر سەعید(2011) ،گۆڤاری ڕامان ، ژمارە (31)،هەولێر .

105-ئازاد ئەمین باخەوان د.(2011)،پەیوەندی زمانی وجۆرەكانی له شیعری صابریدا ،گۆڤاری گزنگ ،ژمارە(87)،چاپخانەی كارۆ ،كەركوك .

106-دڵشاد عەلی د.(2007)،گۆران ، داهێنان ونوێخوازی ،گۆڤاری زانكۆی سلێمانی ،ژمارە (20)،بەشی (B) ،سلێمانی .

107-دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس(1999) ،نەتەوەو نەتەوایەتی ،گۆڤاری زانكۆ ،هەولێر ،ساڵی سێیەم ،ژمارە (7).

108- سەعید محەمەد بەرزنجی(2011) ،سەرچاوەی وێنەی شیعری لای شاعیران ،گۆڤاری كەركوكی ئەمرۆ،ژمارە(185)،كەركوك .

109- شۆرش حەمە صالح (2011) ،گۆڤاری كەوانە ،ژمارە (4) ،چاپخانەی كارۆ ،سلێمانی .

110- شیروان ئیبراهیم حەیدەری(2011) ،گۆڤاری رامان ،ژمارە (168)،هەولێر .

111-عبد الجبار شوريجه(2007) ،صابری وبەرهەمی بڵاونەكراوە ،گۆڤاری كەركوك (33) ،ژمارە (1)،كەركوك.

112- لاوین تەحسین رەشید(2009) ،فۆنۆلۆژی زمانی كوردی ،گۆڤاری زمانناسی ،ژمارە (5-4).

113-محمد جەمیل رۆژبەیانی(1992) ، گۆڤاری ڕەنگین ،ژمارە (220).

114-هێمن عومەر خۆشناو(2008) ،نائاسایی لادانی واتایی ،گۆڤاری واتە ،ژمارە (1) ،چاپخانەی ئاراس ،هەولێر .

115-یەحیا یەسربی د. (2012)،عیرفان وشەریعەت ،وەرگێڕانی :حسین ئەدهەم ،گۆڤاری هەژان ،ژمارە (25)،چاپەمەنی سیما ،سلێمانی.

2- رۆژنامە :

116- رەهبەر سەید ئیبراهیم(2004) ،دەمەتەقێیەک لە گەڵ شیعری صابری ،رۆژنامەی خاک،ژمارە (84)،ساڵی حەوتەم .

117- م .نووری(1926) ،ادبیات کوردی ،رۆژنامەی ژیان ،ژمارە (24).

118- محمد سەنگاوی(2005)، (تیشکێ لەسەر ژیانی خواناس صابری) ،رۆژنامەی کۆمەڵ ،ژمارە (168).

- **سەرچاوەی فارسی :**

أ- کتێب :

119- مولانا جلال الدین محمد بلخی ،مثنوی معنوی ،چاپی سوم ،انتشارات سایة نما،1386.

120- یحیی یثربی (.د)، فلسفة عرفان ،چاپ چهارم ،مرکز انتشارات ،1377.

- **سەرچاوەی ئینگلیزی :**

121- dictionary of literary terms and literary theory_ p284

- **سەرچاوەی عەرەبی :**

أ- کتێێب :

122-ابراهيم بن عبدالرحمن الغنيم ، الصورة الفنية في الشعر العربي ، الطبعة الأولى ، الشركة العربية للنشر والتوزيع ،1996.

123-ابراهيم مدكور ،معجم العلوم الاجتماعية ،اعده نخبة من الاساتذة الصربين والعرب ،الهيئة المصرية العامة ،مصر .

124-ابي الحسن محمد بن طباطبا العلوي ، عيار الشعر ، مطبعة اتحاد كتاب العرب ، دمشق ، 2005.

125-ابي بكر عبدالقاهر الجرجاني ، دلائل الأعجاز ، الطبعة الثالثة ، مطبعة المدني ، جدة ،1992.

126-احمد مداس (د) ، لسانيات النص ، الطبعة الأولى ، مطبعة عالم الكتب الحديث ، الأردن ، 2007.

127-أدونيس ، الثابت والمتحول ، الأصول ، الجزء الأول ، الطبعة الاولى ، دار العودة ، بيروت، 1974.

128-أدونيس ، الصوفية والسريالية ، دار الساقي ، بيروت ، 2006.

129-أرسطؤ طاليس ، فن الشعر ، ترجمة عن اليونانية : عبدالرحمن بدوي ، الطبعة الثانية ، دار الثقافة ، بيروت ، 1973.

130- أمين علي السيد ، في علمي العروض والقافية ، الطبعة الخامسة ، دار المعارف ، القاهرة ، 1999.

131-انور عبدالحميد موسى ، علم الأجتماعي الأدبي ، الطبعة الأولى ، مطبعة دار النهضة العربية ، لبنان 2011.

132-بسيونى عبدالفتاح فيود (د) (2004)، علم البديع ،الطبعة الأولى ، دار المختار ، القاهرة.

133-بسيوني عبدالفتاح فيود (د)(2010) ، علم البيان ، الطبعة الثالثة ، مؤسسة المختار للنشر ، القاهرة .

134-ج.س.فريز(1980) ، الوزن والقافية والشعر الحر ، ترجمة : عبد الواحد لؤلؤة ، دار الرشيد للنشر ، الفراق .

135-جان كوهن(1986) ، بنية اللغة الشعرية ، ترجمة : محمد العلي ومحمد العمري ، الطبعة الأولى ، دار توبقال للنشر ، المغرب .

136- جلال الطالباني(1969) ،كردستان والحركة القومية ، بيروت .

137-حسن محمد حسن (د)(1995)،الأغتراب عند أريك فرؤم ، الطبعة الأولى ، المؤسسات الجامعية للنشر ، بيروت .

138-خليل الموسى (د)(2008) ، جماليات الشعرية ، مطبعة اتحاد الكتاب العرب ، دمشق .

139-خليل علي مراد وعبد الفتاح علي البؤتانى (د)(2015)،صفحات من تاريخ الكرد وكردستان في الوثائق العثمانية ، مطبعة الحاج هاشم ، اربيل.

140-داود سلوم حمدالملاحويش (د)(1977) ، النظرية البلاغية ، مطبعة الأمة ، بغداد .

141- راجى الأسمر ،علم العروض والقافية ، دار الجيل ، بيروت .

142- زكريا ابراهيم(1968) ، دراسات في الفلسفة المعاصرة ، الجزء الأول ، مكتبة مصر.

143-سوزان كمال شمس الدين(2006) ، المرأة في شعر فوزي الأتروشى ، الطبعة الأولى ، مطبعة خاني ، دهوك .

144-سيجموند فرؤيد(2000) ، الموجز في التحليل النفسي ، ترجمة : سامي محمود وعبدالسلام القفاشى ، مكتبة الأسرة ، القاهرة.

145-السيد احمد الهاشمي(2009) ، جواهر البلاغة ، دار القدس ، القاهرة .

146-شرف خان البدليسي، شرفنامة ، ترجمة : محمد علي عوني ، الجزء الأول ، دار الزمان ، سوريا.

147-شعبان صلاح (د)(2007)، موسيقى الشعر بين الاتباع والأبتداع ، دار غريب للطباعة والنشر ، القاهرة .

148-صفاء الخلوصي (د)(1974)،فن التقطيع الشعري والقافية ، الطبعة الرابعة ، مطبعة دار الكتب ، بيروت.

149-صفاء الخلوصي (د) (1977)،فن التقطيع الشعري والقافية ، منشورات مكتب المتنبي ، بغداد .

150-طالب محمد الزوبعي وناصر حلاوي (د)(1996) ، البيان والبديع ، الطبعة الأولى ، دار النهضة ، بيروت .

151-طاهر بومريز(2007) ، التواصل اللساني والشعري ، الطبعة الأولى ، الدار العربية للعلوم الناشرون ، الجزائر .

152-طه وادي (د)(1973) ، صورة المرأة في الرواية المعاصرة ،مطبعة مخيمر ، القاهرة .

153-عبد الجبار شيخ عبدالرحمن البرزنجى(2014) ،سيرة مشايخ الشوريجة ، الطبعة الاولى ،مطبعة اسيا ، كركوك.

154-عبد العزيز عتيق (د) ، علم العروض والقافية ، دار النهضة العربية ، لبنان .

155-عبد الوهاب عبدلله الجروستاني(د)(2009) ، شعر التصوف بين الادب العربي والكوردي ، الطبعة الأولى ، مطبعة روناه ، سليمانية .

156-عبدالعزيز عتيق (د)، علم البديع ،دار النهضة ، العربية ، بيروت ، لبنان .

157-عبدالوهاب الكيالي(1974) ، وكامل زهيري ، الموسوعة السياسية ، الطبعة الأولى ، المؤسسة العربية للنشر ، بيروت .

158-عبده بدوي (د) (1986) ،قضايا حول الشعر ،الجزء الأول ، مطبعة ذات السلاسل ، الكويت .

159-عزيز الحاج (د) (1985)،القضية الكردية في العشرينات ،الطبعة الثانية ،مطبعة الأنتصار ،بغداد .

160-عزالدين اسماعيل ، التفسير النفسى للأدب ،الطبعة الأولى ، دار الغريب .

161-علي زيعور ،مذاهب علم النفس ، دار الأندلس ، بيروت .

162-فايز القرعان(2010) ، سلطة النص على دالات الشكل البلاغى ، الطبعة الأولى ، عالم الكتب الحديث ، الأردن .

163-الفرد ايتشتين(1973) ، الموسيقى في العصر الرومانتيكى ، ترجمة : احمد حمدي محمود ، دار التأليف ،القاهرة .

164- فضل حسن عباس(د) (2004)، البلاغة وفنونها وأفنانها ، الطبعة التاسعة ، دار الفرقان للنشر ، الاردن .

165-كامل صالةيى(2010) ،موجز عن تاريخ كركوك ،الطبعة الاولى ،مطبعة رؤزهلات ،اربيل .

166- لويس ماسينيؤس وكراوس بؤل(2006) ، اخبار الحلاج او مناجيات الحلاج ، التكوين للطباعة والنشر ، دمشق .

167-محمد حسين علي(1986) ، نظرية النقد في ثلاث محاور متطورة ، دار الشؤون الثقافة ، بغداد .

168-محمد علي الخولي(2001) ، علم الدلالة ، دار الفلاح للنشر والتوزيع ، الأردن .

169-محمد علي القرداغى(2007) ، هوية كركوك الثقافية ، الطبعة الثانية ، مطبعة اراس، اربيل.

170-محمد غنيمي هلال (د)(1973) ، النقد الأدبي الحديث ، دار الثقافة ، بيروت .

171-مصطفى سويف(1959) ، الأسس النفسى للأبداع الفني ، الطبعة الثانية ، دار المعارف ، مصر .

172-منذر عياش (د)(2009) ، الأسلوبية وتحليل الخطاب ، دار المحبة ، دمشق .

173-نازك الملائكة(1978) ، قضايا الشعر المعاصر ، الطبعة الخامسة ، دار العلم ،لبنان .

174-نضال صالح (د)(2001)، النزوع الأسطوري في الرواية العربية المعاصرة ، اتحاد كتاب العرب ، دمشق .

175-ياسين الأيوبي(1989) ،فصول في النقد الشعر العربي الحديث ، منشورات اتحاد كتاب العرب ، دمشق.

176-يوسف حسن نوفل (د)(1997)، نقاد النص الشعري ، الطبعة الأولى ، دار النوبار للطباعة، القاهرة .

ب- رسائل الماجستير :

177 –علي يوسف مفرح ،ذكر الحياة والموت في شعر طرفة بن العبد ، رسالة ماجستير ، جامعة ماليزيا ،كلية اللغات ،2012.

ج – المجلات :

178- زيدمحمد العقايلة ،حقوق المرأة العاملة ، مجلة الفكر ،العدد الثامن ، جامعة الامارات العربية المتحدةpdf .

د- الأنترنيت :

179.www.webted.com
180.www.kalema.net
181.www.alawan.com
182.www.almaany.com
183.www.el.jassed.pdf • اللغة الشعرية في رواية ذاكرة الجسد- احلام مستغانمى
184.www.morshed.fonon
185.جريدة المدى183www.2015.3266.

Abstract

This message was tagged with (intellectual and artistic infrastructure in poems Saberi) an attempt to show the moral vision of the poet through religious, national, social attitudes and show produced by the most important creations of art through music and poetic weight and rhyme and poetic images.

The Saberi poets Kurds Alklashikin in the nineteenth century and his poems on behalf of (the Office of Sabri), which contains many Kurdish, Persian and Turkmen poems, and includes a notice mystical and other national notice Ghazlah and social .ottkon message after the introduction of three chapters and conclusion:

The first chapter contains three sections, deals with the first section and the second the poet's life in terms of cultural, family and the situation of Kurdistan and the region level, and came third section dedicated psychological conflicts with self and pessimism and alienation. As the second chapter has been highlighting the intellectual infrastructure in the notice Saberi and Atdzoaly three chapter:

The first chapter is dedicated to thought and social relations, social and show the role of women in these ideas, and the second looks at the impact of the poets of the Kurds in the national and national thought when the poet and the concept of independence and freedom of thought, while the third section deals with the religious thought, which has the status of a vast when poet and mysticism and its impact Ballaj and the concept of true love and figuratively, and the issues of life and death.

The third chapter took on the technical infrastructure study in the notice Saberi, is divided on the three first sections highlights the poetic language in the audio level and morphological and biases on the syntactic and semantic level, and the second includes the poetic weight and rhyme and internal music, arts music, and the third axis is dedicated to the most important poetic images and studying the science and arts statement of simile and metaphor and allegory ... with pause to the most important Avatars ... and then Conclusion andprovensources.

زانكۆی سەلاحەدین - هەولێر
Salahaddin University-Erbil

Structure of Ideological and Artistry in the Saberis Peom

A Thesis

Submitted to the Council of the College of Language Salahaddin University – Erbil in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master in Kurdish literature

BY
Shno Ahmad Ghafour
B.A. in Kurdish Language and Literature -2009

Supervised by
Prof. Dr. Abdullah Agreen

Erbil, KURDISTAN
October 2015